

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗБІРНИК

**НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

В и п у с к 37

**Кам'янець-Подільський
2022**

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

З-41

Рецензенти:

Малихін О.В. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України;

Жиляк Н.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т.Сосновської Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Віннічук О.В. - кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та філософії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Редакційна колегія:

Атаманчук П.С., доктор педагогічних наук, професор; **Вайнола Р.Х.**, доктор педагогічних наук, професор; **Вержиховська О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Гевчук Н.С.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Кучинська І.О.**, доктор педагогічних наук, професор; **Мельник Л.П.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Мендерецький В.В.**, доктор педагогічних наук, професор; **Миронова С.П.**, доктор педагогічних наук, професор; **Опалюк Т.Л.**, доктор педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Опалюк О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Рудзевич І.Л.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Співак В.І.**, кандидат психологічних наук, доцент.

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 29 листопада 2022 року)*

З-41 Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л.Опалюк. Вип. 37. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. 164 с.

До збірника увійшли наукові статті, де досліджено особливості соціальної допомоги соціально незахищеним верствам населення, проаналізовано особливості становлення і розвитку соціальної роботи та соціальної допомоги в Україні, обґрунтовано корекційні та психологічні основи здійснення соціальної підтримки.

Збірник наукових праць адресовано фахівцям соціальної сфери та суміжних наук, докторантам та аспірантам, магістрантам і студентам, які навчаються за відповідним профілем, а також усім, кому небайдужа доля вразливих категорій населення.

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

ЗМІСТ

Бачинська М.В., Гуменюк І.М. Розвиток самоорганізованості студентів, майбутніх фахівців соціальної сфери.....	5
Бриндіков Ю.Л. Дослідження прикладної діяльності системи соціальних служб щодо внутрішньо переміщених осіб.....	15
Вержиховська О.М. Особливості формування в першокласників з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням.....	25
Вержиховська О.М., Ігнатова Н.В. Корекційна спрямованість трудового навчання, як засіб адаптації та інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку.....	33
Гайн Г.С., Сербалюк Ю.В. Проблеми соціального захисту дітей в Україні в умовах війни.....	46
Гевчук Н.С., Тетеря Д.В. Технології соціального прогнозування і моделювання в соціальному забезпеченні.....	54
Данилюк О.І. Луцюк Д.М. Щодо проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.....	60
Дідик Н. М. Формування стресостійкості у майбутніх фахівців соціальної сфери.....	67
Дудченко А.В., Дудченко В.С., Поліщук О.С. Духовність інклюзивної освіти в умовах військового стану.....	75
Завадська І.М., Корман М.М. Соціальна інклюзія як складова міжнародних стандартів якості діяльності громадсько-активної школи».....	82

Мельник Ж.В., Білий С.С. Основні напрями реформування пенсійної системи в Україні.....	89
Мельник Ж.В., Корман К.В. Актуальні аспекти соціального захисту населення в Україні.....	96
Мельник Л.П., Михальська А.С. Профілактика професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсного центру.....	102
Михальський А.М., Федорчук В.М., Михальська Ю.А. Сучасні тенденції розвитку медико-соціальної роботи з людьми похилого віку.....	109
Опалюк Т.Л., Фурман М.Г. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист сімей з дітьми.....	118
Опалюк Т.Л., Ількович О.М. Діяльність фахівця із соціальної роботи з надання соціальних послуг населенню у територіальній громаді.....	127
Співак В.І. Особливості соціально-психологічної роботи з молодими сім'ями	135
Черба В.М., Павлюченко А.О. Коучинг як інноваційна технологія соціальної роботи.....	145
Ярошенко А.А. Гендерний підхід в інтерпретації освіти соціальних працівників....	153

М.В. Бачинська,

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності імені Т.Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-
Подільський державний інститут»
bmv-marisha37@ukr.net

І.М.Гуменюк,

магістр, викладач ВСП «Кам'янець-Подільський фаховий
коледж»
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
gumenyuk.inna2017@gmail.com

РОЗВИТОК САМООРГАНІЗОВАНOSTI СТУДЕНТІВ, МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Бачинська М.В., Гуменюк І.М. Розвиток самоорганізованості студентів, майбутніх фахівців соціальної сфери. Наукова стаття висвітлює відомості щодо розвитку навичок самоорганізованості студентів як майбутніх соціальних працівників під час їхньої освітньо-виховної діяльності в закладах вищої освіти. Визначено місце та значення самостійної праці студентів. З'ясовано питання організації самоосвіти здобувачів в ЗВО. Подано характеристику трактувань та підходів щодо визначення самотійної роботи студентів та самодисциплінованості й самоорганізованості під час неї. Подано відомості про технології, методи, прийоми та засоби організації викладачами самонавчання здобувачів й забезпечення його результативності шляхом самоорганізованості студентів. Визначено критерії успішності студентів в здійсненні самостійної навчальної діяльності.

Ключові слова: викладацький вплив, освітньо-виховний простір, самонавчання, самоорганізація, соціальна робота, соціальні умови, студенти.

Вступ. Цілком очевидно, що теперішні соціально-політичні умови диктують для майбутніх працівників соціальної сфери, які навчаються в закладах вищої та передвищої освіти оперативного опанування все новими й новими компетенціями. Серед таким навиків

особливо значиме місце посідає розвиток самоорганізованості студентів. Адже, сучасне суспільство потребує соціальних працівників з високим рівнем свого загального розвитку, які змогли б орієнтуватися в теперішніх складних соціокультурних та військових обставинах, чинили б вільний свідомий вибір, не боялися приймати на себе відповідальність за власну освіту, виховання і рівень розвитку. Сучасне глобальне соціально-професійне замовлення потребує самоорганізованості працівника, яка проявляється у самовідповідальності, активності, ініціативності, самодисциплінованості, професійності, здатності результативно взаємодіяти в процесі виконання соціальних та виробничо-професійних завдань. В такому разі, затребуваним є посилення продуктивності студентської діяльності, розвитку їхніх індивідуальних якостей до організації, навиків власними силами досягати нові горизонти обізнаності та вирішувати проблемні ситуації, розбираючись у життєвих викликах суспільства. Загалом, соціальна самоорганізованість здобувається протягом життя під впливом соціального середовища, системи виховання, предметно-практичної та особистісної й ролівої діяльності молоді особистості. Однак, прослідковується, що одним з найсприятливіших періодів привчання людини до самоорганізації є освітньо-виховний процес в закладах вищої та передвищої освіти. В цей період викладачі можуть пояснити, різними способами заохотити та продемонструвати студенту важливість розвитку таких навиків, адже в даному віці молоді особи вже можуть тверезо усвідомлювати свої рішення та діяльності й виявляти причинно-наслідкові зв'язки впливу тих чи інших навиків на їх майбутній успіх. Саме тому вважаємо актуальною та затребуваною підняту в нашій статті наукову тематику.

Мета статті: Висвітлити місце й значення навичку самоорганізованості студентів, як майбутніх фахівців соціальної сфери, та визначити шляхи для розвитку цих навиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблематика феноменальності «самоорганізації» цікавила різних дослідників і дане явище розглядали у своїх працях Н.Вишнякова, П.Горбунова, А.Євтодюк, Л.Зоріна, С.Кульневич, Т.Левченко, Г.Микитюк, Л.Новіков, В.Редюхін, О.Чалий, С.Шевельов та ін. Самоорганізованість як вид діяльності досліджувалась у працях вчених-психологів К.Абульханової-Славської, Б.Ананьєвої, Г.Баллі, Л.Божович, Л.Виготського, Г.Костюка, О.Леонтєва, С.Рубінштейна та

ін. Однак, в даних працях недостатньо висвітлено шляхи для розвитку самоорганізованості студентів в умовах освітнього процесу теперішніх умов українського сьогодення, та невизначено освітні підходи для самоорганізації майбутніх працівників соціальної сфери. Це, відповідно, й зумовлює потребу в вирішенні даної проблематики.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано теоретичні методи (аналіз науково-популярної літератури, синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування, конкретизацію, систематизацією, узагальнення). Емпіричними були методи власного педагогічного спостереження, передового педагогічного досвіду, бесіди, узагальнення незалежних характеристик, аналізу документів та продуктів освітньої діяльності студентів.

Результати дослідження. Аналізуючи та висвітлюючи результати дослідження, доцільно для початку визначитися із самим поняттям «самоорганізованості студента». Так, на погляд дослідників М.Аверін та Г.Микитюк самоорганізацією є соціально-психологічний комплекс самостійних дій, направлених на опанування основної найбільш затребуваної діяльності. Така самоорганізація передбачає процес самопізнання, самовизначення, саморозвитку та самореалізації. Вона проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтуванні мотивації та плануванні діяльності, самостійності й швидкості прийняття рішень, аналізу та оцінюванні наслідків праці, почутті обов'язку [1; 6, с. 61]. Характеризується самоорганізованість і як вміння справжньої організації в діяльності особистостей.

Загалом, специфіка самоорганізації студентів знаходить своє відзеркалення в постійній саморегуляції, а в наслідку й в особливості їх поведінково-діяльнісного компоненту.

За переконаннями дослідників [6, с. 61] саме освітня діяльність може стати чинником розвитку самоорганізованості як навичку для професійної діяльності студентів.

Студентський вік є оптимальним для розвитку самостійності, оскільки основна для цього вікового етапу освітня діяльність будується на консультативних демократичних суб'єкт-суб'єктних зв'язках з науково-педагогічними працівниками та створюються підходящі умови для розвитку і функціонування суб'єктних якостей індивіда.

Студентів важливо привчати свідомо самопланувати та самореалізовувати свою діяльність. Така самостійна навчальна діяльність студентів розглядається, з одного боку, як різновид роботи, який заохочує їх до активності, самостійності, пізнавального інтересу, і

є основою самоосвіти, поштовхом до поступового підвищення кваліфікації, а з іншого боку – це система заходів чи викладацьких умов, які забезпечують належне керівництво студентською самостійною роботою. Таку навчальну самодіяльність пов'язують з такими функціями, які ґрунтуються на загальнопедагогічних діяльнісних властивостях (освітній, навчальній, виховній, розвивальній): оптимального засвоєння навчального матеріалу; розвитку інтелектуальних, природних і духовних здібностей; оволодіння методами сучасної навчально-пізнавальної самодіяльності; розвитку потреби студентів в соціалізації, самоосвіті, в саморозвитку і безперервному самовдосконаленні [7, с. 70].

Самоорганізованість до самостійної роботи виробляє в студентів соціально-психологічну звичку до систематичного наповнення багажу своїх знань і вироблення навичок щодо орієнтування у потоках наукової інформації. Вона є важливою запорукою самодисциплінованості того, хто навчається; опорою в оволодінні методами фахової діяльності, пізнання та професійної поведінки. Є інструментом викладацького управління науково-педагогічною діяльністю у процесі учіння та професійного самовизначення особистості.

Варто визначити, що риси самостійності в студентів можуть розвиватися лише в процесі активного діяльнісного підходу, зваженого прийняття рішень і їх виконання реалізації. В процесі виконання самодіяльності відбуваються зміни у самій особистості, які відображаються в оволодінні способами прийняття рішень і розвитку певних її якостей. Своєю чергою, це є підґрунтям для організації ефективних дій, адекватного орієнтування в навчальних проблемах, зумовлених змістом завдань, які самостійно вирішує студент.

Вищий рівень розвитку самоорганізованості студентів полягає в потребі до регулярної постановки перед собою нових цілей та завдань, спрямованих на вихід за межі заданого викладачем навчального матеріалу, спроби пошуку й відкриття нових закономірностей та шляхів їх розв'язання. При цьому важливе значення для налагодження результативної самостійної роботи студентів як майбутніх фахівців соціальної сфери мають вимоги до її організації: здійснення планування з урахуванням фізичних затрат часу на самостійну роботу з метою попередження перевантаження студентів з особливими освітніми потребами; запровадження нових інформаційних технологій для науково-методичного забезпечення самостійної роботи студентів;

формулювання рекомендацій щодо впровадження таких організаційних форм і методів, які б активізували самостійну роботу; поступове нарощування складності завдань для самостійного виконання; визначення вимог та критеріїв щодо оцінювання різних видів самостійної діяльності студентів [7, с. 57].

Під час розвитку самоорганізованості студентів варто аби більша частина їхньої самодіяльності зводилася до аналізу різних соціально-юридичних, соціально-економічних та соціально-психологічних ситуацій, які дозволяють студентам засвоїти лекційний матеріал, практично з'ясувати можливість використання теоретичних положень, формувати компетентності щодо вирішення певних ситуаційних завдань. Тобто, при самостійній роботі студентам важливо набути практики застосування активних методів в учбовому процесі.

Тому рекомендуємо регулярно працювати над методичним удосконаленням підходів до самодіяльності студентів. Запровадити регулярну систему консультаційних занять для студентів. В умовах сучасного дистанційного освітнього процесу консультаційні заняття для студентів можна проводити на різних платформах. Групові консультації проводити через відеопрограму Zoom, Google Meet, в груповій чат-бесіді навчальної платформи Moodle. Індивідуальні консультації можна проводити в Moodle, Telegram, WhatsApp, Viber та ін [2; 3].

Розвиток самоорганізованості студентів в освітньому процесі потребує регулярності проведення консультацій. Важливо, щоб вони були необхідними складовими освітнього середовища. Це, відповідно, активізуватиме самостійний навчальний процес.

Створення умов для розвитку самоорганізації студентів в їх діяльності має на увазі забезпечення засобами та прийомами розвитку вмінь спланувати, організувати, реалізувати та коригувати власну роботу. При цьому факторами успішності в самостійної діяльності студентів вважаємо педагогічно-методичні фактори (планування, наочність методів й прийомів, управління самоосвітою студентів); психолого-педагогічні фактори (урахування психологічних характеристик, які потрібні для ефективного здійснення самостійної роботи з фаховими літературними джерелами, а також виховання соціальних установок особистості, що є затребуваними для такої діяльності); інформаційно-технологічні фактори (рівень доступності для здобувачів вищої освіти сучасних інформаційно-комунікативних технологій, а також рівень їх комп'ютерної обізнаності); та

загальноорганізаційні фактори (часові ресурси, літературні джерела інформації та навчальну лабораторну основу).

Позитивно вмотивована й організована самостійна діяльність сприяє формуванню вольових рис в характері особистості, а також інтелектуально розвиває студентську молодь.

Зазначимо, наслідком процесу інформатизації, адаптації суспільства й освіти до сучасних медико-соціальних та соціально-політичних умов стала поява дистанційного режиму навчання як перспективної, гуманістичної, інтегральної форми освіти, що дає змогу розвивати самоорганізованість в самостійній діяльності студентів. Така дистанційна форма зорієнтована на індивідуалізацію та особистісно-орієнтоване навчання особистостей.

Під час розвитку навиків самодисциплінованості та самоорганізованості студентів, як майбутніх соціальних працівників, варто порекомендувати їх прийоми роботи з різними видами навчальних матеріалів (наприклад, прийомами запам'ятовування інформації) та різними джерелами, розумним плануванням часу та навчальної роботи, вмінням фіксувати матеріали в нотатки. Важливо розробити та ознайомити студентів з загальними критеріями оцінювання заданої роботи. Для студентів є значимим критичне самооцінювання результатів власної роботи. Порівняння результатів самостійного оцінювання за визначеними параметрами та об'єктивного оцінювання викладачем сприятиме формуванню вмінь загальної адекватної самооцінки. А задля цілі одержання істотної віддачі від самостійної діяльності, важливо грамотно визначити завдання, зміст, методики та форми організації процесу навчання, тобто важливо керуватись своєю навчально-пізнавальною поведінкою. Обізнаність студентів щодо регуляції власних дій показує на присутність самостійного контролю, якому важливо посісти місце не лише в період, ближчий до закінчення вивчення дисципліни, а також і в періодах усієї тематичної діяльності. Проте, в таких ситуаціях буває, що викладачі визнають про наявність проблемних ситуацій, серед яких, до прикладу, складнощі в дефініції належних викладацьких прийомів, відбору змістовних форм контролю й управління самостійною діяльністю.

В питаннях управління самостійним навчальним процесом зазначимо про те, що в нуково-методичних джерелах визначають суворе, відносно жорстке та гнучке керівництво. Суворе (жорстке) управління виконується, першим ділом, завдяки запрограмованим освітнім матеріалам: моноцільовим чи поліфункціональним

посібникам, підручникам, складеним на основі послідовного навчіння. В таких навчальних матеріалах окреслюється усяка навчальна діяльність. В них надаються ключі для самостійного контролю. Помірно негручке управління націлене на працю студентів як над нормованими, так і ненормованими навчальними діями. Гнучке керування пояснює визначена ціль, і такому разі тому, хто навчається, дається шанс самотужки обрати інструменти, напрямки та прийоми роботи над навчальними задачами [2; 4, с. 125]. Викладачу важливо чередувати, балансувати, комбінувати такі види управління самостійною діяльністю студентів.

Завдання сучасного гуманного викладацького колективу – підтримати студента в тому, аби він став повноправним здібним суб'єктом самостійної освітньої роботи, організовано самовизначав мету, вибирав інструменти, виправляв, оцінював, брав на себе обов'язок за свою діяльність та її продукцію. В такому випадку педагогу прийде на поміч особистісний діяльнісний підхід, який передбачає в осередку освітнього процесу студента як учасника діяльності [5, с. 37]. Через це мета навчальних занять та шляхи її виконання важливо щоб визначалась з погодження самого студента, з урахуванням його захоплень, затребувань, особистісних якостей. Викладачу важливо зрозуміти, як здобувачі освіти осилають самостійну діяльність з тієї чи іншої навчальної дисципліни, підтримати їх в опануванні інтелектуальними способами для її вирішення.

Ступінь готовності до самостійної діяльності включає деякі взаємозумовлені та взаємозв'язані складові: психологічний складник (мотивування, відношення до певної дії, розумові властивості та здатності, вольовий ресурс, самокерування); контактуючий складник (комунікативна компетенція); методичний складник (опанування шляхами та засобами самостійної роботи, навички орбізаності в цій діяльності, знання специфіки її вирішення). При цьому виділяють рівні готовності до самоорганізованої навчальної діяльності: здатність до репродуктивної роботи (переважають зовнішні стимули, занижений ступінь самостійного керування; форма засвоєння дій – наслідування, осмислене повторення роботи викладача, вирішення завдань під його управлінням); здатність до відтворюючої роботи (переважають зовнішньої стимули, середній ступінь самоуправління, самостійне відтворення студентом способу, осмисленого сумісно з педагогом, застосування засвоєного способу в подібних ситуативних діяльностях);

підготовленість до справжньої самостійної роботи (в даному випадку переважають ендогенні психологічні стимули, наявний високий ступінь самокоригування; самодисципліна при виконанні завдань, використання різних способів у нових умовах дій) [4, с. 9].

Акцентуємо на тому, що викладачу рекомендовано визначити рівень головності студентів до самоорганізації в самоопануванні освітніми знаннями. Для цього проводять різноманітні психосоціальні бесіди, тестування, анкетування, спостереження, вивчають результати діяльнісних операцій студентів та інше.

Раціонально організована самостійна діяльність дає можливість спрогнозувати результати навчального процесу: опанування здобувачами рефлексивними, експресивними та інтерактивними здібностями; самоусвідомлення своїх фахових ціннісних орієнтирів, контактувальних установок і сподівань відносно комунікацій (усних й письмових); відбір дієвих засобів та способів комунікації, відповідних особистісним характеристикам; розвитку меж осмислення ними власної індивідуальності; розробку й фіксування навиків використання знань задля поліпшення своїх професійних компетентностей та світогляду [5, с. 40-41].

Безумовно, самоорганізація як розвинена компетенція в наслідку стимулює в студентів розвиток наукових, проектно-технологічних, інформаційно-комунікативних, літературних, естетичних та інших компетентностей. Самостійна робота формує студента як справжнього мабутнього фахівця-майстра своєї справи та творчо-орієнтовану винахідливу особистість, адаптовану до сучасних соціально-політичних та соціально-економічних викликів суспільства.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи висвітлені нами матеріали зазначимо, що навик самоорганізованості є складним соціально-психологічним феноменом. І в освітньо-виховній діяльності проявляється в особистісно-поведінкових й діяльнісно-результативних проявах студента. І такі прояви характеризуються здатністю до самонавчання, саморефлексії, самодисциплінованості, самопізнання, самовизначення, саморозвитку, самореалізації, результативності в способах діяльності. Такі характеристики є значно затребуваними для майбутніх соціальних працівників, особливо в екстремальних умовах українського сьогодення.

В умовах розвитку навиків до самоорганізованості особистості в процесі її освітньо-виховної діяльності помітне місце належить

питанню формування самооцінки та свідомого ціннісного ставлення до себе як до суб'єкта продуктивної діяльності, а також до самих продуктів діяльності. Через усвідомлення своїх досягнень молода особистість приходить до усвідомлення себе як суб'єкта діяльності, до оцінки своїх потенційних можливостей і якостей. Науково-педагогічному персоналу важливо створювати умови та довірливі й систематичні комунікації зі студентами, щоб в процесі їхньої взаємодії в останніх формувалась пошукова активність, самоініціативність, рефлексивність у ставленні до власних освітніх досягнень та до самого вміння вчитися.

Умовами для розвитку здібностей до самоорганізованості в даному випадку можуть слугувати очні та дистанційні бесіди зі студентами з приводу цього, різні форми навчальних завдань для них (гурпових, індивідуальних); діагностичні тести, опитувальники, анкетування, використання методу експертної оцінки, обговорення продуктів діяльності студентів та інше. Результатами готовності майбутніх соціальних працівників до самоорганізованості в їх освітній діяльності виступає психологічний складник (наявність мотивації, ставлення до певної навчальної дії, розумові властивості, практика розвитку вольового ресурсу, самокерування); контактуючий складник (комунікативність з викладачами, іншими студентами, працівниками бібліотек та іншими оточуючими особами); методичний складник (опанування шляхами та засобами самостійної роботи, демонстрація навиків обізнаності в діяльності, знання щодо специфіки вирішення різних стандартних та нестандартних завдань).

В перспективі плануємо продовжити дослідження та розробити психо-соціальні діагностики рівня самоорганізованості та педагогічні методики стимулювання студентів до самостійної навчальної діяльності й результативної самодисциплінованості.

Список використаних джерел:

1. Аверін М. Метод самоорганізації особистості та його соціально-педагогічні перспективи Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. Київ : Контекст, 2000. 336 с.

2. Бачинська М.В., Марунчак О.В. Самостійна робота студентів та її місце в інклюзивному освітньо-виховному просторі. *Вектор Поділля : науковий журнал / Подільський спеціальний навчально реабілітаційний соціально-економічний коледж*; редкол.: М. М. Тріпак

(гол. ред.), Т. А. Марчак (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Університетська думка», 2021. Вип. 4. С. 143-155.

3. Бачинська М. Формування навичок самостійності студентів в умовах інклюзивного освітнього процесу. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : збірник матеріалів V Міжнародній науково-практичній конференції. м. Кам'янець-Подільський 27-28 травня 2021 року. С. 156-161.

4. Гіренко І. Формування готовності студентів до самонавчання з іноземної мови у ВТНЗ / І. Гіренко. *Вестник Харьковського національного автомобільно-дорожного університета*. 2014. Вип. 64. С. 7-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vhad_2014_64_3.

5. Иващик Е. Самостоятельная внеаудиторная учебная работа студентов как средство совершенствования учебно-воспитательного процесса по иностранным языкам / Е. Иващик. *Формирование коммуникативной иноязычной компетенции*: сб. научн. тр. Моск. гос. линг. ун-та. 2005. Вип. 42. 56 с.

6. Микитюк Г. Ю. Розвиток самоорганізованості молодшого школяра шляхом становлення його як суб'єкта навчальної діяльності. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції* (м. Коломия, 30 листопада 2018 р.) / за заг. ред. Поясик О.І., Петрів О.П., Лаппо В.В. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. С. 60-65.

7. Швед М. Самостійна робота студентів: навч.-метод. посібник / Марія Швед. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 184 с.

Bachynska M.V., Humeniuk I.M. THE DEVELOPMENT OF SELF-ORGANIZATION OF THE STUDENTS, FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE

Summary. The scientific article highlights information on the development of self-organization skills of students as future social workers for their educational and educational activities in institutions of higher education. The place and importance of students' independent work is defined. The question of the organization of self-education of applicants in higher education institutions has been clarified. The description of the interpretations and approaches regarding the determination of independent work of students and self-discipline and self-organization during it is given.

Information on technologies, methods, techniques and means of organizing self-study of students by teachers and ensuring its effectiveness through self-organization of students is provided. The criteria for success of students in the implementation of independent educational activities have been determined.

Key words: teaching influence, educational space, self-learning, self-organization, social work, social conditions, students.

УДК 364-7

Ю. Л. Бриндіков,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Хмельницький національний університет,
bryndik@i.ua.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКЛАДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ЩОДО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Бриндіков Ю. Л. Дослідження прикладної діяльності системи соціальних служб щодо внутрішньо переміщених осіб. Дослідження обумовлене погіршенням соціально-економічного становища осіб, що не визнали окупаційного режиму та змушені були покинути рідні домівки. Вказано статистичні показники щодо посилення міграційних процесів в межах української держави. Опрацьовано науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо проблем внутрішньо переміщених осіб, шляхів їх успішної інтеграції та адаптації до нових умов життя.

Здійснено аналіз та синтез роботи органів державної влади, закладів та установ як цілісної соціальної системи. Висвітлено напрямки прикладної діяльності закладів та установ соціального спрямування задля успішної соціалізації ВПО. Зазначено показники роботи мультидисциплінарної команди фахівців соціальної сфери, що вказують на ефективність комплексної соціальної допомоги.

Ключові слова: повномасштабне військове вторгнення, міграція, внутрішньо переміщені особи, соціальні проблеми, система соціальних служб, комплексна соціальна допомога.

Вступ. Наслідком повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України стало погіршення соціально-економічного становища осіб, які не визнали загарбницького режиму. Загрозливі для життя обставини інтенсифікували міграційні процеси жителів окупованих територій, зруйнованих міст, сіл за кордон та в межах України.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на червень 2016 року у нашій державі було зареєстровано 1,8 млн. внутрішньо переміщених осіб [6], тоді як станом на 23 серпня 2022 року кількість ВПО зросла до 6,9 млн. осіб [5]. Регіони країни зіштовхнулись з проблемами кількісного характеру, відсутністю можливості забезпечення показниками якості життя (майно, речі, їжа, документи, робоче місце, медична допомога). Таким чином, недостатність соціальних послуг та допомоги ВПО, що забезпечується органами державної влади, закладами та установами соціального спрямування, стали головними передумовами наших наукових пошуків.

Мета статті полягає у діагностуванні соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб, висвітленні роботи закладів та установ соціального спрямування. Дослідження спрямоване підкреслити дієвість та результативність комплексної роботи структурних елементів системи соціальних служб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чималий науковий доробок присвячено пошуку шляхів вирішення проблем, що стоять на заваді повноцінної соціалізації внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, О. Непомнящий пропонує комплексну модель надання внутрішньо переміщених осіб в Україні. Правові аспекти захисту прав та свобод досліджуваної категорії осіб вивчав І. Кузнецов та В. Устименко [7]. Особливостям міграційних процесів увагу приділяли вітчизняні та зарубіжні дослідники, такі як О. О. Бандурка, С. П. Бритченко, Є. С. Герасименко, Н. М. Грабар, Н. П. Бортник, Г. Гудвін-Гілл, Л. Холборн, Т. Хаммар тощо [4].

Методи дослідження. У ході дослідження нами було використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз, синтез, узагальнення.

Результати дослідження. Дослідження окремої категорії населення – внутрішньо переміщені особи, дало змогу виявити низку проблем соціально-психологічного, медичного та юридичного змісту (розірваність соціальних зв'язків, нестабільність особистості,

незадовільні умови проживання, погане сімейне становище, проблеми здоров'я через надмірне споживання алкоголю / наркотиків, відсутність потрібних документів, відсутність можливості працевлаштування, отримання пільг, послуг) [1]. Подібна ситуація потребує нагального втручання та соціального супроводу мультидисциплінарної команди кваліфікованих фахівців соціальної сфери. Робота згуртованої команди фахівців соціальної галузі сприятиме правильному перерозподілу функцій та швидкому вирішенню першочергових проблем внутрішньо переміщених осіб.

Через конфлікти у сімейному середовищі, руйнації сімейних стосунків, цінностей, побутових вбивств, насильницьких проявів, матеріальних проблем, внутрішньо переміщені особи є клієнтами плеяди закладів та установ системи соціальних служб. Варто зауважити, що в Україні останні десятиріччя посилилось створення приватних соціальних служб, благодійних організацій, хоча й державні заклади залишаються головним інструментом соціального захисту осіб, що опинились у складних життєвих обставинах. Зокрема, соціальні гуртожитки, соціальні гуртожитки для дітей, які позбавлені батьківського піклування, дітей-сиріт, надаються особам або членам їх сімей на період їх перебування на квартирному обліку. Соціальні гуртожитки для дітей-сиріт сприяють підготовці до самостійного життя, спрямовані на забезпечення житлом та соціальними послугами.

Активною полівекторною діяльністю вирізняється Центр соціальних служб. Його фахівцями надаються соціально-педагогічні, інформаційні та юридичні послуги. Фахівці соціальної роботи здійснюють соціальний супровід осіб, що опинились у складних життєвих ситуаціях через сімейне насильство, стихійне лихо, вимушену міграцію [3; 2].

Центр соціально-психологічної допомоги підтримує осіб, що потрапили у СЖО, через посередництво соціально-психологічних, соціально-побутових, соціально-педагогічних, соціально-медичних та соціально-економічних послуг. Такий супровід сприяє позитивній ресоціалізації та адаптації клієнтів.

Одним з провідних суб'єктів реалізації соціальної політики є Департамент соціального захисту населення, головне завдання якого полягає у соціальній підтримці та наданні соціальних послуг сім'ям / особам (особи похилого віку, особи з інвалідністю, ветерани війни, малозабезпечені, багатодітні, внутрішньо переміщені особи), які належать до вразливих груп населення та перебувають у складних

життєвих обставинах. Співпраця з Департаментом соціального захисту населення Хмельницької ОВА – стейкхолдером кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету, сприяла поінформованості щодо роботи органів державної влади, закладів та установ системи соціальних служб, з'ясуванню результативності комплексного підходу у наданні соціальної допомоги.

Нашими партнерами надано інформацію про те, що в рамках реалізації проєкту «Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди», який реалізується Міжнародним благодійним фондом «Українська фундація громадського здоров'я» у співпраці та за фінансової підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у Хмельницькій області створено 6 міждисциплінарних мобільних команд, 5 з яких почали надавати соціальну та психологічну підтримку, правову допомогу внутрішньо переміщеним особам.

Благодійний фонд «Право на захист» реалізує проєкт «Забезпечення захисту прав та юридичну допомогу внутрішньо переміщеним особам та таким, що постраждали від конфлікту на сході України» за угодою з Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців в Україні. В рамках реалізації даного проєкту БФ «Право на захист» в партнерстві з УВКБ ООН розпочало співпрацю з Укрпоштою щодо масштабної програми грошової допомоги задля допомоги вразливим внутрішньо переміщеним особам, задоволення їх базових потреб. В області відкрито 6 офісів, які здійснюють прийом документів для виплати грошової допомоги. Зареєстровано більше 15000 домогосподарств (сімей).

У червні місяці поточного року Хмельницька обласна військова адміністрація виступила у якості засновника «Партнерського майданчика міжнародної допомоги», метою якого є налагодження постійної та ефективної комунікації з міжнародними інституціями. У рамках діяльності Партнерського майданчика, проводиться відповідна робота зі збору потреб у 60 територіальних громадах нашої області з метою надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, мешканцям області.

Для налагодження більш ефективної співпраці та комунікації між обласною військовою адміністрацією, міжнародними інституціями та об'єднаними територіальними громадами заплановано створення та функціонування інтерактивної карти потреб територіальних громад,

яку буде презентовано міжнародним партнерам та донорам, висвітлено на офіційних веб-ресурсах.

Фахівці Департаменту соціального захисту населення Хмельницької обласної військової адміністрації повідомили, що станом на 25 липня 2022 року на обласному обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб перебуває 147225 осіб, з них 20215 з Донецької області та 8197 з Луганської області. Технічні характеристики бази дають можливість зробити вибірку тільки у розрізі Донецької, Луганської областей та АР Крим.

Вивчаючи питання матеріального забезпечення та виплат внутрішньо переміщеним особам, ми з'ясували, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року №332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» сформовано та передано Міністерству соціальної політики України виплатні документи для проведення фінансування та виплати грошової допомоги на проживання. Всього надійшло 100555 заяв від внутрішньо переміщених осіб щодо надання допомоги на проживання, в тому числі 15109 заяв через мобільний додаток Порталу Дія. Протягом березня-липня поточного року нараховано допомогу на проживання внутрішньо переміщеним особам на суму 1 млрд. 224 млн. гривень. Станом на 01 липня 2022 року така допомога виплачується 61 тисячі внутрішньо переміщених осіб.

Варто зауважити, що в області перебуває 212 дітей-сиріт та дітей, евакуйованих з інших областей України, які перебувають під опікою. Діти та сім'ї забезпечені всім необхідним. Сім'ї з дітьми під опікою проживають у місцях компактного розміщення або винаймають житло особисто. Насьогодні сім'ї проявляють інтерес до подальшого проживання в Хмельницькій області. Одна сім'я забезпечена автомобілем, придбаним для неї громадською організацією. Для іншої сім'ї розглядається можливість придбання приватного будинку. За кордон виїхало 552 дитини, з них 209 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

На виконання розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 року № 179-р «Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану» обласними державними адміністраціями здійснюється проведення евакуації населення з районів збройних конфліктів у відповідності до розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 року № 1000-рт. Відповідно до зазначеного вище розпорядження в області

розроблено та введено в дію План приймання та розміщення евакуйованого населення на особливий період, у якому визначено установи та заклади для розміщення евакуйованого населення з районів проведення бойових дій. Відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841, приймання і розміщення евакуйованого населення покладається на комісії з питань евакуації, створені органами місцевого самоврядування. В територіальних громадах визначено відповідальних осіб за приймання і розміщення евакуйованого населення.

Зазначимо, що розміщення внутрішньо переміщених осіб на території області проводиться у вільних приватних помешканнях (за згодою їх власників), приміщеннях релігійних організацій, а також у приміщеннях об'єктів комунальної власності державного, обласного та місцевого підпорядкування (гуртожитки навчальних закладів, заклади загальної середньої освіти, заклади дошкільної освіти, заклади соціальної сфери, медичні заклади, тощо). У закладах та установах, де розміщуються внутрішньо переміщені особи, створено максимально можливі умови для перебування (ліжка, вбиральні, душові кімнати, можливість приготування їжі). Для тимчасового розміщення сімей з дітьми, осіб із зон активних бойових дій або наближених до неї населених пунктів, визначено 13 закладів загальної середньої освіти із цілодобовим перебуванням дітей обласної комунальної власності.

Кількість закладів освіти, з яких необхідно переселити внутрішньо переміщених осіб складає – 63, де загальна кількість проживаючих внутрішньо переміщених осіб становить 3295. Кількість об'єктів, в які можливо переселити внутрішньо переміщених осіб налічує 193 одиниці. Кількість внутрішньо переміщених осіб, яких можливо переселити із закладів освіти – 1356. Вирішується питання щодо переселення 1939 внутрішньо переміщених осіб.

Проведено оцінку приміщень, які придатні для проживання внутрішньо переміщених осіб в осінньо-зимовий період. Дані приміщення класифіковано наступним чином:

- 1 клас – це приміщення, які придатні для проживання та готові до заселення 1356 внутрішньо переміщених осіб (переважно це колишні школи-інтернати та законсервовані заклади освіти, що були ліквідовані (зачинені) в рамках оптимізації шкіл, але є придатними для проживання);

- 2 клас – приміщення, де необхідно провести незначні ремонтні роботи та доукомплектувати засобами обігріву та санвузлами (законсервовані заклади освіти).

Варто зауважити, що в області відсутні факти примусового виселення внутрішньо переміщених осіб із закладів освіти, місць компактного поселення, пропонуються альтернативні варіанти розміщення.

При вивченні майнових та побутових проблем ВПО, ми натрапили на інформацію, де вказувалось, що на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» та доручення Мінрегіону України від 12.05.2022 року №7/2.3/4106-22, Мінрегіону надано інформацію (сформовану на підставі даних органів місцевого самоврядування) Хмельницькою обласною військовою адміністрацією щодо наявності земельних ділянок для будівництва житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Крім того, надано перелік об'єктів завершеного будівництва різної форми власності (житлові будинки, гуртожитки), в яких є вільні для реалізації квартири (кімнати) для забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб за рахунок коштів субвенції з державного бюджету.

Представники Хмельницької обласної служби зайнятості повідомили, що до них звернулось за послугами 2200 внутрішньо переміщених осіб. Статус безробітного мали 1700 внутрішньо переміщених осіб, більшість з них проживали у Київській області, м. Київ, у Донецькій, Харківській, Луганській та Херсонській областях. Право на отримання допомоги по безробіттю мали 1600 внутрішньо переміщених. Забезпечено роботою 239 внутрішньо переміщених осіб. На сьогодні статус безробітного мають 1000 внутрішньо переміщених осіб.

Встановлено Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 331 від 20.03.2022 року. Пакети документів для отримання зазначеної компенсації подано 240 роботодавцями, в тому числі 81 фізичною особою-підприємцем. Право на компенсацію за працевлаштування 328 внутрішньо переміщених осіб отримано 230 роботодавцями, здійснено компенсаційні виплати на суму 2041,8 тис. гривень.

З метою забезпечення належної координації дій, забезпечення проведення евакуації та розміщення внутрішньо переміщених осіб, наказом начальника обласної військової адміністрації від 01.03.2022 року № 20/2022-н затверджено склад «Обласного гуманітарного штабу з питань проведення евакуації, розміщення та надання допомоги внутрішньо-переміщеним особам» (зі змінами). Протягом лютого-квітня в області організовано роботу складів, на яких приймається та здійснюється розподіл гуманітарної допомоги в адміністративно-територіальні одиниці області та України. Рішеннями «Обласного гуманітарного штабу з питань проведення евакуації, розміщення та надання допомоги внутрішньо переміщеним особам» визначено відповідальних осіб за організацію роботи складів, ведення бухгалтерського обліку, звітності, реалізацію та ведення окремих напрямків роботи штабу. Хмельницька область є логістичним центром отримання гуманітарних вантажів в західному регіоні. В області організовано логістичний хаб Хмельницької обласної військової адміністрації, який обліковує і систематизує увесь вантаж гуманітарної допомоги, а згодом розподіляє по профільних складах, а саме: склад продуктових товарів, склад непродовольчих товарів, склад медикаментів.

На території Хмельницької області з 2 березня 2022 року створено Кол-центр (093-170-25-60), який функціонує цілодобово на базі Державного архіву Хмельницької області за такими напрямками:

- міжнародна гуманітарна допомога;
- розподіл гуманітарної допомоги;
- логістичний центр;
- організація роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Продовжується робота з пошуку міжнародних країн-донорів щодо постачання гуманітарної допомоги на територію області, яка через напрямок «гуманітарна допомога в межах України» обліковується, систематизується та розповсюджується за потребами. Логістичний центр забезпечує оптимальну та оперативну доставку вантажів з території України та інших держав, організовує переміщення осіб за потребами. Напрямок «організація роботи з внутрішньо переміщеними особами» забезпечує транзитне та довготривале розташування людей, які вимушено переселені з зони бойових дій. Фахівцями надаються консультації з різних питань соціальної сфери, а саме:

- можливості розміщення в області внутрішньо переміщених осіб (довгостроковий та тимчасовий строк);
- отримання продуктових наборів, засобів гігієни, ліків, одягу від волонтерів, благодійних організацій області;
- отримання соціальних виплат ВПО від держави;
- збір інформації за потребами ВПО та взаємодія з райдержадміністраціями, територіальними громадами;
- отримання допомоги від УВКБ ООН (Агентство ООН у справах біженців);
- пошуку роботи, відкриття бізнесу;
- влаштування дітей в заклади освіти.

Протягом 5 місяців воєнних дій прийнято близько 10500 телефонних дзвінків, розміщено близько 19000 осіб, з них 9000 дітей, надано консультації 8800 особам, у пункті видачі гуманітарної допомоги надано одяг 20000 особам. Загальний тоннаж (410358,8 кг.) отриманої гуманітарної допомоги обліковано (продукти харчування – 165230,3 кг.; медикаменти – 85033,5 кг.; одяг, речі домашнього вжитку – 90964 кг.; засоби гігієни – 61084 кг.; засоби пожежогасіння – 2647,5 кг.; корм для тварин – 4212 кг.; інше – 1987,5 кг.).

В умовах великого навантаження на комунальні заклади області створено місця перебування / проживання внутрішньо переміщених осіб, організовано надання гуманітарної допомоги територіальним громадам області, комунальним закладам соціальної сфери та закладам системи охорони здоров'я, які опікуються питаннями внутрішньо переміщених осіб.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Виявлення в ході дослідження низки соціально-психологічних проблем внутрішньо переміщених осіб вимагає оперативного втручання органів державної влади, громадських організацій, благодійних фондів, інших суб'єктів соціальної допомоги. Здійснено аналіз та синтез прикладної діяльності Хмельницької обласної військової адміністрації, її структурних підрозділів (Департаменту соціального захисту населення, Департаменту освіти і науки, Служби зайнятості, Центру соціальних служб) як системи соціальних служб. Опрацьовано нормативно-правові акти, спрямовані на соціальний захист ВПО, які демонструють суспільству велике бажання державної влади створити належні умови соціалізації досліджуваної категорії населення. Висвітлено дієвість та ефективність механізму комплексної роботи фахівців закладів та

установ соціального спрямування задля успішної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
2. Дубич К. В. Вступ до соціальної допомоги: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 224 с.
3. Дубич К. В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та закордоном. Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2018. 272 с.
4. Ірина Хомишин. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. Вісник національного університету «Львівська політехніка». №884. 2017. С. 186-192.
5. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні знову зростає, — дані МОМ : веб-сайт. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukrayini-znovu-zrostaye-dani-mom> (дата звернення: 07.10.2022).
6. О. Т. Риндзак. Соціокультурні інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному виборі. Науково-практичний журнал «Регіональна економіка». №3. 2016. С. 120-127.
7. Т. Перегудова. Охоплення соціальною допомогою внутрішньо переміщених осіб як критерій ефективності заходів адаптації. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. №7. 2016. С. 43-50.

Bryndikov Y.L. RESEARCH OF APPLIED ACTIVITIES OF THE SOCIAL SERVICES SYSTEM REGARDING INTERNALLY DISPLACED PERSONS.

Summary. The study is due to the deterioration of the socio-economic situation of persons who did not recognize the occupation regime and were forced to leave their native homes. Statistical indicators regarding the strengthening of migration processes within the borders of the Ukrainian state are indicated. The scientific work of domestic and foreign researchers on the problems of internally displaced persons and ways of their successful integration and adaptation to new living conditions has been elaborated.

An analysis and synthesis of the work of state authorities, institutions and institutions as a complete social system was carried out. The areas of applied activity of public authorities and institutions of social orientation for

the internally displaced persons' successful socialization are highlighted. The indicators of the work of the multidisciplinary team of specialists of the social sphere, which indicate the effectiveness of comprehensive social assistance, are indicated.

Keywords: full-scale military invasion, migration, internally displaced persons, social problems, system of social services, comprehensive social assistance.

УДК 376-056.36-053.6

О.М. Вержиховська

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
verzhykhovska@kpmu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ДОСВІДУ ВЗАЄМОДІЇ З БЛИЗЬКИМ СОЦІАЛЬНИМ ОТОЧЕННЯМ

Вержиховська О.М. Особливості формування в першокласників з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням. У статті розглянутий теоретико-практичний підхід до проблеми формування у першокласників з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням. Зокрема звернено увагу на методологічні та наукові підходи щодо проблеми розвитку у молодших школярів з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням; описано емпіричні методики виявлення актуального рівня можливостей взаємодії з найближчим соціальним оточенням цієї нозології дітей; розкрито зміст диференційованої корекційної допомоги першокласникам з порушеннями інтелекту щодо розвитку у них міжособистісної взаємодії з найближчим соціальним оточенням.

Ключові слова: першокласники, порушення інтелекту, взаємодія, соціальна взаємодія, міжособистісна взаємодія, корекційна допомога, соціальне оточення.

Вступ. Новітній освітній стандарт щодо учнів з порушеннями інтелекту передбачає задоволення їхніх специфічних не лише освітніх потреб, але й соціальних, які залежать від загальнокультурного піднесення. У концепції розвитку компонент «життєва компетенція» трактується як невід'ємна частина загальної освіти, оскільки процес

утворення повинен бути орієнтований на оволодіння дітьми знаннями, вміннями та навичками, необхідними для подальшої їхньої адаптації та соціалізації.

Мета статті полягає у теоретичному та практичному вивченні проблеми формування у першокласників з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним оточенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняними напрямками спеціальної та інклюзивної освіти найбільш акцентовано увагу на соціальне виховання, що становить змістову, емотивну та дієву основи психофізичного розвитку дітей з порушеннями інтелекту (О. Вержиховська, М. Матвєєва, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна). Вирішальним, при цьому, виступає збагачення практичного досвіду міжособистісної взаємодії з соціальним оточенням. Саме тому освітньо-виховна та корекційно-розвиткова робота спрямовуються на оволодіння дітьми життєво значущими компетенціями. На думку І. Тат'янчикової, очікувані результати виховання дітей з порушеннями інтелекту полягають в накопиченні позитивного досвіду взаємодії з оточуючими, формуванні первинного розуміння ними соціальних ситуацій і прийнятті моделей поведінки, розвиткові у них навичок самостійності. У контексті завдань соціального виховання дітей з порушеннями інтелекту особливого значення набуває визначення психолого-педагогічного забезпечення усіх видів впливу щодо розвитку у дитини навичок позитивного соціального досвіду взаємодії з найближчим оточенням і оволодіння життєво значущими компетенціями.

Методи дослідження. Аналіз теоретико-методологічних аспектів досліджуваної проблеми; емпіричне вивчення та встановлення етапів її вирішення; кількісна та якісна обробка результатів дослідження.

Результати дослідження. Досвід взаємодії дитини з найближчим соціальним оточенням забезпечує сукупність необхідних життєвих компетенцій, які сприяють усвідомленню та інтерпретації навколишньої дійсності. Соціальна компетентність в області взаємодії з оточенням формується на основі знань (цінності, уявлення про близьких, норми, правила), умінь і навичок (виконання режимних моментів, прийняття соціальних ролей і моделей поведінки), якими дитина оволодіває в процесі освіти, виховання, спілкування та спільної діяльності в рамках соціальної групи близьких людей. Умови та передумови накопичення досвіду взаємодії з найближчим соціальним оточенням залежать від набору ситуацій організованого життя дитини, змісту її психічного розвитку та появи нових соціальних зв'язків із оточуючими людьми на кожному віковому етапі. У першокласників

виділяється особливий, новий тип соціальних зв'язків – «дитина / учитель», який визначає всі інші соціальні відносини. У системі початкової школи чітко проявляється недолік наступності у вирішенні завдань щодо формування особистісних якостей і соціальних компетенцій з метою розширення та вдосконалення досвіду їхньої взаємодії з найближчим соціальним оточенням. Доведено необхідність розвитку нового концептуального погляду на значимість досвіду взаємодії дітей з найближчим соціальним оточенням в структурі шкільної освіти та необхідність пошуку нового змісту соціальних компетенцій, що визначають коло знань про людину і практику її міжособистісної взаємодії.

Кількісний аналіз емпіричного вивчення рівня взаємодії з найближчим соціальним оточенням у першокласників з порушеннями інтелекту показано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати вивчення рівня взаємодії з найближчим соціальним оточенням у першокласників з порушеннями інтелекту

з/п	Група досліджуваних	Рівні сформованості життєвих компетенцій щодо взаємодії з найближчим соціальним оточенням, %			
		Достатній	Середній	Нижче за середній	Низький
.	Першокласники з порушеннями інтелекту	25	35	25	20

Виходячи кількісної оцінки отриманих даних, було умовно виділено чотири рівні першокласників з порушеннями інтелекту з різним досвідом взаємодії з ближнім соціальним оточенням. Критерієм поділу дітей на рівні стало кількість балів за загальною шкалою, до якої були наведені результати всіх діагностичних завдань.

Якісна оцінка дослідження рівня взаємодії з найближчим соціальним оточенням у першокласників з порушеннями інтелекту дала нам можливість розподілити їх за наступними рівнями.

Достатній рівень (25%). Діти виказували самостійність та інтерес до роботи з роздатковим матеріалом при виконанні практичних завдань; виявляли яскравість і жвавість емоцій при читанні оповідань про близьких дорослих; видавали необхідні знання про себе, власну сім'ю, однолітків, хоча ці відомості були досить різноманітними, але при цьому нечіткими, неповними, найчастіше, шаблонними, без опори на власний досвід; визначали емоції на картинках, називали дії зображених людей; проявляли сформованість гігієнічних і побутових

навичок; виконували гігієнічні процедури, акуратно зверталися зі столовими приборами, самостійно одягалися, при цьому справлялися з різними застібками; прагнули стежити за своїм зовнішнім виглядом; виявляли інтерес до інших дітей; помічали їхні труднощі в побуті; надавали допомогу та проявляли співчуття, при цьому активно включалися в ситуацію: гладили, обіймали, заспокоювали однолітків доступними засобами, намагалися допомогти або відвернути іграшкою, частуваннями; часто реагували на стан іншої дитини; легко вступали в контакт і підтримували взаємодію з дорослими; володіли прийнятими мовленнєвими формами спілкування, вміли ввічливо, звернутися з проханням або пропозицією до вчителя; вирішували часто повторювані в побуті життєві завдання, проте самостійно продовжити розповідь не могли, їхнє мовлення було незв'язним, з порушенням узгодженості та порядку слів у реченні; успішно взаємодіяли з однолітками, а також дітьми молодшого та старшого віку, що яскраво можна було спостерігати в ігровій діяльності, коли виявлялася ініціатива та бажання привернути увагу іншої дитини до своїх дій, але швидко стомлювалися та переключалися на інший вид діяльності, що призводило до нетривалості та незавершеності гри; володіли навичками поведінки учня в класі, дотримувалися порядку та підпорядковувалися вимогам вчителя під час уроку; підготовлювали самостійно власне робоче місце до уроку; виконували обов'язки або конкретне доручення; проявляли наполегливість під час уроків і намагалися доробити завдання до кінця, але при цьому швидко втомлювалися та відволікалися, що вимагало короткого відпочинку або зміни виду діяльності для продовження роботи в класі; поводити себе у громадських місцях адекватно ситуаціям; виявляли достатню самостійність у дома, але доручення батьків і деякі домашні обов'язки виконували лише на прохання дорослого.

Середній рівень (35%). Діти проявляли часткову самостійність в ситуаціях взаємодії та при необхідності звернення за допомогою до дорослого; виказували нечіткі знання про себе і близьких; справлялись із завданням щодо порівняння членів сім'ї за відповідними картинками лише після навідних запитань дорослого; відповідали стереотипно, шаблонними фразами, часто збивалися та потребували допомоги від педагога навіть при відповіді на запитання про близьких та рідних; не могли визначати характер емоцій людей, але розподіл їх на «хороших» і «поганих»; проявляли інтерес до емоційного стану інших людей лише тоді, коли самі перебували в гарному настрої; часто звертали увагу дорослого на засмучену дитину; заспокоювали однолітків,

пропонували їм допомогу, за умови, якщо педагоги робили подібні вчинки; виявляли недостатньо сформовані гігієнічні та побутові навички, так як вони потребували нагадувань і вказівок дорослого; вживали їжу самостійно, але у них відзначалися незручні дії при поводженні зі столовими приборами, їм потрібен був зовнішній контроль; виявляли недостатню самостійність при переодяганні, дотриманні охайності зовнішнього вигляду; часто потребували зразку та контролю дорослого при виконанні домашніх справ; виказували невпевненість при взаємодії з дорослими, уважно спостерігали за ним, але самостійно в контакт не вступали; потребували постійних нагадувань дорослих щодо використання важливих слів і звернень до оточуючих; відтворювали у процесі ігрової діяльності раніше засвоєні ігрові дії, хоча активне мовлення було примітивним, односкладовим, в більшості випадків, без орієнтування на партнера з спілкування; проявляли низьку здатність до мовленнєвого наслідування; взаємодіяли з однолітками лише після того, як дорослий включав їх в ігрову діяльність; могли короткий час гратися з дітьми, але швидко випадали з спільної діяльності; виказували недостатньо сформовані навички самостійності в навчальній діяльності; були в змозі приготувати навчальне приладдя до уроку за умови зацікавленості в даному предметі; виконували доручені обов'язки в класі, якщо знаходилися в хорошому настрої; слухали вчителя, але виконували його вимоги після неодноразового повторення; часто потребували нагадувань дорослого про правильну поведінку у громадських місцях; не відмовлялися від допомоги дорослого та позитивно реагували на додаткове пояснення та навідні запитання при вирішенні соціальних ситуацій.

Нижче за середнього рівень (25%). Діти постійно потребували допомоги з боку вчителя; виказували на обмеженість, бідність знань про себе та близьких у порівнянні з вище описаними групами; вибирали неіснуючі персонажі при виконанні завдань з малюнками, не могли відповісти на запитання дорослого і в багатьох випадках обмежувалися однослівними відповідями або показом дій, часто, не пов'язаних із зображенням, без розуміння емоційних проявів персонажів; тимчасово проявляли інтерес до емоційного стану інших людей, могли звернути увагу на засмученого однолітка, якщо дорослий показував на нього, при цьому вони завжди потребували стимуляції емоційних проявів щодо відношення до інших дітей; виконували за умови поетапного контролю та в ситуаціях спільних дій або їх синхронного показу дорослими гігієнічні процедури діти цієї групи;

виявляли незручність і неакуратність під час прийому їжі та при використанні столового приладдя; визначали відсутність вміння стежити за своїм зовнішнім виглядом; не вміли взаємодіяти з дорослими: часто відмовлялися від будь-якого контакту або навпаки, були дуже нав'язливими, не дотримуючи дистанції; могли проявляти негативізм або добродушність і безпосередність, при цьому були не здатні до дотримання прийнятих в класі норм поведінки та на зауваження дорослого реагували відстрочено; проявляли безініціативність у домашньому побуті; воліли спостерігати за однолітками з боку в ігровій діяльності та не включалися в спільну діяльність з ними, в ситуації спілкування користувалися, переважно, жестами; виказували не цілеспрямованість та несамостійність у навчальній діяльності; не виконували без вчителя навіть прості за змістом завдання, при спілкуванні використовували окремі слова; не дотримувалися правил у громадських місцях, часто відволікалися, але зауваження дорослого виконували; виявляли пасивність при вирішенні соціальних ситуацій, не розуміли їх зміст, тому в більшості випадків діяли не стримано, не усвідомлено, навмання.

Низький рівень (20%). Діти постійно потребували допомоги з боку вчителя у всіх ситуаціях; часто відмовлялися від допомоги, іноді реагували негативно; не знали і не розуміли умов завдання, в процесі його виконання діяли неадекватно: перекладали, м'яли, рвали і кидали на підлогу дидактичний матеріал; не відповідали на питання та звернення до них педагога; не виконували інструкції; не відгукувалися на власне ім'я, при цьому виявляли невдоволення а в цілому – негативне ставлення до ситуації взаємодії, організованої новим дорослим (педагогом); виконували лише спільно з дорослим елементарні гігієнічні процедури; часто відмовлялися від їжі, не могли розпізнати свій одяг, не звертали увагу на свій зовнішній вигляд; не реагували на емоційний стан інших дітей і не проявляли співчуття; залежали повністю від близьких у домашній обстановці; були байдужі в ігровій ситуації, не включалися в навчальну діяльність, на уроках здійснювали нав'язливі дії, інструкції вчителя не виконували; не знали та не розуміли правил поведінки на уроках : часто не могли знайти своє робоче місце в класі, не могли розпізнати навчальне приладдя; не вміли поводитися в громадських місцях відповідно до правил, зокрема могли кричати, голосно сміятися, при цьому на зауваження не реагували; не виявляли вміння вирішувати соціально-побутові завдання; не розуміли змісту соціальної ситуації.

Характеристика рівня взаємодії з найближчим соціальним оточенням у першокласників з порушеннями інтелекту показала, що у

переважної їхньої більшості виявлено значні відмінності в наявному досвіді та динаміці формування життєвої компетентності. Отримані результати визначили змістовне підґрунтя щодо побудови індивідуальної і диференційованої корекційно-розвиткової роботи з першокласниками з порушеннями інтелекту в освітньо-виховному процесі.

У ході дослідження була розроблена програма корекційно-розвиткової роботи з урахуванням варіативності життєвих компетенцій першокласників з порушеннями інтелекту в досвіді взаємодії з найближчим соціальним оточенням, виявлених при емпіричному вивченні, що стало підставою для диференціації використання психолого-педагогічного забезпечення при її впровадженні. Зміст корекційно-розвиткової роботи з формування досвіду взаємодії з найближчим соціальним оточенням і розвитку самостійності першокласників з порушеннями інтелекту в різних ситуаціях був розроблений за двома напрямками програми. Перший напрямок програми включав завдання з узагальненими відомостями і практичними вправами, спрямованими на уточнення та вдосконалення уявлень про найближче соціальне оточення, на формування умінь позитивно взаємодіяти з однокласниками, з учителями в навчальних і позанавчальних ситуаціях, розвиток самостійності дітей у взаємодії з найближчим соціальним оточенням. Другий напрямок програми включав переважно практичні завдання, спрямовані на накопичення, уточнення та розширення уявлень дітей про себе і ближньому соціальному оточенні, формування елементарних умінь в області взаємодії з близькими дорослими та дітьми в різних ситуаціях і в навчальному процесі.

Представлена диференційована програми з розвитку досвіду взаємодії з найближчим соціальним оточенням і формування самостійності першокласників з порушеннями інтелекту виявилась результативною та ефективною, значно підвищила соціальну активність дітей, сприяла формуванню у них уявлень про довкілля та досвід соціальної взаємодії в умовах сім'ї та школи.

Висновки. Впровадження в спеціальну освіту корекційно-розвиткової програми з формування досвіду взаємодії з найближчим соціальним оточенням розширює потенційні можливості першокласників з порушеннями інтелекту. На основі отриманих якісних та кількісних даних можливе визначення перспективи подальших досліджень в галузі спеціальної освіти, орієнтованих на пошук спеціальних психолого-педагогічних умов формування соціальної взаємодії цієї категорії дітей в середній та старшій ланці шкільної освіти для їх ефективною подальшої адаптації та соціалізації.

Список використаних джерел:

1. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі : монографія. Кам'янець-Подільський : видавець Зволейко Д. Г. 2009. 228 с.
2. Вержиховська О.М. & Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей з порушеннями інтелекту : навчально-методичний посібник. 3-є вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018 . 292с.
3. Вержиховська О.М. & Гончарук Н.М. & Рудзевич І.Л. Спеціальна методика виховання дітей з тяжкими порушеннями мовлення : навчально-методичний посібник. 2-є вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 226с.
4. Вержиховська О.М. Характеристика рівня сформованості моральних якостей у молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку. *Особистість в умовах суспільних трансформацій: становлення та розвиток* : колективна монографія / за ред. Н.М. Гончарук, Л.А. Онуфрієвої, О.М. Вержиховської. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. 320 с.
5. Verzhikhovska, O. Psychological and pedagogical support of moral education in junior handicapped children edulearn19. 11th International Conference on Education and New Learning Technologies. Verzhikhovska, O., Raievska, Y., Bielova, O. Palma, Spain. July 1-3, 2019. – URL : <https://library.iated.org/view/VERZHYKHOVSKA2019PSY> (Web of Science).

Verzhikhovska O.M. PECULIARITIES OF FORMATION IN FIRST GRADE STUDENTS EXPERIENCE OF INTERACTION WITH INTELLECTUAL DISORDERS WITH CLOSE SOCIAL ENVIRONMENT

Summary. The article deals with a theoretical-practical approach to the problem of formation of experience of interaction with the close social environment in first-graders with intellectual disabilities. In particular, attention is paid to methodological and scientific approaches to the problem of the development of younger schoolchildren with intellectual disabilities, the experience of interaction with the close social environment; empirical methods of identifying the actual level of opportunities for interaction with the immediate social environment of this nosology of children are described; the content of differentiated correctional assistance to first-graders with

intellectual disabilities regarding the development of their interpersonal interaction with the immediate social environment is revealed.

Key words: first graders, intellectual disability, interaction, social interaction, interpersonal interaction, correctional assistance, social environment.

УДК 376-056.36-053.5:316.62

О.М. Вержиховська

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
verzhykhovska@kpnpu.edu.ua

Н.В.Ігнатова

вчитель трудового навчання

Кам'янець-Подільського навчально-реабілітаційного центру
Хмельницької обласної ради
Igbatova514@gmail.com

КОРЕКЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ, ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Вержиховська О.М., Ігнатова Н.В. Корекційна спрямованість трудового навчання, як засіб адаптації та інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку. Стаття містить результати теоретичного та практичного дослідження проблеми корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку (розумово відсталих та із затримкою психічного розвитку) в історичному аспекті. Аналіз проблеми здійснюється на основі використання системного підходу до визначення психолого-педагогічних умов забезпечення корекційно-розвивальної роботи у спеціальному освітньому закладі. Дослідження будується на позиції, що корекційний ефект можливий за умови спеціальної організації трудового навчання, мета якого визначається предметом впливу, а досягається спеціально визначеними методикою, змістом, організаційними формами.

Ключові слова: корекційна спрямованість трудового навчання, система корекційно-розвивальної роботи, предмет корекційного

впливу, діти з інтелектуальними вадами розвитку.

Вступ. В умовах розбудови сучасної, незалежної держави основне значення набуває рівень національної самосвідомості у молоді. Концепція національного виховання на сучасному етапі передбачає формування особистісних рис громадянина України, які включають в себе трудову культуру, розвиток індивідуальних здібностей, готовність до праці.

Важливе місце у системі національного виховання займає утвердження такого принципу як працелюбність. Трудова активність, сформованість творчої працелюбної особистості, цивілізованого господаря формується як під впливом соціального середовища, так і в процесі трудового навчання і виховання, спрямованого на вироблення відповідних навичок та умінь професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин.

Мета статті полягає у теоретичному та практичному вивченні проблеми формування працелюбності, трудової активності, творчої працелюбної особистості у дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасних дефектологів свідчать про те, що вирішення загальних та спеціальних завдань спеціальної школи досягається зі значними труднощами, обумовленими особливостями пізнавальної діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями розвитку. Недорозвиток сенсорних орієнтовних процесів утруднює формування рухової навички. При цьому в теорії корекційної психопедагогіки і шкільній практиці відзначається, що темпи розвитку дитини з особливими потребами можуть бути значно прискорені, якщо сенсомоторне виховання буде здійснюватися в тісному взаємозв'язку з практичною діяльністю (В. Бондар, Н. Гіренко, Г. Мерсіянова, Н. Павлова, О. Хохліна) [7].

У дослідженнях вітчизняних дефектологів підкреслюється, що вирішення загальних та спеціальних завдань у спеціальній школі досягається зі значними труднощами, обумовленими особливостями пізнавальної діяльності учнів. Серйозні труднощі в них викликає виділення ознак предметів: розміру, форми, кольору (Г.М. Дульнев, Т.М. Головіна, В.Г. Петрова, Б.І. Пінський, Н.В. Тарасенко, Ж.І. Шиф та ін.), визначення просторового взаємовідношення предметів (Р.Д. Бабенкова, Р. Заззо, М.О. Козленко, Г. Сантуччі, М.В. Ейдінова), що обумовлено недосконалістю аналітико-синтетичних процесів.

Недорозвиток сенсорних орієнтувальних процесів ускладнює

формування рухової навички (Б.І. Пінський), яке проявляється в зниженні точності, ритмічності рухів, темпі роботи, у недосконалому шкірно-рухових відчуттів і тонких диференціювань (В.І. Бондар, В.А. Крутецький, С.Л. Мирський, Н.П. Павлова, Г.М. Плешкановська, О.І. Теплицька, К.М. Туринська та інші) [8].

О.Хохліна відзначала, що показниками ефективності навчання є засвоєння учнем знань і способів дій, намічених навчальними програмами [5].

Дослідження з генезису сприймання (А. Ананьєв, Л. Венгер, О. Запрожець, В. Зінченко, О.Леонтєв) свідчать про те, що сенсорні процеси уявляють собою своєрідні орієнтовно-дослідницькі дії, які обслуговують практичну і пізнавальну діяльність дитини і формуються на основі матеріальних практичних дій [6].

Методи дослідження. Аналіз теоретико-методологічних аспектів досліджуваної проблеми; емпіричне вивчення та встановлення етапів її вирішення; кількісна та якісна обробка результатів дослідження.

Результати дослідження. Трудова підготовка учнів здійснюється насамперед через трудове навчання протягом усього періоду навчання в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів і пріоритетного значення в цьому процесі набуває використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів до вивчення народних трудових промислів. Історія свідчить, що мрії людства про удосконалення суспільства органічно перепліталися з думками про удосконалення трудового виховання. Творці виховних ідеалів людини використовували безліч прийомів і методів трудового виховання відповідно до національних традицій.

Ще у дохристиянські часи наші предки дбали про вироблення у дітей працьовитості. Тисячолітній досвід дає можливість відібрати найкращі засоби впливу на особистість з метою успішної морально-психологічно – та практичної підготовки до самостійного трудового життя. Історія свідчить, що мрії людства про удосконалення суспільства органічно перепліталися з думками про поліпшення трудового виховання молоді. В культурі завжди панувала повага до людини праці.

За висловами академіка М. Стельмаховича — працьовитість виховується працею. Український народ всю свою увагу зосереджував на виробленні у дітей працьовитості, а зрілі особи, в першу чергу батьки, опікуни, вихователі й учителі покликані впливати на молоде покоління, так аби воно виростило й розвинуло у людей працьовитих,

професійно компетентних, ініціативно-творчих, корисних членів суспільства. Поряд з науковим, педагогічно обґрунтованим трудовим вихованням істотне значення має використання надбань народної педагогіки, трудових традицій українців, мудрих хліборобів.

Особлива роль у корекційно-розвивальній роботі з дітьми, що мають інтелектуальні порушення розвитку, відводиться трудовому навчанню. Але корекційно-розвивальний ефект можливий лише за умови спеціальної організації трудового навчання, тобто якщо воно є корекційно спрямованим. Максимально можливий розвиток може бути досягнуто тільки при дотриманні ряду умов: застосування адекватної програми і методів навчання, що відповідають реальному віковому періоду і реальним можливостям дітей з вадами розвитку та цілям їх виховання. Трудова діяльність є одним з важливих чинників виховання особистості [1].

Для учнів з відхиленнями в розвитку трудове навчання, як відомо, має первинне значення, оскільки в ході його:

- ✓ відбувається формування пізнавальної діяльності і особи в цілому;
- ✓ підвищується рівень соціальної компетентності;
- ✓ розширюються уявлення про професії;
- ✓ отримуються трудові (професійні) навички, які допоможуть надалі успішно адаптуватися в суспільстві.

В процесі трудового навчання педагогові необхідно враховувати не лише особливості, але і можливості кожного учня. Включаючись у трудовий процес, дитина докорінно змінює своє подання про себе і про навколишній світ. Радикальним образом змінюється її самооцінка. Вона змінюється під впливом успіхів в трудовій діяльності.

Особливу увагу необхідно приділяти формуванню загальнотрудових умінь у учнів; розвитку особових якостей, які будуть йому потрібні на будь-якому виробництві, у будь-якому колективі. У трудовій діяльності формуються нові види мислення. Внаслідок колективності праці учні одержують навички роботи, спілкування, співробітництва, що покращує адаптацію дитини в суспільстві [2].

Трудове навчання спрямоване на виховання художньої культури школярів, на розвиток їх потенційних можливостей і інтересів до народної творчості, її традицій і спадщини. Залучення дітей і підлітків до навчання народним ремеслам передбачає вирішення проблеми культурної спадкоємності, естетичного, художнього і морального виховання, професійної орієнтації. Різноманітність видів праці

забезпечує різнобічну і активну роботу всіх аналізаторів. Тому учням треба дати якомога більшу кількість видів діяльності, щоб сформувати різноплановий досвід.

Включаючись в працю, учні вступають у відносини з предметами, засобами, результатами праці, самою працею, в міжособистісні стосунки з учасниками праці. На основі виникають у праці відносин формуються особистісні якості.

Важливою умовою в трудовому навчанні та вихованні учнів з особливими потребами є забезпечення принципу наступності за роками навчання, сутність якого полягає у послідовному розширенні та поглибленні знань і практичних навичок. Програми з трудового навчання дітей з відхиленнями у розвитку повинні бути навчальними, виховуючими та носити чітко спрямований корекційно-розвиваючий характер:

- ✓ Забезпечити максимально можливу для даної дитини самостійність в побутовому і санітарно - гігієнічному обслуговуванні себе;

- ✓ Виробити позитивне ставлення до посильних видів праці, готовність до допомоги в господарсько-побутовій праці в сім'ї або спеціальній установі, вміння виконувати нескладні види цієї праці;

- ✓ Сформувати звичку і позитивну установку до певного виду праці протягом встановленого часу (2-4 години на день) у спеціальній майстерні, на пришкольній ділянці;

- ✓ За індивідуальних можливостей кожного навчити переключатися з виконання однієї знайомої операції на іншу, виконувати декілька взаємозалежних операцій послідовно;

- ✓ Дати можливість учням після закінчення навчання в деякій мірі матеріально забезпечувати себе, жити в колективі, по можливості соціально адаптуватися в суспільстві.

Трудове навчання у навчально-реабілітаційному центрі для дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку є незамінним засобом корекції порушень розвитку. Систематичне і правильно організоване включення учнів у доступні види праці сприяє виправленню особливостей психічного розвитку. Корекційна функція трудового навчання визначається й тим, що оволодіння професією здійснюється за оригінальними програмами побудованими з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів.

Особливе місце в системі корекційно-виховної роботи школи відводиться формуванню особистісних якостей в учнів і виправленню

недоліків характеру: вихованню позитивного ставлення до праці, навичок культурної поведінки в колективі, корекції емоційно-вольової сфери. Правильно організована праця сприяє вихованню в учнів працелюбства, колективізму, самостійності, дисциплінованості, формує розуміння суспільної значущості праці в житті людей і забезпечує подолання негативних рис характеру і поведінки учнів.

Діти з інтелектуальними порушеннями розвитку – це особлива категорія дітей, крім основного діагнозу багато з них несуть на собі тягар супутніх порушень зору, слуху і особливо мови, що вкрай обмежує усне мовлення, перешкоджає розвитку спостережень над змістовими, звуковими сторонами мови. Тому вже на самому початку навчання їх, доцільно використовувати диференційований підхід на основі поєднання фронтальної, групової та індивідуальної формами навчання, яка є вихідною позицією в побудові навчально - корекційної роботи на уроках трудового навчання [1].

Дуже важливо при роботі з учнями вловити зміни в самому процесі навчальної роботи, вчасно розпізнати перші ознаки наступаючого втоми. Правильно розцінити зміни в поведінці, з метою чергування праці і відпочинку. Великим стимулом є і те, що кожна виконана робота доводиться до кінця, де вони бачать кінцевий результат своєї праці.

Предметом корекції є розумова та емоційно-вольова сфера. Корекція в процесі трудового навчання передбачає розвиток таких складових розумової діяльності, які найбільше сприяють підготовці учнів до праці та участі в ній, тобто загально-трудова уміння інтелектуального характеру: аналізувати завдання, планувати, організувати та контролювати його виконання. Таким чином, корекційно-розвивальна робота з учнями нашої школи у трудовому навчанні зосереджується на необхідності розвитку розумової сфери дитини через виконання нею інтелектуальних завдань у процесі праці.

Саме ці особливості дітей покладено в основу розробки дидактико-методичного забезпечення корекційної спрямованості трудового навчання.

Розвиток має відбуватися на основі становлення дитини як суб'єкта трудової діяльності, здатного до її свідомого здійснення та регулювання. Це передбачає формування в неї усвідомленої трудової діяльності. Саме за цієї загальної умови потрібно проводити конкретну роботу з виправлення недоліків та розвитку розумової та емоційно-вольової сфери дитини. Проводиться така робота завдяки спеціально організованому педагогічному процесу. При цьому дитину слід ставити

в умови необхідності поетапно виконувати діяльність і її усвідомлювати. Важливо враховувати, що трудова діяльність засвоюється учнями в процесі виконання практичних завдань, які спрямовуються не лише на оволодіння певними знаннями, вміннями й навичками, а й на одержання виробу і цей процес передбачає аналіз, планування, організацію діяльності, практичне виконання й самоконтроль [2].

✓ Формування діяльності. Аналіз завдання. Вчити аналізувати - це сформуванню вміння розкласти предмет на частини, виділити властивості предмета в цілому та його частин. Такими властивостями є форма, величина, колір, матеріал, взаємо розташування деталей, способи їх з'єднання тощо. Правильний і повний аналіз завдання забезпечує ефективність подальшого його виконання. Логічною буде така послідовність аналізу: з'ясування назви предмета та його призначення, матеріал, розмір, колір, форма, великі та дрібні деталі, розміщення деталей, способи їх виготовлення та з'єднання, знаряддя праці (інструменти, пристосування тощо). Вчитель продумає, які дії слід запропонувати учням, щоб вони зробили висновок щодо певної властивості предмета. Описова характеристика предмета сприяє створенню більш адекватного та стійкого його образу з усіма його властивостями. Спочатку вчитель сам аналізує завдання. Потім учень аналізує завдання за поставленими вчителем запитаннями, що визначають послідовність вивчення предмета, усіх його властивостей. Після цього аналіз проводиться за складеним учителем планом, потім – самостійно [3].

✓ Планування та організація діяльності. Планування передбачає послідовну організацію діяльності в системі часткових завдань, кожне з яких реалізується виконанням окремих дій. Під час планування визначаються необхідні трудові операції, їх послідовність виконання та використання відповідних засобів праці. Цей процес ґрунтується на узагальненні майбутніх дій. Щоб сформуванню в дітей уміння планувати, потрібно спочатку навчити їх усно описувати послідовність уже виконаного завдання. Далі рекомендується планувати виготовлення виробу, що передбачає виконання кількох опанованих дитиною операцій. Після цього планується виконувати нове завдання, але за відомою вже дитині технологією (операціями та їх послідовністю). Якщо виріб новий і складний, плануємо не всю роботу, а лише її частину. Вчитель має спершу показати сам, як планувати діяльність. Потім ставить школярам запитання, за якими вони визначають пункти плану. Після цього учень вербально відтворює повністю всю послідовність виконання завдання. Поступово вчитель підводить

дітей до самостійного планування діяльності.

Організація діяльності передбачає добір, підготовку та розташування необхідного для виготовлення виробу за складеним планом матеріалу, інструментів тощо, створення відповідних умов.

✓ Практичне виконання завдання. На основі розробленої технологічної послідовності трудових операцій учень розпочинає виготовляти виріб. Важливо добитися, щоб він виконував практичне завдання до кінця. У разі потреби учневі надається індивідуальна допомога - загальна, практична чи вербальна.

Своєчасна допомога зорієнтує учня на еталонний спосіб виконання завдання, застереже від неправильних дій та марного гаяння часу.

✓ Самоконтроль діяльності. Учнів потрібно привчити постійно здійснювати як поточний, так і підсумковий контроль за результатами своєї роботи. Кожний школяр має не лише звіряти за зразком кінцевий результат праці, а й після виконання кожної операції помічати допущені помилки. Важливо, щоб основою самооцінки учня була адекватна оцінка результатів його трудової діяльності вчителем, здійснена за чітко визначеними критеріями та зрозумілими дитині вимогами. Серед усіх показників перевагу слід надавати якості виробу. Істотне значення має також витрачений час, який є важливим чинником продуктивності праці. Слід навчати дитину оцінювати не лише свою трудову діяльність, а й роботу інших.

✓ Формування узагальненості розумової діяльності. Узагальненість розумової діяльності є найважливішою розумовою якістю, що сприяє набуттю здібності до праці, і її розвиток значною мірою впливає на становлення всіх інших якостей. З огляду на сутність цієї якості, її розвиток пов'язується з формуванням в учнів уміння визначати раціональний спосіб виконання трудового завдання в результаті здійснення та засвоєння його складових (аналіз, визначення технологічних операцій, визначення раціональної послідовності цих операцій; порівняння та визначення спільного та відмінного в умовах та способах виконання аналогічних трудових завдань; узагальнення способу їх виконання).

Узагальнення учень робить на кожному з визначених етапів, наповнюючи їх конкретним змістом. Результатом узагальнення на заключному етапі є визначення способу раціонального виконання завдання. У процесі діяльності на всіх етапах відбувається становлення й узагальненості як розумової якості.

✓ Формування усвідомленості розумової діяльності. Усвідомленість як розумова якість формується в процесі усвідомлення

власної діяльності, що відбувається під час виконання трудових завдань. Результат усвідомлення - це вміння зрозуміти та вербалізувати, тобто словесно відтворити, усвідомлене. Особливе значення для трудового навчання має усвідомлення способу практичного виконання завдання. Саме цим діям надається особлива роль і в становленні усвідомленості як якісної характеристики діяльності.

Важливою умовою становлення усвідомленості розумової діяльності є спеціальна робота над засвоєнням учнями термінологічного словника. Важливо стежити за адекватним використанням нових слів у процесі вербалізації діяльності. Осмисленню та вербалізації діяльності дитини допомагає також повторення певних трудових операцій і повторне виготовлення виробу.

✓ Формування самостійності та стійкості розумової діяльності. Формування самостійності розумової діяльності, головним чином, пов'язане з формуванням у дитини цілеспрямованої діяльності, з розвитком узагальненості та усвідомленості. Крім того, на розвиток цієї розумової якості впливає поступове надання учневі можливості самостійно виконувати трудові завдання, якщо він засвоїв еталонний спосіб виконання кожного етапу трудової діяльності та технологічні дії всіх етапів. Так, навчивши учня аналізувати завдання, слід вимагати від нього самостійного аналізу, тобто до остаточного самостійного виконання завдання учня треба підводити поступово. Від завдання до завдання, що ставляться перед учнем, має збільшуватися кількість самостійно виконаних етапів трудової діяльності.

✓ Формування індивідуального способу діяльності. Формування в дітей індивідуального способу діяльності розглядається як важлива складова розвитку їхніх загальних здібностей до праці. На основі способів, яким дитина надає перевагу в процесі виконання трудових завдань, відбувається становлення індивідуального стилю. Дитина намагається діяти таким способом, який відповідає її особливостям, а тому є зручним для неї. Але стиль, до якого вдається дитина в процесі виконання трудових завдань, не завжди є найкращим для досягнення високих показників ефективності діяльності. Такий стиль діяльності розглядається як псевдостиль. Самостійне виконання завдання, що часто супроводжується низкою недоцільних спроб, безліччю помилок, у край неекономними витратами сил та часу, є важливим і необхідним етапом на шляху становлення раціонального стилю. Отже, формування індивідуального способу діяльності пов'язане з умінням визначати раціональний спосіб виконання трудового завдання. Це вміння є необхідним для виконання всіх етапів діяльності. Необхідною умовою

становлення індивідуального стилю є мотивація, позитивне ставлення до виконання роботи [5].

✓ Система практичних завдань, як методичний засіб формування розумової сфери, та умови її використання в процесі трудового навчання.

Методика корекційно спрямованого трудового навчання з метою формування необхідних якостей розумової діяльності та індивідуального способу діяльності має полягати у використанні системи навчально-практичних завдань. Основними вимогами до побудови системи завдань та їх виконання з метою формування в учнів узагальненості, усвідомленості, самостійності, стійкості розумової діяльності є такі:

✓ Обов'язковим компонентом навчально-практичних завдань, що входять до системи, має бути інтелектуальний - визначення раціональної технологічної послідовності виготовлення виробу.

✓ Завдання ускладнюються та варіюються змінами в об'єкті праці.

✓ Кожен завдання має кілька способів виконання, серед яких можуть бути: правильний раціональний (еталонний), правильний нераціональний, неправильний.

Визначені вимоги стосуються побудови системи завдань, за якими вчитель може самостійно добирати об'єкти праці для проведення корекційно-розвивальної роботи. Окрім них, слід визначити вимоги до використання системи завдань, що також важливо для розуміння принципу її побудови [4]:

✓ Виконання кожного завдання вимагає здійснення всіх етапів трудової діяльності та обов'язкового його завершення.

✓ Виконання кожного завдання передбачає словесне опосередкування його етапів.

✓ З виконанням кожного наступного завдання зменшується допомога учневі у визначенні технологічної послідовності виготовлення виробу.

✓ З кожним наступним завданням поступово зростає самостійність учня у виконанні всіх етапів діяльності.

✓ Виконання кожного наступного завдання передбачає порівняльний аналіз його умов та способів виготовлення виробу з попереднім.

З метою збагачення мовного і практичного досвіду проводиться аналіз виробу, що організовує дітей для подальшої самостійної роботи, а також виконання завдання дає можливість порівняти виконане із зразками і роботами інших учнів.

У роботі вчителя НРЦ тісно пов'язані різноманітні види педагогічної діяльності:

- ✓ діагностична;
- ✓ орієнтаційно-прогностична;
- ✓ конструктивно-проектувальна;
- ✓ корекційна;
- ✓ організаційна;
- ✓ інформаційно-пояснювальна;
- ✓ комунікативно-стимулююча;
- ✓ аналітико-оцінювальна;
- ✓ дослідницько-творча.

На уроках трудового навчання корегуються функції мислення, які лежать в основі практичної діяльності і регулюють її: аналіз, синтез, класифікації. Завдяки активному розвитку цих функцій створюються умови для переведення практичних навичок у план розумових дій. Маніпулюючи матеріалами, виготовляючи з них найрізноманітніші вироби, діти з інтелектуальними порушеннями розвитку. Урозширюють асоціативні зв'язки, розвивають сприймання, уявлення, просторове орієнтування, дотикові відчуття. Крім того, трудова діяльність учнів позитивно впливає на стан здоров'я, фізичний розвиток координованість і пластичність рухів, зміцнює кісткову систему, формує поставу [5].

Виправлення недоліків пізнавальної діяльності, фізичної сфери учнів і піднесення на цій основі загального рівня їхнього розвитку є одним із найважливіших завдань багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру для дітей із порушенням розвитку. Від успішного розв'язання корекційних завдань трудового навчання залежить продуктивність праці учнів у період навчання, а також те чи зможуть вони в майбутньому працювати на підприємствах промислового або сільськогосподарського виробництва.

Для реалізації ефективного навчально-виховного процесу та проведення корекційної роботи потрібно спеціально організована предметно – просторове та розвиваюче середовище [7]:

- ✓ функціональні і орієнтовані іграшки і посібники для розвитку сенсомоторних функцій,
- ✓ посібники та матеріали для розвитку дрібної моторики,
- ✓ кабінет праці повинен бути оснащений за аналогією з домашніми побутовими умовами і розділений на зони: навчальну, кухонну, житлову. Кожна зона повинна бути оснащена основним набором меблів, предметами і засобами домашнього вжитку, побутовою технікою.

✓ обладнання для занять трудової, образотворчої діяльністю і музикою,

✓ різноманітні матеріали техніки арт-терапії.

Відомо, що на основі мотивації до праці, при створенні сприятливих умов можна формувати навички ручної праці.

Корекційна функція праці забезпечується доцільним підбором трудових завдань, дозуванням трудових зусиль учнів, спеціальними вправами щодо розвитку і закріплення в учнів процесів аналізу, синтезу, порівняння, пам'яті, мовлення, рухів, вчинків, особистісних якостей, емоційно-вольової сфери [6].

Висновки. Отже, праця - головний вихователь. Необхідно допомогти дітям, що мають порушення у фізіологічному чи психічному розвитку, побачити в ньому джерело розвитку своїх здібностей і моральних якостей, підготувати їх до трудової діяльності та суспільного життя.

Завдання виховання працьовитості - одна з найважливіших у системі формування особистості. Саме в цьому полягає виховна сила праці, його моральна сутність, що завжди підкреслювали К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинський.

Трудове виховання охоплює ті аспекти виховного процесу, де формуються трудові дії, складаються виробничі відносини, вивчаються знаряддя і способи їх використання. Праця в процесі виховання виступає й як провідний чинник розвитку особистості, і спосіб творчого освоєння світу, набуття досвіду посиленої трудової діяльності в різних сферах праці.

Таким чином, можна зробити висновок, що праця дітей, що мають порушення у фізіологічному чи психічному розвитку, повинна правильно, педагогічно доцільно організована.

Список використаних джерел:

1. Бондар В.І. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: навчальний посібник [для науковців, аспірантів, студентів в.н.з.] / В. І. Бондар, К. В. Рейда. К.: «МП Леся», 2010. 168 с.

2. Вержиховська О.М. & Рудзевич І.Л. Теорія і методика виховання дітей з порушеннями інтелекту : навчально-методичний посібник. 3-е вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018 . 292с.

3. Гіренко Н. А. Спеціальна методика трудового навчання: навчальний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2020.

4. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудова підготовка учнів

допоміжної школи. *Дефектологія*. 2001. № 1. С. 45– 47.

5. Миронова С.П., Матвеева М.П. Реалізація індивідуального підходу до дітей з вадами інтелекту у процесі навчання. Кам'янець-Подільський К- ПРПУ. 2001. 28 с.

6. Рохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. К. : Пед. думка, 2000. 288 с.

7. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. К.: Педагогічна думка, 2000. 286 с.

8. Чеботарьова О.В. Удосконалення змісту трудового навчання в учнів спеціальної школи. Дидактичні та соціальнопсихологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 11 / За ред. В.В.Засенка. – К.: Наук. світ, 2009. С. 291-295.

Verzhikhovska O.M., Ignatova N.V. CORRECTIVE ORIENTATION OF LABOR TRAINING AS A MEANS OF ADAPTATION AND INTEGRATION OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Summary. The article deals the results of theoretical study on the problem of correctional purposefulness of labour teaching of pupils with limited mental abilities (with learning difficulties and mentally retarded) in a historical aspect. The problem is analyzed on the basis of use of the system approach to the determination of the psychological-pedagogical conditions of providing the correctional-developing work in special education.

The research is based on the conception that a correction effect is possible in conditions of the special organization of the labour teaching – its correction orientation. The aim of such teaching is conditioned by an affected subject. The essence of the corrected subject, the way it shows up in labour of children and develops specify the method, content and organizational forms of the labour teaching, requirements to their selection, construction and use. In accordance with the content of the affected subject the indices of its efficiency are determined. It is the affected subject that is regarded as a system-forming element of the pedagogical correction-developing pedagogical process.

Proceeding from that fact and analyzing the state of elaboration of the problem of correction orientation of the labour teaching of mentally retarded children the significance of the integral research of its associated aspects and elements is determined, the least studied elements of the system are revealed.

Key words: correctional purposefulness of labour teaching, system of correctional-developing work, subject of correctional influence, mentally retarded children.

Г.С.Гайн,

заступник з виховної роботи Кам'янського ліцею,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
anna.vakaliuk1991@gmail.com

Ю.В. Сербалюк,

кадидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
serbaliuk@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Гайн Г.С., Сербалюк Ю.В. Проблеми соціального захисту дітей в Україні в умовах війни. Розглянуто трактування терміну «дитина» у міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актах. Відзначено пріоритет захисту прав дитини в соціальній політиці України. Проаналізовано порушення прав дітей в умовах збройної агресії Російської Федерації в Україні. Проведено кількісний і якісний аналіз дітей, які загинули, зникли безвісти, залишились на окупованій території, вивезені з України. Розглянуто труднощі та особливості усиновлення дітей та взяття їх під опіку і піклування в сучасних умовах та можливості використання додатку «Дія» у цьому. Відзначені можливості організації тимчасового прихистку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також знайдених дітей, відомість про батьків яких відсутня.

Ключові слова: соціальний захист, дитина, діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, воєнний стан.

Вступ. Діти є особливою демографічною групою, яка потребує першочергового захисту у тому числі і соціального. Проблеми забезпечення прав дітей, визначених міжнародними угодами і вітчизняними нормативними актами, загострюються в умовах соціальних криз, викликаних воєнними діями.

Мета статті – виявити труднощі і особливості соціального захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану, викликаного збройною агресією Російської Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема захисту дітей завжди привертала увагу науковців. Серед досліджень останніх років варто виділити, на нашу думку, монографії таких авторів, як Н. Коломоєць «Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні» (2019), А. Медвідь «Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей» (2016), колективні монографії «Соціально-правовий захист дітей в Україні» за редакцією Б. Андрусишина (2017), «Діти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства (правовий аспект)» за редакцією Б. Андрусишина та В. Стеценко (2021).

Окремі аспекти проблем захисту прав дитини були предметом розгляду вченими різних галузей, зокрема, Б.Андрусишина, Л.Волинець, О.Кочемировської, Н. Крестовської, О.Мордань, Н.Оніщенко, О.Пономаренко, Н.Савельєвої, Р.Чубук, С.Чернета та інших. Але, незважаючи на гостроту зазначеної проблеми, на сьогоднішній день у вітчизняній науці недостатньо досліджень, присвячених захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні.

Результати дослідження. На сьогодні визначення терміну «дитина» не є уніфікованим в міжнародно-правових актах. Так, відповідно до базового міжнародного документу універсального характеру – Конвенції ООН про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Такий же підхід ми бачимо у є Конвенція Міжнародної організації праці Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, де термін «дитина» також застосовується до всіх осіб віком до 18 років. Дещо інше визначення терміну «дитина» наведено в Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення, де дитину розглядають як особу, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти або не досягла 15-річного віку. При цьому слід зазначити, що сутність положення «дитина, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти» у Конвенції не розкривається, що може призводити до неоднозначного розуміння цього положення.

Відповідно до міжнародно-правових актів регіонального рівня – Європейської конвенції про здійснення прав дітей, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейської Конвенції про контакт з дітьми, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Європейській конвенції про громадянство термін «дитина» застосовується до осіб віком до 18 років.

В свою чергу, відповідно до Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутому) термін «дитина» означає: дитину шкільного віку або дитину, яка не досягла 16 років. Статус дитини, відповідно цього документу мають старші за віком, якщо така особа є учнем або студентом, або страждає хронічним захворюванням чи хворобливістю, що робить її непридатною до будь-якої професійної діяльності.

Українське законодавство поняття «дитина» подає у Сімейному Кодексі України та у Законі України «Про охорону дитинства». У цих документах дитина – це особа віком до досягнення повноліття, тобто до 18 років. Хоча у окремих визначених законом випадках повноліття може настати раніше. Таким чином, визначення поняття дитини в Україні відповідає міжнародним стандартам.

Захист дітей став об'єктом особливої уваги людства у минулому столітті. Першим документом, який офіційно закріпив права дитини, була Загальна Женевська декларація, прийнята в 1924 році Лігою Націй. Декларація закріпила базові гуманні принципи у ставленні до дітей. Але дитина ще не розглядалась як самостійний суб'єкт правовідносин, швидше як об'єкт, який потребував захисту.

У 1959 році ООН затвердила Декларацію прав дитини, яка розширила перелік прав дітей. В подальшому найважливіші їх положення, а також визначення конкретних механізмів їх захисту знайшли своє закріплення у Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Згодом деталізував деякі питання захисту дітей Факультативний протокол 2000 р. до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, що дуже актуально в Україні в умовах нинішніх реалій воєнного часу.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. Охорону дитинства в нашій державі законодавець пов'язує з національною безпекою, ефективністю внутрішньої політики держави. Власне Закон спрямований забезпечити права дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток і виховання в сімейному оточенні. Стаття 5 Закону України «Про охорону дитинства» визначає порядок організації такої охорони, наділяє низку органів публічної влади відповідними повноваженнями щодо забезпечення прав дітей в нашій країні. Так, Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм окреслює основні засади охорони дитинства й державну

політику в цій сфері. Це свідчить про значну увагу, яку влада приділяє у своїй соціальній політиці дитячим проблемам.

Складні життєві обставини, у яких можуть опинитись діти, на сьогодні можуть бути спричинені інвалідністю, станом здоров'я, соціальним становищем (сирітство, безпритульність, відсутність житла, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість), життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких дитина частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті.

Маємо збільшення кількості дітей, яких відносять до «груп ризику». Це діти, які потерпають від насильства в сім'ї; виховуються в родинях, в яких мають місце серйозні конфлікти; ВІЛ-інфіковані, хворі на СНІД; залежні від алкоголю, наркотиків; виховуються в родинях, які мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні порушення, низький рівень професійної підготовки тощо; вагітні дівчата-підлітки; молоді люди гомосексуали/лесбійки, які мають особисті або сімейні проблеми; мають соматичні (тілесні) чи психічні захворювання або інвалідність; іммігранти та меншини, що мають недостатні ресурси та можливості, або ті, хто став жертвою расизму, сексизму або інших форм дискримінації; мають затримки розвитку; мігранти та біженці, які мають недостатньо необхідних ресурсів; мають проблеми, пов'язані з навчанням в школі; перебувають у стресовому стані, пов'язаному з травмуючими подіями; залишили сім'ю – бездомні [3].

Внаслідок воєнного вторгнення агресора на територію України 24 лютого 2022 року ситуація із соціальним захистом дітей загострилась. Тисячі дітей залишаються сиротами, потрапляють під вимушене переселення чи депортацію, втрачають зв'язок з рідними, не мають можливостей відвідувати заклади освіти, отримувати належну медичну допомогу тощо. Тобто порушуються фундаментальні права дітей, визначені міжнародною спільнотою.

Сьогодні базові права дитини на життя, здоров'я, проживання в родині порушено російськими окупантами. З 1 серпня 2022 року в Україні запрацював державний портал розшуку дітей «Діти війни» (<https://childrenofwar.gov.ua/>) – інформаційна платформа, на якій щоденно оновлюється інформація про дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій у ході повномасштабної агресії російської федерації проти України (зниклі безвісти, поранені, депортовані). Окрім того,

громадяни мають змогу тут подати заяву щодо депортації або зникнення дитини, отримати консультацію.

Станом на 16 листопада 2022 року за даними державного порталу «Діти війни» загинула 431 дитина, поранено 835 дітей, зникли безвісти – 225, незаконно депортовані до російської федерації або на тимчасово окуповані території України 11 129 дітей [1]. Ці дані не остаточні, оскільки триває робота з їх уточнення в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.

За даними «Урядового кур'єру» загальна кількість дітей, які перебувають або перебували на лікуванні в закладах охорони здоров'я з приводу поранення, травми, ДТП та інших нещасних випадків, що виникли внаслідок бойових дій та/або під час евакуації тощо станом на кінець літа 2022 р. становила 670 осіб. За характером та механізмом отримання травм та ушкоджень це переважно мінно-вибухові та вогнепальні (617 дітей). Серед постраждалих дітей зафіксовано 22 випадки ампутацій на різних рівнях верхніх та нижніх кінцівок, що становить 3% від загальної кількості постраждалих дітей. 16 дітей потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок, щоб забезпечити їм можливість нормального життя та розвитку [5].

З першого дня війни була зібрана ініціативна група з експертів різних відомств, дотичних до питань захисту дітей. Вже 17 березня 2022 р. уряд створив координаційний штаб з питань захисту прав дітей у воєнний час. Усі питання щодо евакуації, перетину кордону, освіти, гуманітарних потреб, різні правові питання вирішує цей штаб. Станом на осінь 2022 р. вдалося евакуювати 272 заклади, в яких цілодобово перебували діти, із зон, які потенційно дуже небезпечні або де тривають бойові дії. Ці заклади частково евакуйовані за кордон, частково – на більш безпечні території України [5].

В умовах війни частими є випадки кіднепінгу, коли дітей викрадають у батьків, потім незаконно вивозять. Російські джерела ще влітку повідомляли, що вивезли в Білорусь та на окуповані Луганську та Донецьку області 1,9 млн українців, із них більше 300 тис. – це діти, серед них і діти без батьків. Для дітей без батьків там запускають спрощену процедуру усиновлення.

Загострилась проблема вирішення усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На початку повномасштабного вторгнення в Україні усиновлення призупинили, оскільки не завжди була можливість отримати достовірну інформацію про статус батьків. Крім того, деякі суди, які мали ухвалювати рішення

щодо усиновлення дитини за місцем її проживання, не мали змогу це робити.

Зараз усиновлення можливе на територіях України, де не ведуться бойові дії. Діти, які перебувають на тимчасово окупованій території, братимуться на облік з усиновлення після відновлення діяльності місцевих органів влади. Крім того, в уряді працюють, щоб спростити його процедуру в умовах війни, зокрема, цей процес оцифрують. Через портал «Дія» уже можна отримати консультацію з усиновлення. У вересні 2022 р. нараховували 724 заяви, подані на первинну консультацію через портал, 568 осіб вже отримали її онлайн, а 156 виявили бажання спілкуватись з цього питання офлайн. Крім того, з 9 вересня на порталі стартувала онлайн-опція: «Усиновлення: реєстрація кандидатом». Завдяки їй 156 людей змогли подати заявку на кандидата в усиновлювачі. Щоб оформити цю послугу, необхідно завантажити онлайн документи, зокрема, довідку про стан здоров'я чи довідку про несудимість. Останню тепер можна згенерувати через «Дію». Усиновити дитину можна, якщо вона має статус сироти, позбавлена батьківського піклування, якщо батьки дали нотаріальну згоду на усиновлення, при цьому дитина має знаходитись на обліку з усиновлення, який ведуть служби у справах дітей і Національна соціальна сервісна служба [6].

Діти, що втрачають батьків через воєнні дії, не завжди швидко можуть потрапити у такий облік через складнощі зі встановленням статусу батьків. Іноземні громадяни від початку повномасштабної війни в Україні не мають право на усиновлення чи опіку українських дітей. Координаційний штаб з питань захисту прав дітей спільно з МЗС України повідомили про це уряди держав, до яких масово евакуювалися українські діти.

Для того, щоб українська родина отримала опіку над дитиною, необхідно звернутися до місцевої Служби захисту дітей та зібрати необхідні документи, кількість яких стала меншою. Зокрема, людина з кола родичів, яка бажає взяти дитину під опіку, але не має змогу надати довідку про несудимість, може написати заяву про те, що вона не судима. Заява засвідчуватиме, що особа несе відповідальність за надану інформацію про себе. Таке спрощення ввели, оскільки в умовах війни не завжди є доступ до відповідних реєстрів [6].

Один із можливих варіантів допомоги дітям-сиротам – тимчасовий прихисток. Тимчасовий прихисток – це коли родина свідомо погоджується взяти до себе на тимчасове утримання дитину, яка залишилась без батьківського піклування. Тимчасово можуть бути влаштовані діти, які не мають статусу дитини-сироти чи дитини,

позбавленої батьківського піклування, тобто в них є батьки, але наразі вони не мають змоги займатися їхнім вихованням, наприклад – воюють, знайдені під час військових дій на території України, якщо інформація про наявність їхніх батьків відсутня.

Знайти дитину, яка потребує тимчасового прихистку можна через чат-бот «Дитина не сама», який в уряді запустили ще в березні. Через чат-бот сім'я отримує всю роз'яснювальну інформацію й остаточно вирішує, чи готова взяти дитину. Зокрема, слід розуміти, що з такою дитиною не можна виїжджати за кордон, що за неї держава не надаватиме грошову допомогу і всі фінансові зобов'язання щодо дитини родина добровільно має взяти на себе. Коли сім'я погоджується з умовами, вона заповнює розширену заявку, яка передається фахівцям зі Служби у справах дітей у регіонах, і як тільки з'явиться дитина, що потребує тимчасового прихистку саме на території, де мешкає родина, з ними зв'яжуться. Зауважимо, що за кожною родиною, яка готова взяти дитину до себе, закріплюється соціальний працівник, який консультуватиме сім'ю, перевірятиме умови проживання, чи не порушуються права дитини. Статистичні дані показують, що за час повномасштабного вторгнення багато сімей виявили бажання взяти дитину до себе тимчасово. Станом на початок жовтня 2022 р. до чат-боту «Дитина не сама» надійшло 24 000 звернень. 2 000 осіб із них уже пройшли необхідне навчання і мають право на тимчасове влаштування у своїх родинах дітей, які лишилися без батьківського піклування [4].

Права дітей в Україні нормативно визначені досить широко, разом з тим, у даній сфері існує чимало проблем. А саме, залишається відкритим питання щодо належного правозастосування та притягнення до відповідальності винних осіб за недотримання законодавства із захисту прав дітей. Моніторинг дотримання українського законодавства в сфері захисту прав дітей на окупованих територіях Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей не проводиться, на що неодноразово зверталась увага, у тому числі, і під час Парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» (2016 р.). До цього часу найменше підтримки з боку держави отримують діти, що були поранені під час бойових дій, які втратили годувальника чи батьків або отримали інвалідність внаслідок військових дій і які зазнали найбільших страждань від бойових дій. Діти, які проживають у «сірій зоні» та поблизу проведення військових дій у Донецькій, Луганській областях та суміжних районах, потребують особливого піклування [6].

Висновки. На сьогодні проблема захисту дітей є дуже актуальною. Це зумовлено агресією Російської Федерації в Україні і

порушенням фундаментальних прав дітей – на життя, на проживання в родині, на захист від насилля, на освіту, охорону здоров'я тощо. Оскільки діти складають найбільш перспективну для розвитку країни частину населення, необхідно забезпечити їх безпеку та розвиток в рідній державі. Забезпечення всебічного превентивного контролю питань захисту дітей в усіх сферах діяльності сприятиме посиленню захищеності дітей, що допоможе зменшити ризики неефективного функціонування механізму соціального захисту дітей в Україні. Наша держава гідно реалізує виконання покладених на неї функцій щодо забезпечення захисту прав дитини. Разом із тим це вкрай важко, тому у ці тяжкі та важливі для нашої держави часи кожен небайдужий громадянин України має допомагати захистити та реалізувати права найбільш незахищеної категорії осіб – дітей.

Список використаних джерел:

1. Діти війни. Державний портал. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 16.11.2022).
2. Діти в умовах глобалізації та інформатизації суспільства (правовий аспект) : монографія / за ред. Б. І. Андрусишина, В. Ю. Стеценко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 234 с.
3. Збірник навчальних текстів курсу «Захист та забезпечення прав дітей та молоді груп ризику». Київ : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. 52 с.
4. Інтерв'ю Уповноваженого Президента України з прав дитини Д.Герасимчук. Укрінформ. URL: <https://cutt.ly/nMRHDRg> (дата звернення: 10.10.2022).
5. Інформація щодо забезпечення прав дітей в умовах війни. Урядовий кур'єр, 07.09.2022, № 193. URL: <https://cutt.ly/kMRXFG7> (дата звернення: 30.10.2022).
6. Щебетун І., Михайлина Т. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії Політичне життя. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. №2. С. 33-37.

Hayn H.S., Serbaliuk Y.V. PROBLEMS OF SOCIAL PROTECTION OF CHILDREN IN UKRAINE DURING WAR

Summary. The interpretation of the term "child" in international and domestic normative legal acts is clarified. The priority of protecting the rights of the child in the social policy of Ukraine was noted. The violation of children's rights in the conditions of armed aggression of the Russian

Federation in Ukraine is analyzed. A quantitative and qualitative analysis of children who died, went missing, remained in the occupied territory, and were taken out of Ukraine was conducted. The difficulties and peculiarities of adopting children and taking them under guardianship and care in modern conditions and the possibilities of using the «Action» application in this regard were considered. Possibilities of organizing a temporary shelter for orphans and children deprived of parental care, as well as found children whose parents are not known, were noted.

Key words: social protection, child, orphans, children deprived of parental care, martial law

УДК 316.6

Н.С. Гевчук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
hevchuk@kpnpu.edu.ua

Д.В.Тетеря,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
tetrya.dianochka@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І МОДЕЛЮВАННЯ В СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Гевчук Н.С., Тетеря Д.В. Технології соціального прогнозування і моделювання в соціальному забезпеченні. У статті розкриті зміст, функції та специфіка соціального прогнозування та моделювання у соціальному забезпеченні. Визначено поняття, структуру даних процесів. Особливу увагу приділено розвитку соціального прогнозування, проектування педагогічних інновацій. Дано визначення понять «прогнозування», «моделювання». Визначено межі і перспективи використання соціального прогнозування та моделювання в підготовці фахівців соціальної роботи.

Ключові слова: соціальне прогнозування, соціальне моделювання, соціальне забезпечення, фахівець соціальної роботи.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, дедалі частіше спостерігаємо створення та впровадження у різні сфери життя інноваційних технологій. Не виключенням, у даному процесі, є соціальне забезпечення.

Соціальна, економічна та політична системи не можуть ефективно функціонувати без передбачення майбутнього, оскільки чим вищим є рівень та якість розробки прогнозів, тим результативнішим стає планування соціального, економічного й політичного розвитку суспільства. Така масштабна й продуктивна прогностична робота приводить до сталого вдосконалення соціально-політичної системи і дає змогу державно зорганізованому соціуму адекватно реагувати на вимоги різноманітних груп стосовно задоволення їх інтерес і в усередині країни і водночас на глобальні суспільні виклики.

Враховуючи перманентну політичну та соціально-економічну кризу в Україні, нині вкрай проблемно актуалізуються недостатньо досліджені питання методології соціального прогнозування наслідків соціально-економічних та політичних реформ [5, с. 82].

Мета дослідження – узагальнення й систематизація наукових уявлень про зміст та функції, напрями застосування прогнозування та моделювання у процесі підготовки фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На рубежі 60-70-х рр. ХХ ст. спеціалісти запропонували побудову соціального прогнозу чи моделі шляхом системного аналізу.

Основоположником глобального прогнозування на основі системного аналізу є американський вчений Дж. Форрестер. Він використав математичні методи і ЕОМ для створення варіанта моделі економічного розвитку суспільства з урахуванням двох найважливіших факторів: чисельності населення і забруднення довколишнього середовища. Його послідовники – члени Римського клубу – намагались знайти прогностичне вирішення соціальних завдань: з метою розробки можливих моделей світового розвитку розглядали взаємозв'язок розвитку суспільства з глобальними проблемами, погіршенням «якості життя» в сучасному світі [7].

У 1992 р. з'явився перший глобальний прогноз Римського клубу під назвою «Межі зростання». Його автори під керівництвом Д. Медоуза побудували динамічну модель світу, яка була створена з урахуванням основних, на думку авторів, компонентів динаміки зміни світової системи: населення, капіталовкладення, земного простору, забруднення, використання природних ресурсів.

Результати соціального прогнозу дозволили авторам прийти до висновку: якщо б існуючі під кінець 60-х рр. тенденції й темпи розвитку економіки і росту населення збереглися, то глобальна екологічна катастрофа стала б неминучою. На основі створеного соціального прогнозу спеціалісти запропонували звести до нуля зростання народонаселення і виробництва [2].

Звичайно, розробка прогнозних сценаріїв розвитку такого величезного соціального об'єкта, як людство в цілому, є досить складною, і багато з конкретних прогнозів за останні 30-35 років не підтвердились. Але увага вчених, політиків і практиків соціального перетворення до технологій прогнозування не послаблюється.

У технологіях соціального прогнозування особливе місце займає інформаційний аспект – сукупність знань, свідчень, даних і повідомлень, що формуються і відтворюються в суспільстві індивідами, групами, організаціями, класами, різними соціальними інститутами для регулювання соціальної взаємодії, суспільних відносин між людиною, суспільством та природою [4, с. 7-8].

Адекватні, достатньою мірою повні знання, що відображають об'єктивні соціальні процеси і їх зв'язки, повинні бути комплексними, заснованими на інтеграції даних всіх галузей суспільствознавства, на міцній взаємодії суспільних і природничих наук, адже на пересіченні різних галузей і форм знання може бути отриманий значний обсяг інформації.

Для соціального передбачення особливого значення набувають такі види соціальної інформації, як економічна, політична і правова, а також джерела інформації: громадська діяльність, різноманітні документи, книги, патенти і т.ін.

Незамінний інструментарій соціального передбачення, дослідження й розв'язання соціальних проблем досконалого типу – це технологія соціального прогнозування. Під змістом поняття «соціальне прогнозування» науковці розуміють, як дослідження перспектив розвитку соціальних процесів і явищ, мета якого – підвищення наукової обґрунтованості та ефективності соціального програмування, планування та управління [2; 4]. Його основною ціллю є підготовка науково обґрунтованих пропозицій щодо того, у якому напрямку розвиток соціального об'єкта стратегічно і тактично є бажаним.

Якщо говорити про мету прогнозування, то ми будемо розуміти не просто передбачення тих чи інших явищ майбутнього, а сприяти більш ефективному впливу на них у потрібному напрямку.

Структура соціального прогнозування може бути представлена як сполучення його філософських аспектів і технологічних підходів:

- 1) гносеологія і логіка наукового передбачення;
- 2) методологія соціального прогнозування;
- 3) методика соціальних прогнозів (анкетування, екстраполювання, моделювання, прогнози на базі аналізу патентів тощо).

Виокремимо етапи соціального прогнозування. Поетапно процес соціального прогнозування може бути представлений так:

1) вибір об'єкта соціального прогнозування; це може бути будь-який соціальний об'єкт – від індивіда до людства як складової частини ноосфери;

2) вибір напрямку дослідження: економічне, соціологічне, юридичне тощо; у дослідженнях соціальної сфери досить важко дотримуватися певного напрямку, тому значна частина досліджень має комплексний характер;

3) підготовка й обробка інформації з прогнозної проблеми; інформація, що відповідає вимогам, – одна з гарантій достовірності прогнозу, а значить, ключовий момент технології соціального прогнозування;

4) вибір способу прогнозу одного з методів або сукупності методів у певній послідовності, що відповідає вимогам науковості дослідження;

5) власне прогнозне дослідження;

6) обробка результатів, аналіз отриманої інформації стосовно проблеми дослідження;

7) визначення достовірності прогнозу [3].

Поняття прогнозування та моделювання, на сьогоднішній день, широко застосовуються у соціальному забезпеченні. Розглянемо поняття «моделювання» та його мету.

У своєму дослідженні, ми будемо опиратися на визначення моделювання як технології соціального прогнозування, а саме – дослідження об'єктів різної природи на їхніх аналогах (моделях) на рівні структур, функцій і результатів.

Мета моделювання – відтворити дані, що оцінюють натуральні навантаження, хід роботи об'єкта, а також дослідити його внутрішні процеси. Потреба в моделюванні виникає у тому випадку, коли дослідження безпосередньо самого об'єкта неможливе, ускладнене, досить дороге або потребує надто тривалого часу, що якраз і

відноситься до соціальних об'єктів, що представлені окремими людьми, соціальними групами, суспільством у цілому [7].

У практиці сучасної соціальної роботи особливо суттєвими є проблемні моделі, такі, наприклад, як: рівень життя пенсіонерів (у найближчі 5-10 років); оцінка стану освіти і його тенденції; жінка й сім'я в умовах соціальних реформ; духовно-моральна поведінка особистості в умовах ринкових відносин; здоров'я населення в умовах соціально-економічної небезпеки; професіоналізм соціального працівника та ін. [8]

Розглянемо та проаналізуємо більш детально структуру соціального прогнозування. Найбільш придатна технологія проведення соціального прогнозування має таку поетапну структуру:

1. Передпрогнозна орієнтація – визначення об'єкта, мети, задач, часу проведення, методів і робочих гіпотез прогнозного дослідження.

2. Визначення прогнозного фону, що утворюється на основі даних (нові документи та ін.), що впливають на розвиток об'єкта.

3. Побудова базової моделі прогнозу, що позначає узагальнене бачення об'єкта в системі його основних показників, параметрів і тенденцій.

4. Пошуковий прогноз – проекція базової моделі на майбутнє за тенденцією, що спостерігається, з урахуванням прогнозного фону й пошук можливих проблем, що мають вирішуватись.

5. Нормативний прогноз – проекція базової моделі на майбутнє відповідно до пропонованих норм і визначення засобів, необхідних для досягнення нормативного стану.

6. Оцінка ступеня достовірності і її уточнення шляхом системи експертного опитування, включаючи його багаторазову методику.

7. Вироблення пропозицій, рекомендацій, що дозволяють оптимізувати процес розвитку об'єкта прогнозного дослідження [3, с. 16].

Таким чином, технологія соціального прогнозування є важливим засобом підвищення ефективності впливу як на соціальні явища і процеси, так і на клієнтів різних соціальних служб.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні ефективних теоретико-практичних механізмів соціального та політичного прогнозування за конкретними сферами їх застосування (скажімо, пенсійна система, медицина, освіта тощо), що дасть можливість, по-перше, органам державної влади більш адекватно

реагувати на новітні виклики, а, по-друге, сприятиме виробленню альтернативних варіантів реформування стратегічних галузей і сфер політичної та соціально-економічної систем.

Список використаних джерел:

1. Галушак М. П. Прогнозування соціально-економічних процесів : навч. посібн. / М. П. Галушак. Тернопіль : ТДТУ, 2009. 101 с.
2. Дубич К.В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном. Навч. посіб. Львів : «Магнолія 2006», 2017. 272 с.
3. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посібн. / А. М. Єріна. К. : КНЕУ, 2001. 170с.
4. Кримський С. Б. Проект і проектування в сучасній цивілізації // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-зорієнтований зб. / Наук. керів. і ред. І. Г. Єрмаков. К. : Департамент, 2003. С. 6-15.
5. Москаль Г. Перспективи соціального прогнозування в сучасній гуманітарній та управлінській діяльності. // Віртуальний млин. С. 82-85. URL : http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15130/1/mlyn_18.pdf
6. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Університет «Україна», 2004. 258-263.
7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. URL: <https://studfile.net/preview/6390892/page:15/>
8. Яременко О. О. Соціальні дослідження як інструмент обґрунтування соціальних програм та проектів // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. 2002. № 1.С. 81-84.

Hevchuk N.S., Teterya D.V. TECHNOLOGIES OF SOCIAL PROGNOSTICATION AND DESIGN ARE IN PUBLIC WELFARE

Summary. In the articles exposed maintenance, functions and specific of social prognostication and design, is in public welfare. A concept, structure of these processes, is certain. The special attention is spared to development of social prognostication. planning of pedagogical innovations. Determination of concepts "prognostication", "design" is given. Limits and prospects of the use of social prognostication and design are certain in preparation of specialists of social work.

Key words: social prognostication, social design, public welfare, specialist of social work.

О.І. Данилюк,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
danylyuk@kpn.edu.ua

Д.М. Луцюк,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
sz1b18.lutsiuk@kpn.edu.ua

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Данилюк О.І., Луцюк Д.М. Щодо проблеми фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні. У статті проведено теоретичний аналіз системи соціального захисту, зокрема форм та джерел її фінансування та фінансового забезпечення. Через основні форми соціального захисту – соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальну допомогу, виокремлено особливості фінансування соціальних трансфертів. Досліджено фінансовий механізм реалізації соціального захисту населення шляхом виділення в ньому джерел, форм, методів та напрямів фінансування.

Ключові слова: соціальний захист, фінансове забезпечення соціального захисту, фінансове забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога.

Вступ. Державна політика має бути побудована так, щоб концентрувати зусилля органів державної влади на розв'язання протиріч і усунення невідповідностей між фактичними потребами населення в соціальному захисті і соціальних послугах та реальними можливостями держави в задоволенні конституційних соціальних прав та гарантій громадян. Таким чином, важливого значення набуває фінансова спроможність системи соціального захисту населення, яка формується в конкретних економічних умовах, а отже, і розуміння соціального захисту як системи фінансових відносин. Тому необхідною умовою успішного виконання соціальним захистом своїх функцій є

своєчасне та повне фінансове забезпечення всіх соціальних виплат та програм.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз та узагальнити підходи щодо трактування дефініції «соціальний захист» як системи фінансових відносин; дослідити особливості фінансового забезпечення системи соціального захисту населення України в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах розвитку національної економіки, враховуючи прагнення України інтегруватись до Європейського економічного простору, актуальним стає дослідження проблеми фінансового забезпечення соціального захисту, розробка сучасного механізму її фінансування та пошук напрямів підвищення ефективності соціальних видатків. У сфері фінансового забезпечення соціального захисту населення слід виокремити вагомі дослідження у працях таких зарубіжних вчених: В. Петті, П. Самуельсона, У. Беверіджа, Ш. Бланкарта, Дж. Бьюкенена, Т. Ганслі, Дж.М. Кейнса, Ф. Лассалья, Г. Мак Таггарта, А. Маршала, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля, Р. Оуена, В. Парето, А. Сміта, Дж. Стігліца та інших. Проблематику соціального захисту на сучасному етапі досліджували в наукових працях вітчизняні науковці: Л. Баранник [1], М. Мальований [3], О. Грішнова, А. Огінська [5], О. Насібова [4], Л. Павлова [6], Н. Савченко [7], Н. Борецька, С. Юрій, А. Клименко та інші, Проте, варто зазначити, що частка проблем теоретичного та методологічного характеру щодо утворення джерел фінансування статей соціальних виплат залишаються відкритими.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні методи наукових досліджень: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, порівняння та аналогії – для уточнення та систематизації понятійно-категоріального апарату, формулювання наукових положень; системний та структурно-функціональний аналіз – для здійснення аналізу системи соціального захисту населення та фінансового забезпечення системи соціального захисту населення.

Результати дослідження. Функціонування сучасної держави, де реалізація соціальних пріоритетів стоїть на першому місці, є соціальний захист населення. до виокремлення соціального захисту населення у відносно самостійну ланку, якій притаманне власне фінансове забезпечення призвела еволюція фінансової системи.

Визнання Україною стратегічним пріоритетом орієнтацію на євроінтеграцію та європейську модель соціального захисту обумовлює необхідність реалізації конструктивних підходів до реформування вітчизняної системи соціального захисту та його фінансового забезпечення з метою максимально можливого їх наближення до відповідних загальноєвропейських норм і стандартів. Стан фінансування соціального забезпечення держави визначає рівень її економіки. Від коштів, які спрямовуються на фінансування соціального забезпечення, залежить рівень життя населення та добробут соціально вразливих верств.

На сьогоднішній день в економічній теорії та практиці не існує сталого визначення поняття «соціальний захист», що обумовлено різноманітними підходами з боку дослідників до його трактування.

Система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав. Структура системи соцзахисту населення є розгалуженою, широкоохоплюючою, при виокремлювати три головні складові системи: 1) соціальне страхування; 2) соціальну допомогу; 3) соціальні гарантії [6, с. 66].

Ґрунтовний аналіз існуючих у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях підходах до проблеми встановлення дефініції «соціальний захист» здійснено в монографії М. Мальованого, який дозволив автору згрупувати ці підходи таким чином:

- соціальний захист як функція держави (суспільства);
- соціальний захист як комплекс (сукупність) дій, заходів, методів, гарантій, прав, інститутів;
- соціальний захист як система інститутів, заходів, гарантій, засобів;
- соціальний захист як діяльність (підтримка) держави;
- соціальний захист як інститут [3, с. 47-53].

На нашу думку, дослідниця Л. Б. Баранник, деталізуючи структуру фінансового механізму системи соціального захисту населення, ґрунтовно підійшла до його структуризації, зазначивши, що

це – “сукупність форм і методів, інструментів і важелів формування та використання фондів фінансових ресурсів з метою захисту населення від соціальних ризиків” та, згрупувавши його основні структурні елементи у такі три ланки: організаційні форми (органи управління системою соціального захисту населення, правове, нормативне, інформаційне, технічне та кадрове забезпечення), методи (фінансове планування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання та фінансовий контроль і облік) та важелі (фінансові ресурси, фінансові резерви, пільги, стимули, санкції, норми, ліміти, нормативи і квоти) [1, с. 212, 216]. До структурних елементів фінансового механізму системи соціального захисту населення дослідниця Н. Г. Савченко відносить: організаційне забезпечення (головні суб’єкти управління – органи законодавчої та виконавчої влади); нормативно-правове регулювання соціально-економічної політики; інформаційне забезпечення; методи, інструменти та важелі, що також заслуговує на увагу [7, с. 6].

Розглядаючи соціальний захист як складну багаторівневу систему, структура якої представлена соціальним страхуванням, соціальним забезпеченням та соціальними стандартами й гарантіями держави населенню, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та сприяють ефективному функціонуванню механізму системи соціального захисту населення країни, вважаємо, що кожна з цих трьох структурних складових системи соціального захисту населення має власний особливий фінансовий механізм реалізації.

Пропонуємо розглядати фінансовий механізм системи соціального захисту населення у вузькому та широкому розуміннях. У широкому – як сукупність автономних фінансових механізмів соціального страхування, соціального забезпечення та соціальних стандартів й гарантій, що комплексно взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та сприяють ефективному його функціонуванню з метою забезпечення сталого розвитку держави та задоволення життєво необхідних потреб кожного громадянина на рівні не нижче прожиткового мінімуму; у вузькому – як певний комплекс спеціально розроблених, законодавчо закріплених та визначених соціально-економічною політикою форм і методів, інструментів і важелів акумулювання, перерозподілу і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення добробуту кожного члена суспільства та підвищення рівня соціального захисту найбільш незахищених верств населення – осіб з обмеженими фізичними і розумовими

можливостями, безробітних, багатодітних родин, дітей-сиріт та ін. [2, с. 6].

В Україні методи фінансового забезпечення реалізуються через три основні форми соціального захисту: соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальну допомогу.

Соціальне забезпечення передбачає надання соціального захисту певним категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо). Фінансове забезпечення таких соціальних видатків здійснюється за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм у галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти. Соціальне страхування передбачає матеріальне забезпечення економічно активного населення та пенсій не забезпечення. Фінансове забезпечення механізмів соціального захисту у системі соціального страхування здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансове забезпечення виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів. Соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян у цій системі. Соціальна допомога передбачає різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій для покращення стану певних соціальних прошарків населення шляхом соціальних програм та забезпечення діяльності мережі відповідних соціальних закладів [4, с. 38].

Сам процес фінансового забезпечення можливо умовно поділити на два етапи: 1) формування фінансових ресурсів; 2) використання фінансових ресурсів. Кожен з етапів характеризується набором певних компонент [5, с.132].

Валовий внутрішній продукт та фонд оплати праці як потенційні джерела формування фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення мають вагоме значення. Працюючи у різних галузях народного господарства зайняте населення створює валовий внутрішній продукт, з якого формуються фінансові компоненти забезпечення ефективності соціального захисту – бюджет держави,

сукупний фонд оплати праці, державні цільові фонди соціального призначення. В умовах розширеного відтворення підтримка тих, хто потребує матеріальної чи іншої допомоги (непрацездатні, безробітні, тощо) можлива лише за рахунок частини доданої вартості або валового внутрішнього продукту, який розподіляється на їхню користь.

Фонд оплати праці як джерело формування первинних доходів громадян та доходів державних цільових фондів соціального призначення, який формується в результаті первинного розподілу між економічними суб'єктами створеної доданої вартості, тобто валового внутрішнього продукту, відіграє важливу роль у формуванні фондів фінансових ресурсів системи соціального захисту населення та є показником соціально-економічного розвитку країни. Відповідно до концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки впливовим фактором ефективності соціальної політики є зростання первинних доходів населення в порівнянні із вторинними.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, фінансове забезпечення соціального захисту можна визначити як систему грошових відносин розподільчого характеру, в процесі яких за рахунок податків та спеціальних внесків формуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що в подальшому використовуються на фінансування соціальних виплат. Основними формами соціального захисту, через які відбувається безпосередньо фінансування соціальних трансфертів, є соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога. Не зважаючи на різні джерела фінансування та умови виплати соціальних трансфертів, дані форми доповнюють одна одну, створюючи всеохоплюючу систему соціального захисту населення. Удосконалення фінансового механізму системи соціального захисту населення України має відбуватися при досягненні ефективної взаємодії та взаємовпливу фінансових механізмів вищезазначених структурних компонент системи соціального захисту, що потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Баранник Л.Б. Фінансовий механізм системи соціального захисту населення України: понятійно-сутнісна характеристика. Вісник ЛДФА. 2011. № 21. С. 208–218.

2. Данилюк О. І. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації. Ефективна економіка. 2019. № 5.

URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7056>

DOI: 10.32702/2307-2105-2019.5.50

3. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочінський, 2016. 496 с.

4. Насібова О.В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. Економіка та держава: науково-практичний журнал . Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України; ТОВ «Ред. журн. «Економіка та держава»; редкол.: Федоренко В.Г., Кучеренко Г.Б., Амоша О.І. [та ін.]. Київ, 2019. № 8, серпень. С. 35-40.

5. Огінська А.Ю. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. Економіка та держава: науково-практичний журнал . Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України; ТОВ «Ред. журн. «Економіка та держава»; редкол.: Федоренко В.Г., Кучеренко Г.Б., Амоша О.І. [та ін.]. Київ, 2018. № 4, квітень. С. 131-136.

6. Павлова Л. О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.01. Київ, 2016. 230 с.
URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf.

7. Савченко Н.Г. Фінансовий механізм соціального захисту населення України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” КНТЕУ, 2010. 19 с

Danyiuk O.I., Lutsiuk D.M. THE PROBLEM OF FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL PROTECTION FOR THE POPULATION IN UKRAINE

Summary. The article provides a theoretical analysis of the social protection system, in particular the forms and sources of financing and financial support of the social protection system. Due to the main forms of social protection - social security, social insurance, and social assistance, the peculiarities of financing social transfers are highlighted.

The financial mechanism of implementation has been studied for the social protection of the population by highlighting its sources, forms, methods, and directions of funding.

Keywords: social protection, financial provision of social protection, financial provision, social, social assistance.

Н.М. Дідик,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
aspirantka000@gmail.com

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Дідик Н.М. Формування стресостійкості у майбутніх фахівців соціальної сфери. У роботі розкрито особливості визначення рівня стресостійкості майбутніх фахівців соціальної сфери. Описано методики діагностики стресостійкості. Проаналізовано результати дослідження стресостійкості та схильності до стресу майбутніх фахівців соціальної сфери. Запропоновано методи і форми роботи для підвищення професійної стресостійкості. Розглянуто тренінг професійної стресостійкості як ефективний засіб формування особистісних характеристик, що сприятимуть стійкості особистості до стресових ситуацій. Описано вправи і техніки, які застосовуються для підвищення стресостійкості.

Ключові слова: стресостійкість, майбутній фахівець соціальної сфери, тренінг, релаксація, мандалотерапія, імаготерапія, казкотерапія.

Вступ. Сьогодення знаменується значними політичними, соціально-економічними змінами, що часто призводять до виникнення стресових ситуацій, особливо у людей з низьким рівнем стресостійкості. В. М. Корольчук встановлено загальну закономірність, яка полягає в тому, що рівень стресостійкості формується в динаміці професійного становлення, зростаючи із підвищенням рівня професійної компетентності (досвіду) [2]. Саме вивчення стресостійкості особистості на різних етапах професіоналізації дало змогу визначити її як динамічну, інтегративну властивість, становлення якої відбувається в процесі індивідуального та професійного досвіду.

Стресостійкість є особливо значимою для представників тих професій, які працюють у системі «Людина-Людина», оскільки низький рівень стресостійкості фахівця спричиняє зниження опірності стресу і у клієнта. Саме тому актуальним є розгляд стресостійкості фахівців соціальної сфери. Важливим є діагностика стресостійкості

майбутнього фахівця для вчасного попередження та відповідної корекції високого рівня схильності до стресів.

Мета статті - проаналізувати особливості формування стресостійкості у майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стресостійкість як професійно значущу якість досліджували: М. Е. Білова [1], В. М. Корольчук [2], В. М. Крайнюк [3], С. М. Миронець [4], В. Шмаргун [6] та ін. Г. С. Никифоров дає визначення стресостійкості як здатності до соціальної адаптації, збереження значущих міжособистісних зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я. На думку В. О. Бодрова стресостійкість – це необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності. К. В. Судаков визначає стресостійкість як індивідуальну здатність організму зберігати нормальну працездатність.

В. М. Корольчук висловлює думку, що стресостійкість особистості розглядається як структурно-функціональна, динамічна, інтегративна властивість особистості, як результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенним фактором, що включає процес саморегуляції, когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості [2].

А. Псатій зауважує, що стресостійкість – сукупність особистісних якостей, що дають працівнику змогу переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження (перевантаження), зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, оточення та свого здоров'я [5, с. 29].

За дослідженнями В. М. Корольчук, з'ясовано, що типовий профіль стресостійких осіб за компонентами характеризується високим рівнем урівноваженості, тобто стійкості до стресу, впевненості й активності, емоційно-вольового самоконтролю, низьким рівнем стресочутливості, особистісної і ситуативної тривожності, високими показниками мотиваційної сфери, загальної та професійної інтернальності, готовності до діяльності, високим рівнем функціональних можливостей нервової системи, високим рівнем асертивності, активності, просоціальності, пошуком соціальних контактів та соціальної підтримки [2].

У дослідженні М. Е. Білової доведено, що особи з високим рівнем стресостійкості характеризуються високим ступенем розвитку когнітивно-інтелектуальних якостей: гнучкістю мислення; умінням

зосередитися; їм характерні такі якості як емоційна стійкість, середній рівень тривожності, агресивності, переважання позитивного емоційного фону настрою, інтернальний локус контролю, перевага ділової спрямованості особистості, помірно-оптимальна поведінкова активність [1]. Представники групи осіб з низькими показниками стресостійкості характеризуються емоційною нестійкістю, домінуванням негативного емоційного фону настрою, занадто високим або зниженим рівнем особистісної тривожності; високим або зниженим рівнем агресивності; екстернальним локусом суб'єктивного контролю.

Методи дослідження. Теоретичні (аналіз, узагальнення і систематизація теоретичних даних у психолого-педагогічній літературі щодо проблеми стресостійкості майбутніх соціальних працівників), емпіричні (методика «Схильність до стресу» (Дженкінсон. Модифікація Фрідмана і Розенмана), тест стресостійкості).

Результати дослідження. З майбутніми фахівцями соціальної сфери проведено методики «Схильність до стресу» (Дженкінсон. Модифікація Фрідмана і Розенмана) та тест стресостійкості. Методика «Схильність до стресу» складається з 21 запитання, на які потрібно відповісти «так», «дещо середнє», або «ні». Результати подано у таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати методики «Схильність до стресу»
(Дженкінсон. Модифікація Фрідмана і Розенмана)**

Курс навчання	22-25 балів	34-37 балів	9-12 балів	12-15 балів	Середнє значення показників
<i>Перший (бакалаврський) рівень I курс</i>	9,09%	9,09%	-	9,09%	22,64
II	-	-	-	20%	20,80
III	15,38%	-	7,69%	-	23,92
IV	37,50%	-	-	-	23,63
<i>Другий (магістерський) рівень</i>	50%	-	-	-	25,50
Всього	17,95%	2,56%	2,56%	5,13%	23,18

Отже, за результатами методики «Схильність до стресу» отримано такі результати: висока піддаваність стресу (тип А) властива лише для 9,09% студентів I курсу. Для першокурсників це може бути

пов'язане з періодом їх соціально-психологічної адаптації під час початку навчання. Серед усіх респондентів для 2,56% досліджуваних властива висока піддаваність стресу. Це означає, що ці респонденти належать до поведінкового типу А, який характеризується трьома «А»: агресивністю, амбітністю, активністю в громадському житті. Для типу А характерний ряд особистісних особливостей, наявність яких підвищує ймовірність виникнення у індивіда захворювань серцево-судинної системи. Вперше цей поведінковий тип описано американськими кардіологами Мейером Фрідманом і Реєм Розенманом в 1959 році. Даний тип поведінки пов'язаний з такими особистісними особливостями як напружена боротьба за досягнення успіху, суперництво, у них легко провокується дратівливість, вони надобов'язкові в професії, мають підвищену відповідальність, агресивність, а також відчуття постійної нестачі часу.

Перехід до типу А властивий для 9,09% студентів I курсу, 15,38% третьокурсників, 37,5% студентів IV курсу і 50% магістрів. Всього поведінковий тип А характерний для 17,95% студентів в цілому.

Низька піддаваність стресу (перехід до типу Б) характерна лише для 7,69% третьокурсників, які, очевидно, є більш адаптованими до процесу навчання, що й спричиняє їх більшу стресостійкість. 2,56% усіх респондентів в цілому мають перехід до типу Б.

Поведінковий тип Б характеризується протилежними якостями до типу А: низькою агресивністю, низькою амбітністю, низькою активністю в громадському житті. Особи типу Б – неагресивні, неамбіційні і не схильні до громадської активності. У напружені моменти, що супроводжуються стресом, люди типу Б не здійснюють активних дій, не приймають визначальних рішень і намагаються бути якомога непомітніше.

Нейтральні показники за методикою мають 9,09% студентів I курсу, 20% респондентів II курсу. Всього 5,13% усіх студентів мають нейтральні значення за методикою.

Найнижчі середні значення показників за методикою властиві для студентів II курсу (20,80), а найвищі – для п'ятикурсників (25,50). Це свідчить про те, що магістри більше наближаються у своїх числових показниках до типу А, який характеризується високою піддаваністю стресу.

Тест стресостійкості складається з 20 запитань, на які треба відповісти «майже завжди», «часто», «іноді», «майже ніколи», «ніколи». Результати за тестом стресостійкості подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати за тестом стресостійкості

Курс навчання	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Середнє значення показників
I	30,00%	70,00%	-	29,30
II	20%	80,00%	-	40,20
III	7,14%	71,43%	21,43%	36,07
IV	-	77,78%	22,22%	45,00
Магістри	-	100%	-	32,00
Всього	12,50%	75,00%	12,50%	36,70

Отже, за тестом стресостійкості, найбільше високий рівень стресостійкості властивий для 30% першокурсників та 20% другокурсників. Лише 7,14% опитаних студентів III курсу мають високий рівень стійкості до стресів. Середній рівень стресостійкості переважає серед усіх опитаних (70%-80%). Низький рівень стресостійкості відсутній на I та II курсах, серед магістрів. Разом з тим, для 21,43% студентів третього та 22,22% студентів четвертого курсів властивий низький рівень стресостійкості, тобто вони дуже вразливі до стресу.

Для зниження рівня високої піддаваності стресу та підвищення власної стресостійкості рекомендуємо відвідування тренінгу стресостійкості, аутотренінги, релаксацію, самоаналіз, розвиток навичок адекватної оцінки ситуації та врівноваженого реагування на життєві труднощі.

Загальною метою методів підвищення стресостійкості є формування високого рівня толерантності до стресових факторів, емоційної стійкості та інтелекту, впевненості в собі, здатності до самоконтролю.

Для підвищення стресостійкості майбутніх фахівців соціальної сфери пропонуємо проводити тренінг професійної стресостійкості, спрямований на формування особистісних характеристик, що сприятимуть стійкості особистості до стресових ситуацій. Наприклад, тренінг професійної стресостійкості може складатися з 10 занять:

Заняття 1. Мета: познайомити учасників тренінгу з метою та завданням тренінгових занять. Розкрити поняття: «тренінг», «стрес» та «емоційне вигорання». Привернути увагу до внутрішнього стану кожного учасника, розвивати рефлексивні навички.

Заняття 2. Мета: вироблення вміння в учасників заняття прислуховуватись до себе, психодіагностика стійкості до стресу кожного учасника тренінгу, прийняття членами один одного, об'єднання колективу. Продовження теорії про стрес.

Заняття 3. Мета: розвивати вміння розслаблятися, налаштування думок учасників на позитив.

Заняття 4. Мета: розвиток групової згуртованості та уміння працювати командно. Розвиток позитивного мислення.

Заняття 5. Мета: розвивати навички розпізнавання позитивних та негативних сторін емоцій та продемонструвати учасникам тренінгу вплив установок на сприйняття особистості

Заняття 6. Мета: формування навичок ефективної взаємодії та комунікативної компетентності, розвивати почуття довіри до інших людей.

Заняття 7. Мета: спонукати учасників до самоаналізу та самовдосконалення, створення у членів групи почуття цілісності, приналежності до однієї команди.

Заняття 8. Мета: показати шляхи розслаблення, сприяти встановленню контакту між усіма учасниками групи.

Заняття 9-10. Мета: підведення підсумків усієї тренінгової програми, закріплення позитивних емоцій стосовно професії, розвиток внутрішньої мотивації особистості.

Корисними під час тренінгу будуть такі вправи: «Я переживаю стрес, коли...», «Намалюй свій настрій», «Правила душевної рівноваги», «Емоції», «Дзеркало гніву», «Стаканчик», «Переосмислення реакції на стрес», «Скинь невдачі», мозковий штурм «Асоціація до слова «стрес»» та ін.

Важливо навчити здобувачів вищої освіти релаксації: вправа «Занедбаний сад», «Місце спокою», «На березі моря», «Вгору по веселці», «Скинь невдачі»; технікам дихання для розслаблення та ін.

Для образно-метафоричного пропрацювання та відреагування стресової ситуації пропонуємо застосовувати такі методи: діагностико-корекційні психологічні картки «Яблуко і черв'ячок» для діагностики психічного стану особистості і для аналізу впливу стресових факторів на цілісність особистості; метафоричні асоціативні картки «ОН», «СОРЕ», «Креатив-3: життєві ситуації та кризи», «Вікна і двері», «Дерево як образ людини», «Танго зі страхом» та ін. Важливими є застосування ресурсних метафоричних асоціативних карток «Таємниці

моєї душі», «Надихаючий батик», «Вона», «Маленькі радощі», позитивні афірмації та ін.

На тренінгових заняттях застосовуємо техніки мандалотерапії (створення власних та розмалювання уже готових мандал, застосування проєктивних карток «Мандала-терапія»), імаготерапію (малювання свого стресу), казкотерапію (казки про героїв, які змогли подолати стресову ситуацію), аналізуємо притчі та ін.

Цікавою для подолання стресу є техніка «STOP», що передбачає зупинку підсвідомого імпульсу для переходу до свідомої дії. Ця техніка складається з 4 кроків:

1. Відступити назад (вправа «Зробіть креативну паузу»)
2. Подумати (вправа «Перейдіть у простір для роздумів»)
3. Організувати власні думки (вправа «Організуйте думки»)
4. Продовжити (вправа «Продовжуйте діяти») [5, с. 82-84].

Важливим є формування у здобувачів вищої освіти резиліентності – здатності впоратися зі складними життєвими подіями та відновитися після труднощів чи стресу. Сьогодні існує проєкт «Плекання резиліентної освіти», що передбачає спеціальне навчання, яке організовує Центр здоров'я та розвитку «Коло сім'ї», Український інститут когнітивно-поведінкової терапії та Інститут психічного здоров'я Українського Католицького Університету за підтримки Міністерства освіти і науки України, фундації AmeriCares у межах нашої гуманітарної ініціативи «Вистояти. Перемогти. Відродитися!» та Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, ініційованої першою леді Оленою Зеленською. Навчання включає три модулі «Резиліентні вчителі», «Психологічне консультування техніками КПТ в моделі резиліентності», «Резиліентні класи».

Висновки дослідження. Отже, стресостійкість – це необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності. Для більшості майбутніх фахівців соціальної сфери властива схильність до поведінкового типу А, що передбачає високу піддаваність стресу. Більшість студентів мають середній рівень стресостійкості. Особливо схильність до стресу властива для першого курсу, випускного четвертого курсу та магістрів. Це може бути пов'язано з початком навчання у закладі вищої освіти (для I курсу) та з необхідністю на випускних курсах здавати державні екзамени і зайнятися пошуком роботи, самостійно планувати та відповідати за своє життя. Ефективними методами та формами роботи для

підвищення стресостійкості є тренінг, казкотерапія, мандалотерапія, імаготерапія, вправи із застосуванням метафоричних асоціативних зображень, техніки релаксації.

Перспективами подальших досліджень з означеної проблеми є складання комплексної програми підвищення стресостійкості у майбутніх фахівців соціальної сфери та її апробація у професійній підготовці фахівців.

Список використаних джерел:

1. Білова М. Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 2007. 21 с.
2. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.01. К., 2009.
3. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с
4. Миронець С. М. Особливості свідомої саморегуляції при розвитку гострого і хронічного травматичного стресу у рятувальників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. №3. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_3_21
5. Псатій А. Стресостійкість. Київ : Шкільний світ, 2021. 104 с.
6. Психологія стресостійкості студентської молоді / За заг. ред. В. Шмаргуна. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.

Didyk N. M. FORMATION OF STRESS RESISTANCE IN FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL SPHERE

Summary. The work reveals the peculiarities of determining the level of stress resistance of future specialists in the social sphere. Methods of diagnosing stress resistance are described. The results of the study of stress resistance and susceptibility to stress of future specialists in the social sphere were analyzed. Methods and forms of work are proposed to increase professional stress resistance. Professional stress resistance training is considered as an effective means of forming personal characteristics that will contribute to the individual's resistance to stressful situations. Exercises and techniques used to increase stress resistance are described.

Key words: stress resistance, future specialist in the social sphere, training, relaxation, mandala therapy, image therapy, fairy tale therapy, resilience.

А.В. Дудченко

здобувач вищої освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
vds 190565@gmail.com

В.С. Дудченко

кандидат філософських наук, доцент
кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної
діяльності

ім. Т. Г. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
vds 190565@gmail.com

О.С. Поліщук

доктор філософських наук, професор,
проректор Хмельницької Гуманітарно-Педагогічної Академії,
Prokurator2007@ukr.net

ДУХОВНІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Дудченко А.В., Дудченко В.С., Поліщук О.С. Духовність інклюзивної освіти в умовах військового стану. Досліджено процеси гуманістичної інклюзивної освіти на етапі формування нової етико-моральної реальності військового стану, з урахуванням спеціальної педагогічної діяльності, під якою розуміємо процеси залучення всієї громади, в тому числі й осіб з спеціальними освітніми потребами до суспільно-політичного життя і життєдіяльності місцевих громад.

У першу чергу наукова розвідка спрямована на тих акторів соціальної дії, які мають проблеми в фізичному, психосоматичному, душевному розвитку. Цей процес спрямований до рефлексії з використання методів і методології, які допоможуть кожній дитині, студенту з особливими потребами повноцінно приймати участь в політико-суспільному житті нашої держави, яка перебуває в стані війни.

Вивчаючи історико-політичну мінливість дискурсу педагогічної теорії та практики підкреслено, що зі зміною суспільно-економічних формацій вони все більше наблизатимуться до людини

(людиномірність) в усій повноті психічного, духовного розвитку і самовдосконалення суб'єкта.

Філософсько-педагогічна концепція інклюзивної освіти може застосовуватись для усвідомлення і прогнозування нагальних проблем українського соціокультурного буття, вирішення реальних політичних проблем нашої Батьківщина в умовах військової агресії російської федерації на регіональному і глобальному рівнях, подолання релігійних, політичних, конфесійних розбіжностей.

Ключові слова: духовні цінності, педагогіка духовності; морально-етичні цінності; особа з особливими освітніми потребами; гуманізація; інклюзивна освіта.

Вступ. У сучасному світі наживи, споживання і домінування матеріальних цінностей ключовими залишаються ідеї емпатії, гуманізму в суспільних системах і це набуває ключового значення в річищі формування гуманістичної освіти для учнів, студентів з особливими освітніми потребами. Актуальність означеної проблеми зумовлена переформатуванням духовних цінностей на ключовий культурний імператив формування інклюзії, як процесу доєднання людей з особливими потребами до активного соціокультурного життя нашої країни, яка перебуває у військовому стані.

Надзвичайно важливим елементом стає формування правильного бачення місця і ролі України в політичному світовому співтоваристві після закінчення війни з російським окупантом і формування нової стратегії існування нашої держави в пост військовій політико-правовій системі.

Мета статті. Ми спробували досягнути роль інклюзивної освіти та виховання в умовах військового часу, як сукупність процесів, спрямованих на консолідацію демократичної світової спільноти, з метою протидії зовнішнім і внутрішнім деструктивним процесам, насиллю і військовій агресії. Ця діяльність полягає у створенні культурного середовища закладу освіти, яка б задовольняла індивідуальні освітні потреби усіх учнів, незалежно від особливостей їхнього психофізичного стану і посттравматичних синдромів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення літератури показує, що в державі є напрацювання, фундаментальні роботи з основ інклюзивного навчання (В. Бондар, А. Колупаєва, О. Таранченко), узагальнення передового досвіду з проблематики долучення осіб з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього середовища, підходів та його формування (В. Засенко, М. Захарчук, Н. Софій, З. Шевців).

Дослідженню наукових теорій гуманістично орієнтованого суспільства присвятили Петер Дракер, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, П'єр Тейяр де Шарден, Альберт Швейцер.

Вагомий внесок в розробку проблем духовності освіти зробили Мартін Бубер, Макс Шелер, Хосе Ортега-і-Гассет, Еріх Фромм, Віктор Франкл, Ханна Арендт. Ключовою ідеєю цих мисленників є те, що людина одухотворена на зламі століть виявилась нездатною вирішити екзистенційні виклики долі.

Аналітичну роботу з висвітлення аспектів філософсько-гуманістичних засад функціонування філософії освіти здійснено в роботах В. Андрущенко, В. Астахової, В. Вікторова, Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, В. Кременя, В. Кудіна, В. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, С. Ніколаєнка, В. Огаренка, С. Ілініч, О. Мартинчук, Г. Давиденко, С. Миронової та ін.

Методи дослідження. У науковій розвідці ми скористались загальними методами: індуктивним, дедуктивним, діалектичним, емпіричним, прагматичними, а ще використовували напрацювання в царині структурно-лінгвістичних розвідок, синергетики, компаративістики, штучного інтелекту. Досліджено формування морально-етичних категорій, вплив міфологічних наративів, традиційної науки (соціальної філософії, філософії освіти), релігійних систем в технологічному становленні постмодерного суспільства, особливостей середовищного підходу (Е. Бондаревська, Л. Буєва, Ю. Мануйлов, Л. Новикова, В. Петрівський, К. Приходченко, Н. Селіванова, І. Якиманська, І. Шендрик).

Результати дослідження. Теперішня політико-соціокультурна ситуація, в умовах гібридної війни, ускладнена розумінням того, що є зло і добро, але де межі між ними, де одне перетікає в інше, де руйнується межа війни і миру, коли закінчиться війна в Україні? Навіть політично зрілим, дорослим, освіченим людям надзвичайно важко визначити прояви добра і зла, тим більше дітям, підліткам, студентам.

Як можна в означеній ситуації навчити людину відрізнити добро від зла і опинившись перед дилемою не обирати зло, не вчиняти насильство, не робити помсти? Якими методами навчити дітей, студентів в умовах військової агресії путінської федерації проти нашої країни?

Новизна сучасної політичної ситуації, обумовлена агресивною рашистською цивілізаційною навалою, тотальною путінською пропагандою, її боротьбою з усталеними українськими традиціями, вона пов'язана з агресивним процесом перегляду цінностей-цілей і

цінностей-засобів функціонування і відбудови нашої держави. У цих реаліях надія приходить з ідеєю згуртованості українського народу, як єдино можливого шляху подолання наслідків війни, при збереженні творчих можливостей української культури і духу нації. Саме в духовних цінностях інклюзивної педагогіки криється величезний потенціал для розкриття світоглядної парадигми миролюбства української нації, практичного здійснення етики поваги до Іншого через рішення трьох вічних і тому великих питань педагогіки – навіщо? чому? як? людина навчається, формується, виховується в агресивному середовищі.

Відповідаючи на такі запитання нам слід шукати основу базових цінностей, цілей, змісту, і спілкування в педагогічному процесі. Перегляд обумовлений розумінням суті найстрашнішої катастрофи, перед викликом якої опинився сучасний світ, всі люди і кожна людина окремо. Усяка непередбачувана катастрофа ядерного знищення людства, і можливо всього живого, є антропологічним і педагогічним викликом, зумовленим тим, що в людині не розкривається істинно людське і рано деформується зміст духовної особистості. Існує онтологічна проблема – як людині стати людиною. Можна погоджуватися або не погоджуватися з тим, що провина лежить в антропосі, сформованому генетично, чи формування імперської і шовіністичної свідомості росіян, але навряд чи можна заперечувати, що особу виробляють, формують та створюють соціокультурні складові суспільства з гуманістичними і духовними критеріями. Тому, в усі часи від системи освіти і виховання залежить, яким буде соціум загалом і кожна людина зокрема, чи вдасться втілити ідеали гуманізму, милосердя, емпатії і толерантності у практичному вимірі чи людська цивілізація назавжди зникне в радіаційному попелі.

Слушно, що будь-який (демократичний, правовий, авторитарний, диктаторський) суспільно-політичний лад послуговується власними цінностями в сфері формування систем культури, науки, інклюзивної педагогіки, філософії освіти. Тому важливо забезпечувати коеволюцію знань, умінь, навичок, які формують базу інтелектуальної спадщини нації з використанням новітніх знань і технологій для створення модерної моделі духовності для осіб з спеціальними освітніми потребами в умовах спеціальної освітньої діяльності.

Наразі людство отримало цілий «багаж» небачених викликів, загроз у вигляді локальних, регіональних, гібридних воєн, геноциду, техногенних катастроф, голоду і зубожіння значної кількості населення світу внаслідок військової агресії РФ. Наша країна зазнала військову агресію 24.02. 2022 р., спровоковану режимом «північного сусіда» і як

наслідок мільйони переселенців, знищена економічна і цивільна інфраструктура, карколомна інфляція, звірства в Бучі, Ірпіні, Ізюмі, Лимані, вбивство полонених в Оленівці... Це жорстока реальність сьогодення і слід шукати нові рішення, вибудовувати нову стратегію і соціокультурну парадигму, відповідно духовних ідеалів спеціальної освітньої діяльності в умовах військового часу.

Доречно, що в Концепції розвитку інклюзивної освіти (Наказ МОН від 01.10.2010 р., № 912) підкреслено, що інклюзивне навчання являє собою комплексний підхід забезпечення однакового доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їхнього навчання у навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з врахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. У вказаному документі підкреслено, що інклюзивна педагогіка в Україні має впроваджуватися, з дошкільних навчальних закладів, де провідною є виховна діяльність.

У цьому річищі слід звернути акцент на поняття інклюзивного виховання, яке в роздумах В. Бойка потрактовується як «цілеспрямований розвиток кожної зростаючої особистості, незалежно від рівня психофізичного розвитку, як неповторної людської індивідуальності в умовах інклюзивного суспільства» [3, с. 8].

На думку Г. Калінічевої на початку нового століття стратегічними визначаються цілі: багатовимірний розвиток освіти, посилення її впливу на економічне зростання і рівень життя людей. Освіта виступає мірилом суспільно-політичного розвитку, який створює духовний та виробничий потенціали суспільства.

Д. Дзвінчук підкреслює, що коли відкинути позитивний інтелектуальний потенціал технологій він: «...змушений сподіватися на духовні зміни, екологічну освіту й виховання, формування у нових генерацій потужних самообмежень толерантності» [4, с. 3].

В. Андрущенко переконує, що реальність формує педагогіку духовності, яка зближувати людей загальнолюдськими цінностями. Адже «... факт домінування відкритого раціоналізму, вибудованого на принципах глобального еволюціоналізму, єднання наук про природу й наук про духовність, тобто синтезування різних способів духовно-практичного осягнення світу» [5, с. 16].

Л. Горбунова розмірковує про те, що: «Буття перетворюється в діяльність креативного комунікативного конструювання нових активних нелінійних середовищ, складних реальностей, що перетинаються й взаємно відтворюються: інформаційних, чуттєво-емоційних, інтелектуальних і духовних» [6, с. 42].

В. Жадько підкреслює, що завданням для філософії освіти є виховання моральності, духовності у молоді, і це завдання покладено на творчість: «Напрямок в розробці цієї проблеми полягає в вивченні джерел духовності на матеріалі творчого засвоєння ряду провідних наук (філософських та соціогуманітарних)» [7, с. 278].

Суттєво те, що гуманістична педагогіка детермінує необхідність пошуку ефективної модернізації системи освіти, тому філософії освіти доречно зацентуватись на інклюзивному навчанні.

Інклюзивна педагогіка дає змогу:

- а) формувати особливості, таланти учня;
- б) залучати дітей в шкільну систему і соціум;
- в) працювати над розвитком особистості, для участь в житті школи, інституту;
- г) залучати батьків до навчання і виховання школярів, студентів;

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Гуманістична педагогіка в умовах спеціальної освітньої діяльності повинна реформуватися як спадщина найкращого вітчизняного й зарубіжного педагогічного досвіду, трансформованого в глибинах філософії освіти. Вона використовує креативний характер, базується на історико-філософському розумінні духовності, як вищого космічного плану і дороговказу інклюзивної освіти.

Ми вважаємо, що потрібно формувати зміст інклюзивної педагогіки відповідно до останніх досягнень педагогічної, філософської, інформаційної парадигми; включати нові поняття, які б відображали проблеми духовності в його еволюційному поступку і послідовне висвітлення основних ідей формування духовності сучасної особистості в умовах військового часу.

Перспективу наукових досліджень вбачаємо в розробленні змістових і органічних особливостей інклюзивного освітнього середовища на рівні шкіл і ЗВО, технологічного забезпечення реалізації інклюзивної гуманістичної освіти.

Тому питання змістовних критеріїв педагогіки духовності, інклюзивної освіти, любові і порозуміння в теорії і практиці педагогічної науки чекають подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Дубич К.В. Історія і теорія соціального забезпечення в Україні та за кордоном. Навч. посіб. Львів : «Магнолія 2006», 2017. 272 с.
2. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. 240 с.
3. Бойко В.О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття

та особливостей її запровадження / В. О. Бойко // Наківі записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. № 4. С. 7–11.

4. Дзвінчук Д. Суспільство знань – чергова мрія чи реальність майбутнього?. К. : «Віче», 2008. №8.

5. Андрущенко В.П. Філософія освіти ХХІ століття: пошук пріоритетів. *Філософія освіти*. К., 2005. №1. С. 5-18.

6. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія освіти*. К., 2007. №1(6). С. 40-55.

7. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності. *Філософія освіти*. К., 2006. №3(5). С. 274-281.

8. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою: генезис, понятійно--термінологічні визначення та основні принципи // Основи інклюзивної освіти : [навч.-метод. посіб.] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України, Ін-т спец. педагогіки ; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ, 2012. С. 6–21

9. Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання "Чому?" до запитання "Як?" / Т. Лорман // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. 2010. № 3. С. 3-11.

10. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. Львів: «Новий світ – 2000», 2019. 264 с.

Dudchenko A.V., Dudchenko V.S., Polishchuk O.S. THE SPIRITUALITY OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONDITIONS MARTIAL LAW

Summary. The processes of humanistic inclusive education at the stage of formation of a new ethical and moral reality of the military state have been studied, taking into account special pedagogical activities, by which we understand the processes of involving the entire community, including persons with special educational needs, to the socio-political life and activities of local communities.

First of all, scientific intelligence is aimed at those actors of social action who have problems in physical, psychosomatic, mental development. This process is aimed at reflection on the use of methods and methodology that will help every child, student with special needs to fully participate in the political and social life of our state, which is in a state of war.

Studying the historical and political variability of the discourse of pedagogical theory and practice, it is emphasized that with the change of socio-economic formations, they will increasingly approach a person

(human dimension) in all the fullness of the subject's mental, spiritual development and self-improvement.

The philosophical-pedagogical concept of inclusive education can be used to understand and predict the urgent problems of Ukrainian socio-cultural existence, to solve the real political problems of our Motherland in the conditions of military aggression of the Russian Federation at the regional and global levels, to overcome religious, political, and confessional differences.

Key words: spiritual values, pedagogy of spirituality; moral and ethical values; a person with special educational needs; humanization; inclusive education.

УДК 376:316.6(075)

І. М. Завадська,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності ім. Т. Г. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
irynazavadaska80@gmail.com

М.М.Корман,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності ім. Т. Г. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
korman2008@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКО- АКТИВНОЇ ШКОЛИ

Завадська. І.М., Корман М.М. Соціальна інклюзія як складова міжнародних стандартів якості діяльності громадсько-активної школи. У статті розглядаються складові міжнародних стандартів якості діяльності громадсько-активної школи. Наголошується, що одною з нагальних проблем, що вимагає вирішення є пошук інструментів соціальної та духовної реабілітації, спеціального навчання, адаптації та інтеграції в суспільство молоді з обмеженими

фізичними можливостями. До таких інструментів належить, в першу чергу, освіта, а саме громадсько-активна школа. Через включення учнів з особливими потребами та й і усіх учасників освітнього процесу у реальну дійсність громади, країни, через створення такої платформи громадського виховання в реальній дійсності відбувається стирання меж, відмінностей можливостей учасників цього процесу.

Ключові слова: соціальна інклюзія, інклюзивна освіта, міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активної школи.

Вступ. Сучасна освіта надто часто зазнавала невдачі через неспроможність повноцінно задовольнити потребу, забезпечити право дітей з особливими потребами на отримання повноцінної освіти. Інклюзивний підхід покликаний дати шанси та можливості таким учням, створити усі умови для їх підтримки у навчанні та розвитку без будь-яких обмежень. Адже, до недавнього часу люди, які не мали можливості пройти нормальний процес соціалізації у суспільстві так і не змогли повноцінно само реалізуватися у ньому.

Відтак, одна з нагальних проблем, що вимагає вирішення є пошук інструментів соціальної та духовної реабілітації, спеціального навчання, адаптації та інтеграції в суспільство молоді з обмеженими фізичними можливостями. До таких інструментів належить, в першу чергу, освіта, а саме громадсько-активна школа.

Мета статті. Розглянути сутність соціальної інклюзії в рамках міжнародних стандартів якості діяльності громадсько-активної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом тема упровадження громадсько-активної школи в Україні набирає все більшої актуальності. Вітчизняні вчені О. Онаць, Н. Островерхова, Л. Попович, М. Шевцов, І. Євдокимова, Л. Попович, В. Ковальчук у своїх наукових публікаціях та практичних посібниках описують як наукові дослідження, так вже достатній досвід практичного впровадження моделі громадсько-активної школи.

Методи дослідження. У своїй роботі ми користувалися такими методами дослідження як аналіз, опис, спостереження, узагальнення.

Результати дослідження. Сучасна школа повинна бути спрямована не тільки на засвоєння певних знань і умінь, а й – на виховання активного громадянина країни. Адже громадсько-орієнтована особистість – це успішна людина, яка знаходить своє місце у житті та ефективно реалізується, саме це стоїть в основі актуальності створення громадсько-активної школи.

За визначенням Вікіпедії громадсько-активна школа — інноваційна модель навчального закладу, де громадська означає відкрита для діалогу та співпраці з владою, підприємствами, громадськими організаціями, батьками та всіма бажаними долучитися до справи; активна — орієнтована на вдосконалення, розвиток.

Включення учнів та й і усіх учасників освітнього процесу у реальну дійсність громади, країни через позаурочну діяльність створює платформу громадського виховання в реальній дійсності. Така платформа громадського виховання реалізується через налагодження співпраці з партнерами школи (громадськими осередками, спільнотами, місцевими організаціями та установами, що існують у громаді).

Запроваджувана в Україні модель громадсько-активної школи (ГАШ), передбачає, що громадсько-активною може бути будь-яка школа, у якій велика увага надається налагодженню партнерських стосунків між школою і громадою, між усіма ресурсами, які є в громаді. Її особливістю є те, що ГАШ не може існувати окремо від потреб громади і саме вона є ініціатором розвитку громади, підтримує вільний обмін думками, оцінює потреби мешканців та місцевості, де вона розташована, бере участь у прийнятті рішень на місцевому рівні, а також забезпечує зворотній зв'язок щодо прийнятих рішень з боку громади; залучає нових партнерів для створення широкого спектру послуг для дітей, молоді, сімей та членів громади [1].

Громадсько-активна школа - це навчальний заклад, де є:

- прагнення до широкого залучення ресурсів місцевих громад, громадських організацій, батьків, підприємств до шкільного життя;
- створення умов до виховання та практичного виявлення громадської активності учнівської молоді;
- тенденція до посилення відкритості самої школи як соціально-педагогічної системи [4].

Громадсько-активні школи створювались у різних країнах світу як результат задоволення потреби активізувати, розвивати місцеві громади у вирішенні власних потреб, реалізації концепції навчання впродовж усього життя та розвитку громад. Основою моделі громадсько-активної школи стала концепція громадсько-орієнтованої

освіти. ГАШ сприяє розвитку громадянської активності всіх членів громад і розвитку громадянського суспільства у цілому.

Серед напрямів діяльності громадсько-активної школи не можливо визначити один з найважливіших, усі важливі (таблиця 1.). Однак, важливість соціальної інклюзії важко переоцінити.

Таблиця 1.

Міжнародні стандарти якості громадсько-активних шкіл

№	Назва	Короткий зміст
1	Лідерство.	Розвиток та покращення шкільної системи залежить від сильної команди, яка об'єднана спільним баченням, цінностями в досягненні мети школи. Ефективний директор забезпечує працівників усіма необхідними ресурсами, можливостями та підтримкою для проведення й реалізації найкращої роботи.
2	Партнерство	Розвинена ГАШ спрямовує свою діяльність на розвиток партнерських відносин з установами, що є на території громади. Такі відносини забезпечують гармонійну роботу різних установ з дітьми, їхніми сім'ями та місцевою громадою, забезпечують тісну співпрацю та підтримку один одного. Усе це допомагає школам знайти найкращі способи розкриття потенціалу в дітях.
3	Соціальна інклюзія.	Однією з найкращих рис ГАШ є створення умов і можливостей навчання для всіх дітей, не зважаючи на їхнє походження, релігійні вподобання, етнічний та соціальний статус, стан здоров'я тощо. Важливою місією таких шкіл є забезпечити учнів рівним доступом до навчання та сприяти створенню навчальної атмосфери у класі, вільної від упереджень і стереотипів.
4	Послуги.	ГАШ є центральним ресурсним центром у місцевій громаді й надає їй певні послуги, які визначені відповідно до потреб мешканців. Послуги надають підтримку сім'ям і можливості для навчання дорослих. Школа може самостійно впроваджувати послуги та залучати до їх реалізації інші установи на території школи або громади.
5	Волонтерство.	ГАШ заохочує учнів брати активну участь у житті громади. Це допомагає їм реалізувати навчальні ситуації, розглянуті у класі, у реальному житті. Волонтерство розвиває в учнів почуття довіри та поваги до жителів громади й забезпечує важливу умову розвитку дитини - її співпрацю з дорослими людьми (а

		не тільки з батьками та вчителями). ГАШ залучає до волонтерства не тільки дітей, а й їхніх батьків та громаду.
6	Навчання впродовж усього життя.	Навчання впродовж усього життя є важливим елементом для всіх людей, які слідкують за змінами та швидким розвитком сучасного світу. Для учнів важливо розуміти, що навчання - це життєва діяльність, якої навчають лише у школі. Прикладом цього повинні бути дорослі, які показують, що навчання може бути не лише задля роботи, а й задля задоволення.
7	Розвиток громади.	ГАШ - це школа, яка сприяє розвитку громади. У деяких країнах школа є важливим каталізатором змін і процвітання у своїй місцевості, в інших цю місію виконують інші установи. Стандартом та індикаторами таких шкіл є те, що вони є місцевими лідерами розвитку громади. У цьому випадку вони допомагають громадським групам застосовувати всі свої сили при виконанні завдань, залучати до цього громадськість і надавати послуги місцевому населенню.
8	Залучення батьків.	Усім добре відомо, що учні навчаються краще, якщо їхнє навчання підтримують батьки. Усім батькам слід знати потреби розвитку дитини та як найкраще забезпечити навчальне середовище вдома. Для цього необхідна активна співпраця між батьками та вчителями. ГАШ дає можливість для батьків бути залученими до процесу прийняття рішень про якість освіти для їхніх дітей та участі в житті школи.
9	Шкільна культура.	Важливим елементом ГАШ є те, що вони відкриті та сприятливі для змін. В основі навчальних методів таких шкіл лежать демократичні цінності. Працівники школи роблять усе можливе, аби знайти кращі способи розкриття потенціалу в дітях, у їхніх сім'ях і всіх членах громади. Шкільна культура полягає в тому, аби «прикріпити» учням бажання бути інноваційним, творчим та активними в житті навчального закладу.

Наша держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. Саме втілення проекту громадсько-активної школи сприяє втіленню у життя ефективну

соціалізацію дітей та дорослих з особливими потребами.

Право на освіту не може бути обмежене законом. Закон може встановлювати особливі умови доступу до певного рівня освіти, спеціальності (професії) (ст. 3 Закону України "Про освіту"). І з моменту ратифікації Україною в 1991 році Конвенції ООН про права дитини все більшого визнання та поширення набуває соціальна модель, більше пов'язана з дотриманням прав людини. Саме соціальна модель розглядає ваду здоров'я людини як соціальну проблему, а не як характеристику особистості. Відтак, бар'єри соціуму, що проявилися у непристосованості його для людей з особливими потребами (архітектурну безбар'єрність і транспорт, ставлення до таких людей) є вадою суспільства.

Тому соціальна модель спрямована на зміни в суспільстві таким чином, щоб воно забезпечувало рівну участь своїх громадян у здійсненні своїх прав і давало їм таку можливість. І саме у рамках громадсько-активної школи вона може ефективно реалізуватися.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В основі філософії інклюзії стоїть переконання, що кожна людина, не зважаючи на особливості її психофізичного стану та розвитку повинна отримати загальнодоступну освіту та соціалізацію, повноцінне включення їх у життя громади.

Діти з особливими потребами завжди будуть частиною нашого суспільства. Завдяки впровадженню міжнародних стандартів якості громадсько-активних шкіл, де соціальна інклюзія є одним із важливих напрямків, їхні потреби будуть враховані. Це те право, яке мають усі члени суспільства без винятку.

В громадсько-активній школі значна увага приділяється освітнім, соціальним, оздоровчим послугам; розвитку молодіжного руху та залучення громадян; покращенню навчання учнів; зміцненню родини та відносин між мешканцями громади. Школи стають освітніми, культурними центрами, а також центрами відпочинку для осіб будь-якого віку [4] і будь-яких можливостей.

Саме упровадження соціальної інклюзії як напрямку діяльності громадсько-активної школи, на нашу думку, є найбільш трудомістким процесом, найбільш цінним і важливим процесом, який потребує вирішення багатьох проблем як теоретичних, так і практичних. Відтак, вони і є предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Громадсько-активні школи: управління та механізми розвитку: практичний посібник. О. М. Онаць, Н. М. Острроверхова, Л. М. Попович, М. Г. Шевцов. К.: КОНВІ ПРІНТ, 2019. 96 с.
2. Громадсько-активна школа як активна соціально-педагогічна система. Л. Попович. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Ресурсноорієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» . укл. Н. В. Кононец, В. О. Балюк. Полтава: АКУП ПДАА, 2017. С. 256-260.
3. Євдокимова, І. А. (2020). Громадсько-активна школа як суб'єкт соціальної роботи в умовах децентралізації в Україні. «СОЦІОПРОСТІР: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ З СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ», (9), 47-52. URL : <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2020-9-06>
4. Упровадження моделі громадсько-активної школи в загальноосвітньому навчальному закладі. URL : http://school205.edukit.kiev.ua/vihovna_robota/gromadsjko_aktivna_shkola/
5. Онаць О. Управління громадсько-активною школою як відкритою соціально-педагогічною системою. URL : [https://lib.iitta.gov.ua/710553/1/Dniprorudne_Onats_Stattya_\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/710553/1/Dniprorudne_Onats_Stattya_(1).pdf)

Zavadska I.M., Korman M.M. SOCIAL INCLUSION AS A COMPONENT OF INTERNATIONAL QUALITY STANDARDS FOR THE ACTIVITY OF A SOCIALLY ACTIVE SCHOOL

Summary. The article examines the components of international quality standards for the activity of a socially active school. It is emphasized that one of the urgent problems that requires a solution is the search for tools for social and spiritual rehabilitation, special training, adaptation and integration into society of young people with limited physical capabilities. Such tools include, first of all, education, namely a socially active school. Due to the inclusion of students with special needs and all participants of the educational process in the real reality of the community, the country, through the creation of such a platform of public education, the boundaries and differences in the capabilities of the participants of this process are erased in real reality.

Key words: social inclusion, inclusive education, international standards of quality of activities of a socially active school.

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
melnyk.zhanna@kpnpu.edu.ua

С.С. Білий,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
sz1b19.bilyi@kpnpu.edu.ua

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Мельник Ж.В., Білий С.С. Основні напрями реформування пенсійної системи в Україні. У статті обґрунтовується необхідність реформування пенсійної системи України шляхом перебудови солідарної системи, створення накопичувальної системи, розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення, а також необхідність підвищення її фінансової стійкості і пошуку нових джерел фінансування.

Ключові слова: держава, пенсійна система, реформування, напрями фінансування, системи пенсійного страхування.

Вступ. Державне пенсійне страхування є однією з основних схем соціального захисту, спрямованої на збереження матеріального забезпечення працівників після їх виходу на пенсію, та відображає ступінь та фактичну реалізацію положень.

На сьогоднішній день у багатьох країнах світу, і зокрема в Україні, ще не сформовано повноцінну систему пенсійного страхування та чіткі механізми реалізації соціально-економічних гарантій у сфері пенсійного забезпечення громадян. Це викликано багатьма об'єктивними чинниками, такими як економіка, демографія та соціально-політична сфера. Тому з огляду на нездатність держави гарантувати основні соціально-економічні права для своїх громадян дуже важливо знайти шляхи підвищення надійності та ефективності механізму реформування системи пенсійного страхування.

Поточний стан української пенсійної системи є вкрай незадовільний, насамперед через недостатнє фінансування для її ефективного функціонування. Щоб вивести українську пенсійну систему із кризи, необхідно реформувати кооперацію, створити

накопичувальну систему та сприяти розвитку добровільних пенсійних систем.

Регулювання процесу без перервного соціально-трудоного розвитку країни визначає нові вимоги до реформування національної пенсійної системи та адаптації до останніх соціально-економічних та демографічних змін. Більш серйозна соціальна проблема, погіршення відносин між працюючим поколінням та пенсіонерами, старіння населення, погіршення демографічної ситуації потребують відповідного підходу до пенсійних виплат. Тому одним із актуальних завдань українського суспільства є реформа української пенсійної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти реформування пенсійної системи України аналізували, зокрема, Н. Болотіна, М. Бойко, С. Синчук, М. Боднарук, В. Бурак, І. Гуменюк, С. Прилипко, Г. Чанишева, І. Ярошенко, Л. Князькова, А. Скоробагатько, Т. Кравчук, І. Оклей, Г. Нечай, Н. Горюк, Д. Полозенко, Е. Лібанова, В. Колбун, Л. Шангіна, В. Ульянов.

Метою статті є обґрунтування основних напрямів реформування пенсійної системи в Україні.

Результати дослідження. Сьогодні пенсійна система України перебуває у кризовому стані, який характеризується такими проявами як:

- значний дефіцит Пенсійного фонду, що призводить до зростання залежності від державного бюджету;
- тінізація заробітної плати громадян;
- демографічна криза;
- кількість пенсіонерів значно перевищує кількість працюючих громадян.

В Україні в даний час працює трирівнева пенсійна система. Нині вона складається з першого рівня (система кооперації загальнообов'язкового пенсійного страхування), другого рівня (накопичувальна система обов'язкового пенсійного страхування) та третього рівня (система добровільних пенсійних накопичень). Активне реформування триває на всіх трьох рівнях.

Проте останніми роками цей процес уповільнився: перший рівень реформування ще не завершено, другий рівень ще не запроваджено, а третій рівень доволі повільно розвивається без державної підтримки [5, с. 25]. В Україні другий рівень пенсійної системи планувалося запровадити ще у 2007 році, але досі не реалізовано. Третій рівень – це система добровільного недержавного пенсійного забезпечення – недержавне страхування пенсій шляхом добровільного внесення

коштів громадян і організацій до недержавних пенсійних фондів (НПФ), страхових компаній і банківських установ. На даний момент третій рівень розвивається повільно і розмір пенсійних виплат, які виплачує УФН, поки невеликий.

Позитивною рисою НПК є те, що навіть під час кризи пенсії виплачувалися вчасно та в повному обсязі. Світовий досвід необхідно враховувати під час аналізу роботи української пенсійної системи.

Пенсійні системи найпередовіших країн світу таких як, Франція, Німеччина, Великобританія мають такий вигляд. У Німеччині реалізується принцип взаємодії поколінь. Пенсійна система має три рівні: обов'язкове державне пенсійне страхування, професійне пенсійне страхування та недержавний страховий фонд. Стаж роботи пенсійних фондів становить від 5 до 35 років. Пенсійний вік становить 65 років для чоловіків та 60 років для жінок.

Середній розмір пенсії становить 70% від заробітної плати (для чоловіків – 950 євро, для жінок – 500 євро) [5, с. 45]. У Великобританії пенсійне забезпечення називається Національною схемою страхування. Пенсійний вік для чоловіків – 65 років, для жінок – 60 років. Існує два види пенсій: державна базова (однаковий розмір для всіх) і державна страхова (25% від зарплати). З 2010 року кожен має 30 років стажу. Середня пенсія становить £95,25 на тиждень [5, с. 46].

У Франції замість накопичувального фонду є спеціальний фонд, куди кожен може покласти стільки грошей, скільки хоче. Держава стимулює недержавні пенсійні фонди шляхом звільнення від податків. Однак недержавні пенсійні фонди охоплюють лише невелику частину французьких пенсіонерів. Розмір пенсії становить 50% середньої заробітної плати за останні 11 років роботи. Пенсія у Франції становить 6000-12000 євро [5, с. 47].

Фактично сьогоднішня Україна має пенсійну систему, засновану в Німеччині канцлером Отто фон Бісмарком у 1889 році та розширену радянськими лідерами за радянських часів (пенсії вперше були запроваджені в СРСР у 1956 році. Робітників і службовців, а 1964 р. – колгоспників). Йдеться про спільний пенсійний фонд. Це платіж до пенсійного фонду тих, хто працює на благо нинішніх пенсіонерів, сподіваючись, що в майбутньому заплатить інше покоління.

Система працювала добре, допоки кількість робітників була великою, а кількість пенсіонерів невеликою. Проте ситуація в Україні різко змінилася у 1980-ті та 1990-ті роки через збільшення тривалості життя та числа пенсіонерів, а кількість робітників зменшилася. Система, хоч і безуспішна, підтримувала державних службовців,

суддів, прокурорів, виборних посадових осіб, митників та журналістів державних ЗМІ у роки незалежності.

Незважаючи на те, що пенсії для абсолютної більшості населення незначні (сьогодні середньомісячна пенсія становить 1590 грн. і лише 3% отримують пенсію вище 3500 грн.), кошти для її виплати в республіканському масштабі величезні і їх кількість з року в рік зростає темпами, і такий приріст діє на противагу можливостям економіки.

У 2014 році частка пенсійних витрат сягнула 16,4% ВВП (найвищий показник серед європейських країн), а середня пенсія українців, навпаки, є найнижчою. Незважаючи на те, що пенсійний внесок в Україні є одним із найбільших у світі, Пенсійному фонду постійно не вистачає власних коштів для виконання пенсійних зобов'язань, сума яких щорічно зростає і у 2015 році досягла 253 млрд. грн. Постійний дефіцит пенсійного фонду покривається за рахунок трансфертів з бюджету, забираючи державні кошти на фінансування охорони здоров'я, культури, освіти, оборони, будівництва доріг (у 2015 році для цього передбачено більш ніж 81 млрд. грн.; для Міноборони фактично у воєнний час – 40,5 млрд. грн.).

Якщо не вжити кардинальних заходів, ситуація лише загострюватиметься, оскільки вже сьогодні на одну особу, яка сплачує внески, припадає 1 пенсіонер, а з часом буде 1,4 пенсіонера, що може призвести до колапсу пенсійної системи, не залишаючи жодних шансів на забезпечену старість тим, хто сьогодні працює, особливо молоді [1]. Безперечно позитивними моментами введення пенсійної реформи в Україні спеціалісти називають: підвищення добробуту українських пенсіонерів; створення умов для забезпечення Пенсійного фонду необхідними для виплат коштами; гарантування стабільної виплати достойної пенсії у майбутньому; виведення з тіньового сектору економіки великої частини працездатного населення, яке отримує зарплату «у конвертах», чим позбавляють себе можливості отримувати гідну пенсію; удосконалення порядку призначення, перерахунку пенсій.

Слід зазначити, що, незважаючи на відносно нетривалий період функціонування системи пенсійного забезпечення третього рівня, інвестиційний дохід, який отримує Пенсійний фонд, зростає (у 2014 році він склав 317,1 млн. грн.), оскільки Пенсійний фонд виплачує пенсійні виплати на час. Неузгоджена пенсійна система – в умовах демографічної кризи існуючий перший рівень пенсійної системи України фінансово неспроможний забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів. Оскільки вона спрямована на забезпечення громадян

пенсійного віку майбутнім поколінням працівників, вона може ефективно працювати лише за умови постійного зростання поколінь.

Щоб підвищити фінансову стійкість та знайти нові джерела фінансування необхідно:

- розробити заходи, здатні сприяти припиненню процесу «тінізації» доходів населення;
- збільшити розмір заробітної плати та інших можливих доходів населення.

У сучасних умовах рівень заробітної плати працівників не повною мірою відповідає витратам на оплату праці. Доходи працівників повинні не лише надавати можливість сплачувати податки та страхові внески, а також підвищувати рівень споживання, надавати їм можливість робити достатні заощадження у банківських установах та формувати фінансовий ресурс для інвестицій у народне господарство. Залучення працюючих підприємців до сплати пенсійних внесків за спрощеною системою оподаткування. У свою чергу, співпраця з державними органами надасть імпульсу легалізації найманих працівників.

Для останніх можна запровадити пенсійні канікули на певний термін, поступово збільшуючи сплату пенсійних внесків у майбутньому [5, с. 201]. Сучасний стан соціально-економічного розвитку країни, який потребує впровадження загальнообов'язкового пенсійного страхування, є об'єктивно складним, тому необхідно визначити комплекс заходів щодо його реалізації. Серед основних пріоритетів, які дозволяють ефективно запроваджувати другий та третій рівні пенсійної системи, варто відзначити – формування базових макроекономічних передумов.

Напрями реформування пенсійної системи в Україні визначені в прийнятих Верховною Радою України у 2003 році Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне страхування». У 2011 році розпочалася реформа пенсійної системи України, невід'ємною частиною якої є впровадження європейських стандартів та реформування органів Пенсійного фонду з метою ефективного та зручного обслуговування українців. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», прийнятий у 2011 році [2, 3], передбачено запровадження другого рівня пенсійної системи, але наразі його запровадження планується на 2021-2022 роки так як пенсійний фонд повинен вийти на нуль, а не бути дотаційним.

Слід зазначити, що наразі в Україні діє трирівнева пенсійна система, тобто в майбутньому пенсіонери будуть отримувати дохід від трьох джерел. На сьогодні діючими є перший і третій рівень (джерела).

Перше джерело – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування – солідарне і субсидійне здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другим джерелом є накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування – накопичення коштів у накопичувальному недержавному фонді, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб.

Третім джерелом є недержавна пенсійна система – добровільні пенсійні накопичення громадян, які отримують виплати після досягнення пенсійного віку. Слід зазначити, що із зволіканням із запровадженням другого рівня пенсійного забезпечення процес реформування пенсійної системи продовжує гальмуватися, а демографічне навантаження, навпаки, зростає. В Україні висока смертність, низька якість медичних послуг, низькі та незадовільні умови життя, стрес. Середня тривалість життя в Україні становить 63 роки (чоловіки) і 74 роки (жінки).

Населення країни, з одного боку, продовжує старіти, а з іншого скорочується. Всіх відрахувань, що потрапили до Пенсійного фонду давно вже недостатньо для збереження рівня пенсій, їх розмір знижується за рахунок «запізнілої» індексації та відношення розміру пенсії, до розміру заробітної плати значно знижується. При цьому в країнах Європи, на противагу Україні, підвищення пенсійного віку відбулось на фоні постійного зростання тривалості життя.

Існуючий рівень пенсійного забезпечення в Україні не дозволяє створити умови гідного життя для громадян пенсійного віку, тому питання пенсійного забезпечення потребує нагального впровадження другого рівня трьохрівневої пенсійної системи, а саме накопичення коштів у накопичувальному недержавному фонді, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб. Згідно статистичних даних, на сьогодні один працюючий утримує фактично утримує чотирьох пенсіонерів.

За прогнозами, починаючи з 2038 року цей показник матиме тенденцію до зростання, і на одну працюючу людину припадатиме вісім пенсіонерів. При цьому з моменту заснування пенсійної системи основним і головним завданням є забезпечення людей похилого віку та запобігання їх бідності. Доходи Пенсійного фонду за січень-вересень

2020 року становили 338,2 млрд. грн. Згідно з опублікованою інфографікою, доходи Пенсійного фонду України за січень-вересень 2020 року склали 338,2 млрд. грн. При цьому витрати за цей період становили 355,4 млрд. грн.

Отже, дефіцит коштів ПФУ за дев'ять місяців досяг 17,2 млрд. грн. Зазначається, що власні надходження ПФУ за дев'ять місяців склали 201,3 млрд. грн., а ще 136,9 млрд. грн. становили надходження у Пенсійний фонд з державного бюджету [1].

Вирішити цю проблему можна було б, якщо в найкоротші терміни запровадити другий рівень пенсійного забезпечення, щоб спрямувати та розширити можливості індивідуального вибору, формуючи недержавну пенсію повністю з добровільних внесків, накопичених добровільно на індивідуальних рахунках справедливо зазначаючи, що пенсійна реформа може бути успішною лише в тих країнах, де перша особа в країні має особисте розуміння її важливості та політичну волю, значні інтелектуальні та організаційні зусилля влади та громадськості [5].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. На визначення необхідності вжиття заходів щодо реформування пенсійної реформи позитивно вплине підвищення рівня соціального захисту населення. Завдяки накопичувальній пенсійній системі в країні з'являться довгострокові інвестиційні ресурси, спрямовані на фінансування розвитку економічної та соціальної інфраструктури країни, а вітчизняні інвестори будуть зацікавлені в розширенні внутрішніх запозичень шляхом емісії боргових зобов'язань. Що стосується запровадження системи другого рівня пенсійного забезпечення, то це сприятиме розвитку недержавного пенсійного забезпечення та підвищенню інтересу громадян до інструментів фінансового ринку.

Список використаних джерел:

1. Мельничук В. Пенсійна реформа: біг на місці чи нова спроба? / В. Мельничук // *Дзеркало неділі*. 2016. URL : <https://zn.ua/ukr/macrolevel/pensiyna-reforma-big-na-misci-chi-nova-sproba> (дата звернення: 13.11.2022).
2. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL : <https://www.pfu.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2022).
3. Офіційний сайт Главком/Економіка та фінанси від 03.10.2020 р. URL : <https://glavcom.ua> (дата звернення: 13.11.2022).
4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.11.2022).

5. Слюсарчук О. П. Актуальні проблеми подальшого реформування системи пенсійного забезпечення в Україні / О. П. Слюсарчук, Т. О. Бутурлакiна // *Теорiя та практика державного управління*. Вип. 2 (41). 2013. С. 1 – 8.

Melnyk Z.V., Bilyi S.S. MAIN DIRECTIONS OF REFORMING THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE

Summary. The article substantiates the need to reform the pension system of Ukraine by restructuring the solidarity system, creating an accumulation system, developing the voluntary pension system, as well as the need to increase its financial stability and find new sources of funding.

Key words: state, pension system, reforms, financing directions, pension insurance systems.

УДК 364.3(477)

Ж.В. Мельник,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
melnyk.zhanna@kpnu.edu.ua

К.В. Корман,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
sz1b19.korman@kpnu.edu.ua

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Мельник Ж.В., Корман К.В. Актуальні аспекти соціального захисту населення в Україні. У статті розглянуто актуальні проблеми соціальної роботи в Україні, напрацьований досвід з даного питання та перспективи подальшої роботи. Акцент робиться на категорії незахищених верств населення, людей, які не можуть утримувати себе через відсутність роботи, вікові особливості, кількості дітей чи проблем зі здоров'ям. На особливу увагу заслуговує утвердження нових форм та методів роботи з означеними категоріями населення.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний захист, соціальна підтримка, досвід соціальної роботи, перспективи.

Вступ. Закладання основ соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні полягає у підвищенні добробуту населення, а також його платоспроможності, зниженні рівню безробіття, тощо. Проте сучасні кризові явища в економічній соціальній сфері негативно впливають на рівень і якість життя населення, і насамперед його найбільш вразливих верств. Тому в умовах сьогодення потреба в державі є особливо гострою, а саме – підтримка таких категорій громадян.

Деклароване право реалізується державою через систему соціального захисту населення. З економічної точки зору *соціальний захист* – принцип перерозподілу суспільного багатства між тими, хто тимчасово або постійно потребує особливої підтримки суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до старих [1, с. 29].

Соціальна допомога в Україні має свої особливості, що зумовлені як історичним розвитком, так і впливом сучасних світових тенденцій. Слід зазначити, що соціальна робота здійснюється в умовах гострої економічної кризи. Як показує історичний досвід, потреба у комплексній соціальній допомозі особливо зростає в період кризи, коли доля мільйонів людей погіршується. Як зазначають українські вчені М. Лукашевич та І. Мигович, «наше суспільство стоїть перед загрозою повної та незворотної втрати основних виробничих фондів, основи життя та незалежності держави» [3, 4]. Параметри кризи в Україні, на думку вчених, перевищували їхній рівень у США у 1930-х або в країнах Латинської Америки у 1980-х.

Понад 80% нашого населення живе за межею бідності. Для структурної перебудови народного господарства необхідно в гранично стислий термін, встановлений урядом, до 20 років і 130 мільярдів доларів. На думку розробника економічних моделей східноєвропейських країн Я. Сакса, така перебудова триватиме від 40 до 120 років [7, с. 11].

Моральне здоров'я українського суспільства суттєво погіршується за рахунок поглиблення соціальної нерівності та кримінального перерозподілу суспільного багатства. Дослідники вважають, що межа реального коефіцієнта (співвідношення між доходами 10% найбагатших і 10% найбідніших верств населення), після якого суспільство не можна вважати соціально стійким, дорівнює 10:1. В Україні це співвідношення сьогодні становить 50:1, тобто вп'ятеро перевищує критичний рівень [4, с. 47].

За оцінками експертів, біля 1,5% населення країн мають щомісячний дохід щонайменше 4000 доларів. А п'ятисот громадян, за

даними служби Socis-Gallup, на яку посилається Інститут стратегічних досліджень НАН України, мають 18 мільярдів доларів. Іншими словами, загальний капітал 0,001% населення України дорівнює половині валового внутрішнього продукту 1995 р. [3, с. 38–39].

Сучасне українське суспільство так і не звикло до відвертої соціальної поляризації. Наш житель, на відміну від жителя Заходу, не має досвіду життя в умовах криміналізації суспільства, історично звик до більш-менш рівного розподілу суспільного продукту та, як і раніше, спирається на соціальну підтримку держави. Важко не погодитися з думкою про те, що людина, особистість, як головний суб'єкт та первинна основа суспільного розвитку та соціальної політики, повинні реалізувати власний потенціал, обираючи для цього природні шляхи та способи самореалізації, які найбільше відповідають її сутності. Проте держава не може добровільно кинути мільйони збіднілих і немічних громадян.

До важливих проблем соціальної політики належать відсутність чітких уявлень про модель соціального захисту (у світовій практиці існують ліберальні та соціал-демократичні чи патерналістські моделі), пріоритет цінностей полягає у суспільній свідомості. Поки що зберігається старий соціалістичний принцип рівності кінцевих результатів. Багаторічний досвід надання пільг від держави спонукає населення займати споживчу позицію, коли громадяни у всьому покладаються на державу. Соціальні програми, створені для їхньої підтримки, часто не мають фінансової підтримки та ефективних механізмів реалізації. Для усунення цих недоліків використовуються можливості запровадження державних замовлень (контрактів), договорів про спільну діяльність, спільного субсидування, пільгового кредитування, проведення тендерів.

За своїм характером соціальна допомога покликана сприяти зміцненню стабільності та безпеки суспільства. Конституція України у ст. 1 визначає Україну як соціальну державу. Соціальні проблеми можуть перешкодити економічному відродженню країни та політичній стабільності. У їхньому подоланні, уникненні пов'язаних з ними загроз важлива роль належить досягненню соціальної захищеності. Соціальна робота активно служить цій меті.

Метою статті є вивчення актуальних аспектів соціального захисту населення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід вивчення та аналізу актуальних проблем соціальної роботи досліджували педагоги, філософи, психологи, зокрема В. Абраменкова, І. Кант, І. Кон, М. Мід, В. Москаленко, А. Мудрик, О. Кононко, І. Печенко та інші.

Незважаючи на певну теоретичну і методичну розробленість зазначених питань, один з найвагомійших аспектів проблеми формування соціального досвіду, а саме – соціально-педагогічний залишається недостатньо дослідженим.

Методи дослідження: теоретико-практичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу.

Результати дослідження. Соціальна робота є сферою гуманітарної діяльності людини, а також назвою визнаної в усьому світі спеціальності, заснованої на гуманному ставленні людини до людини. Вона відрізняється від філантропії (благодійництва) та інших видів діяльності, зорієнтованих на допомогу у вирішенні проблем окремої людини чи групи людей, розвитком техніки подолання труднощів і вироблення навичок самопомоги. Соціальна робота є суспільним явищем, активним елементом громадянського суспільства. Сьогодні, в умовах складної економічної ситуації, коли кількість нужденних збільшується, а економічні можливості держави зменшуються, актуальною проблемою є формування державою грамотної соціальної політики принципів ринку, залучення громадян та роботодавців до витрат на соціальний захист, обмеження обсягу державної підтримки лише тими категоріями людей, які не можуть утримувати себе через відсутність роботи, похилого віку, кількості дітей чи проблем зі здоров'ям.

Аналіз структурних компонентів системи соціального захисту громадян України дає підстави стверджувати, що існуюча структура є розгалуженою та екстенсивною, але певною мірою несправедливою, тому функціонування деяких її компонентів не було модернізовано під нинішні умови. Це потрібно виправити.

Необхідність систематичного вивчення систем соціального захисту у країнах з виконавчою владою обумовлена декількома причинами.

По-перше, соціально-економічні явища, у тому числі системи соціального захисту, необхідно розглядати у світлі накопиченого досвіду та методів історичного дослідження (що було, що є зараз, що має бути у майбутньому).

По-друге, питання про необхідність та пріоритетність різних форм. Окрім наукових семінарів та аудиторій для дискусій, організація систем соціального захисту здебільшого перетворилася на інструмент серйозної політичної боротьби.

По-третє, сучасна Україна має демографію, особливо літні люди, які з різних причин не прийняли ринкової економіки та не відповідали

принципам ринкового господарювання. Багатьох із них обманом змушують жити нещасним життям.

По-четверте, питання соціального захисту в очах політиків. Популістські гасла стали надійною зброєю вирішення соціальних проблем у пострадянських країнах. Виборці віддають перевагу політичним партіям, які використовують у своїх програмах гасла про соціальний захист та справедливість.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Встановлено, що в підходах серед науковців немає чіткого трактування понять соціального захисту та соціального забезпечення, а також їх взаємозв'язку та єдності. Встановлено, що система соціального забезпечення трансформується залежно від економічного стану суспільства, але завдяки комплексного підходу вона функціонуватиме як в умовах кризи радикального розпаду старої економічної системи, так і в умовах стабілізації.

Таким чином, актуальним на сьогоднішній день є усвідомлення необхідності спеціального вивчення факторів і умов виникнення та розвитку соціальної роботи, як суспільного явища, потенційного соціального інституту. Важливе значення має орієнтація соціальної роботи у двох напрямках: індивідуально-особистісному, та соціально-організаційному рівнях. З огляду на це доцільно відмовитися від застарілих підходів до використання технологій соціальної роботи, потрібно шукати нові парадигми. При цьому багато залежатиме від можливостей, узгодженості та послідовності дій різних суб'єктів соціальної політики держави, реформування українського суспільства, відновлення і нормального функціонування народного господарства України. Незважаючи на запізнілість і сповільненість цього процесу в Україні, теорія і практика соціальної роботи вже сьогодні активно сприяє розв'язанню багатьох проблем трансформації нашого суспільства, його самозбереження і стабілізації. У майбутньому вона здатна істотно посилити творчий, гуманістичний вплив на формування громадянського суспільства і правової, демократичної, соціальної держави, яка служитиме людині. Для цього в країні є матеріальні й духовні передумови.

До того ж сучасне українське суспільство так і не звикло до відвертої соціальної поляризації. Наш житель, на відміну від жителя Заходу, не має досвіду життя в умовах криміналізації суспільства, історично звик до більш-менш рівномірного розподілу суспільного продукту і, як і раніше, розраховує на соціальну підтримку з боку держави.

Важко не погодитися з думкою, що людина, індивід як головний суб'єкт і базова основа суспільного розвитку та соціальної політики має реалізувати власний потенціал, обираючи для цього природні шляхи та способи самореалізації, які найбільш адекватні їх сутності. Але держава не може добровільно відмовитися від мільйонів раптово зубожілих і немічних громадян; навпаки, її функція соціального захисту повинна посилюватися в період стагнації.

Однією з важливих проблем соціальної політики є відсутність чіткого визнання моделей соціального захисту (у світовій практиці існують ліберальна та соціал-демократична чи патерналістська моделі) та пріоритету цінностей у суспільній свідомості. Поки що зберігається старий соціалістичний принцип рівності кінцевого результату. Роки державного досвіду надання соціальної допомоги заохочують споживацьку позицію, оскільки громадяни в усьому залежать від держави.

Слід відмітити також той факт, що соціальні програми, створені для їх підтримки, часто не мають фінансового забезпечення та ефективних механізмів реалізації.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П., Астахова В. І., Бех В. П. Соціальна робота. Кн. 2, Київ : ДЦССМ, 2001. 436 с.
2. Гризоглазов Д. Соціальний аспект забезпечення видатків місцевих бюджетів // Ринок цінних паперів України. 2007. № 7–8. 29 с.
3. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
4. Мигович І. І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). Ужгород : Либідь, 1997. 437 с.
5. Полтавець В. Соціальна робота в Україні: перші кроки. Київ : КМ Асасіетіа, 2000. 200 с.
6. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ столітті / О. В. Попова. Харків : ОВС, 2001. 256 с.
7. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Кн. 2. Київ : ДЦССМ, 2002. С.11.
8. Соціальні інтереси у системі національної безпеки України. Київ, 1996. С. 54.
9. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ : ВМУРОЛ Україна, 2004. 408 с.

Melnyk Z.V., Korman K.V. ACTUAL ASPECTS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN UKRAINE

Summary. The article examines the current problems of social work in Ukraine, the accumulated experience on this issue and the prospects for further work. Emphasis is placed on the category of vulnerable population groups, people who cannot support themselves due to lack of work, age characteristics, number of children or health problems. The approval of new forms and methods of working with certain categories of the population deserves special attention.

Key words: social work, social support, social protection, social work experience, prospects.

УДК 76:159.944

Л.П. Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

melnyk.lyudmyla@kpnu.edu.ua

А.С. Михальська,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

спеціальності Спеціальна освіта. Олігофренопедагогіка,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

anaastmhl@gmail.com

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ

Мельник Л.П., Михальська А.С. Профілактика професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсного центру. У статті розкрито особливості синдрому професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсних центрів. Визначено основні групи чинників, що сприяють формуванню синдрому професійного вигорання та узагальнено певні рекомендації щодо попередження та допомоги фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів у подоланні синдрому професійного вигорання.

Ключові слова: фахівці інклюзивно-ресурсного центру, профілактика, професійне вигорання.

Вступ. Професійне вигорання є одним із наслідків довготривалого професійного стресу. У наші дні проблема

професійного стресу стає все більш значущою внаслідок воєного стану, соціальних та економічних чинників. Сьогодні до фахівців інклюзивно-ресурсного центру висуваються нові, більш складні вимоги, що, безумовно, впливає на їх стан та обумовлює виникнення емоційного напруження і як наслідок розвиток значної кількості професійних стресів.

Метою нашої статті є аналіз особливостей професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсного центру та його профілактика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного вигорання знайшла своє відображення у роботах зарубіжних і вітчизняних вчених, а саме: М. Буриш, Г. Діон, Л. Карамушка, Н. Левицька, М. Лейтер, Г. Ложкін, С. Максименко, Л. Малець, У. Шуфелі, В. Бойко, Н. Водоп'янова, С. Джексон, К. Маслач, Т. Ронгинська, О. Старченкова та ін.

Проте, питанню дослідження особливостей професійного вигорання та його профілактики у фахівців інклюзивно-ресурсного центру приділено недостатньо уваги.

Методи дослідження. В ході роботи ми використовували метод системного аналізу та узагальнення наукових досліджень щодо проблеми профілактики професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсного центру.

Результати дослідження. В науковій літературі існує широкий спектр трактувань поняття «професійне вигорання» особистості. Досить розповсюдженими є визначення професійного вигорання як стану відчуження, демотивації та як наслідку дії професійного стресу.

Вчені розглядають професійне вигорання як: процес відчуження у відповідь на вплив робочих стресорів; явище вигорання як феномен, що впливає на професійну ідентифікацію та поведінку працівників, що супроводжується втратою інтересу до роботи і проявами негуманного ставлення до клієнтів; стан, в якому людина не має очікувань винагороди від роботи, що виконує, але навпаки – очікує на покарання, що відбувається внаслідок нестачі мотивації, контрольованих результатів або недостатньої компетенції [4,8,9].

К. Маслач і С. Джексон запропонували трикомпонентну модель вигорання згідно з якою професійне вигорання визначається як трикомпонентний синдром емоційного виснаження, деперсоналізації і редукції професійних досягнень, який виникає в осіб, які працюють з людьми.

Під *емоційним виснаженням* розуміється спустошення або зменшення емоційних ресурсів особистості. Фахівці, що працюють з людьми, більше не відчують себе здатними підтримувати свій психологічний рівень, вони відчують себе на межі сил.

Деперсоналізація розглядається як процес розвитку негативних, черствих, байдужих установок по відношенню до людей, з якими вони працюють.

Редуція професійних досягнень характеризується наявністю тенденції оцінювати свою власну роботу з клієнтами негативно, тобто вважати, що цілі не досягнуті, що супроводжується відчуттям незадоволеності і низькою професійною самооцінкою [8].

Виділяють такі групи симптомів: фізичні, поведінкові та психологічні:

– до *фізичних симптомів* вигорання відносять втому, почуття виснаження, чутливість до змін показників зовнішнього середовища, астенизацію, часті головні болі, розлади шлунково-кишкового тракту, надлишок або нестачу ваги, задишку, безсоння;

– до *поведінкових симптомів* професійного вигорання віднесено такі прояви як відчуття тяжкості роботи, нестача фізичних сил, ранні приходи на роботу, затримки на робочому місці після закінчення робочого дня, нездатність приймати рішення, дистанціювання, підвищене почуття відповідальності, зростаюче уникання, зловживання алкоголем і (або) наркотиками;

– до *психологічних симптомів* професійного вигорання увійшли такі: відчуття фрустрації, безпорадності і безнадійності, почуття неспокою, відчуття нудьги, зниження рівня ентузіазму, почуття образи, почуття розчарування, невпевненість, почуття провини, почуття незатребуваності, легко виникає почуття гніву, дратівливість, підозрілість, ригідність, загальна негативна установка на життєві перспективи [9].

Також феномен вигорання включає *три стадії*: напруження, резистенції, виснаження, – кожна з яких характеризується чотирма симптомами.

На *першій стадії, напруження*, людина відчуває загальну втому в умовах професійної діяльності. Цей етап характеризується хворобливим загостреним переживанням професійної ситуації, нестійкою професійною самооцінкою, відчуттям безвиході та розвитком ситуативної тривожності.

Другий етап, резистенції, характеризується емоційною виснаженістю внаслідок активізації захисних механізмів у вигляді економії емоцій. Він характеризується частими і неконтрольованими змінами емоційного стану, байдужістю, емоційною замкненістю та втратою мотивації до професійного саморозвитку.

Третій етап, етап виснаження, характеризується станом крайньої психофізіологічної перевтоми професіонала. Тут проявляються наступні симптоми: повна емоційна нечуттєвість по відношенню як до професійного оточення, так і до змісту самих обов'язків, а також різноманітні психофізіологічні порушення у вигляді втрати сну, головного болю та загострення хронічних захворювань [4].

Робота в інклюзивно-ресурсному центрі – складна, емоційно навантажена діяльність, що ставить до особистості фахівця особливі вимоги: вміння рефлексувати і оптимально регулювати свою діяльність при зіткненні із труднощами.

Фахівці інклюзивно-ресурсного центру постійно стикаються з проблемами, що можуть напружувати їхню емоційну сферу і загрожувати нервово-психічному здоров'ю. Наслідки професійного стресу у фахівців інклюзивно-ресурсного центру значно впливають як на їх фізичний і психологічний стан, так і на ефективність їх діяльності в цілому, що робить важливими певні практичні кроки по боротьбі та запобіганню професійному вигоранню [2].

Фактори, що призводять до професійного стресу та інших негативних явищ в діяльності фахівців інклюзивно-ресурсного центру поділяють на *особистісні та організаційні*.

Ряд дослідників вважає більш важливими для розвитку стресу і професійного вигорання *особистісні характеристики*, такі як високий рівень нейротизму, тривожність, низька самооцінка, неефективні стратегії поведінки в стресових ситуаціях, слабка або, навпаки, надсильна робоча мотивація, низька особистісна витривалість та ін.

Організаційні – це фактори робочого середовища: відбір персоналу, система наставництва для передачі новачкам професійних навичок, встановлення планових тайм-аутів, гнучкий графік роботи; залучення працівників до участі в управлінні; створення хорошого психологічного клімату в колективі; запровадження супервізії та інших форм професійної підтримки та ін. [1].

На думку І. Григор'євої [2] професія фахівця інклюзивно-ресурсного центру не має високого соціального статусу в нашому суспільстві. Фактично низька оцінка його праці може бути джерелом виникнення професійного вигорання. Окрім цього, курс освіти фахівців інклюзивно-ресурсних центрів не передбачає оволодіння практичними навичками подолання періодичних зіткнень з нестандартними випадками і великим емоційним навантаженням. Робота з особливою дитиною та її батьками вимагає немало енергії. Фахівець занурюється у сімейну ситуацію дитини з особливими освітніми потребами та її проблеми. Поступово емоційно-енергетичні ресурси виснажуються і виникає необхідність відновлювати їх або берегти, удаючись до тих або інших прийомів психологічного захисту.

Попередженню професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсних центрів сприяє виконання низки рекомендацій: визначення короткострокових і довгострокових цілей, відпочинок від роботи та інших навантажень, оволодіння вміннями і навичками саморегуляції, професійний розвиток і самовдосконалення, уникнення непотрібної конкуренції, емоційне спілкування, фізичні навантаження і здоровий спосіб життя. Створення можливості для творчого зростання, підвищення рівня заробітної плати, використання технічних засобів, хороші взаємини в колективі, високий рівень відповідальності за працю [7].

Також для попередження та допомоги фахівцям інклюзивно-ресурсних центрів у подоланні синдрому професійного вигорання рекомендується наступне: організація робочих пауз для емоційного розвантаження; оптимізація режиму роботи і відпочинку; навчання прийомам релаксації та саморегуляції психічних станів; прищеплювання навичок конструктивних (успішних) моделей доцільної поведінки та ін.

Крім того, О. Матвієнко [6] зазначає, що мотиваційні аспекти особистості, розуміння себе, а також володіння вмінням справлятися зі стресом є тією призмою, крізь яку переломлюються всі стресогенні чинники. У зв'язку з цим зростає роль *рефлексії та саморегуляції* в діяльності фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.

Саморегуляція (від лат. – приводити в порядок, налагоджувати) при всій різноманітності її проявів включає в себе наступні етапи: визначення мети діяльності; формування уявлення про систему значущих умов діяльності; складання програми дій; здійснення самої

діяльності; розробка системи критеріїв успіху; отримання інформації про досягнуті результати; оцінка їх відповідно до обраних критеріїв; рішення про необхідність і характер корекції діяльності.

Рефлексія – це не тільки саморозуміння, самопізнання. Вона передбачає розуміння й оцінку іншої людини, співвіднесення своєї думки з думками інших людей або всього суспільства. Рефлексувати – значить переживати це, оцінювати, пропускати крізь свій внутрішній світ. Ця загальна здатність лежить в основі професійної рефлексії, яка допомагає різнобічно і критично оцінювати свій професійний досвід, свої конкретні дії, їх ефективність, краще усвідомлювати причини труднощів у спілкуванні з клієнтами та колегами, сильні почуття і переживання, допомагає своєчасно розпізнавати і правильно оцінювати несприятливі симптоми. Не тільки власний минулий досвід і знання можуть бути відправною точкою для такої оцінки, а й досвід і знання інших людей [6].

Слід зазначити, що імовірність розвитку синдрому професійного вигорання є досить високою у фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, тому неабиякої актуальності набуває питання попередження та подолання даного явища.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, слід зазначити, що професійне вигорання – це один із механізмів психологічного захисту особистості в умовах емоційного напруження під час виконання професійних обов'язків. Як вияв особистісного ставлення до виконання професійної діяльності, він залежить від індивідуально-психологічних особливостей фахівця, стажу роботи, уміння долати емоційне напруження у процесі організації допомоги клієнтам. Синдром професійного вигорання є надзвичайно шкідливим станом, що негативно впливає на всі сфери життєдіяльності людини. Тому це явище потребує своєчасної діагностики, проведення індивідуальної та групової роботи. Також важливим є попередження виникнення основних симптомів професійного вигорання у фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та формування у них навичок ефективного подолання професійних стресів

Список використаних джерел:

1. Главацька О.Л. Причини та особливості професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсних центрів. *Інновації в освіті: перспективи розвитку : матеріали I Міжнародної науково-практичної*

конференції. м. Тернопіль, 20 травня 2021 р. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 242–245

2. Григор'єва І.О. Причини та особливості професійного вигорання фахівців інклюзивно-ресурсних центрів. URL: <http://visnyk.luguniv.edu.ua/index.php/vped/article/view/738/743>

3. Грицук О.В. Основні принципи та підходи в дослідженні синдрому емоційного вигорання у зарубіжній психології. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/appsuh_2012_1_35_8.pdf

4. Керик О. Професійне вигорання та прояви вторинної травми у фахівців системи «людина – людина». URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Pgn_ps_2013_31_8.pdf

5. Лукомська С.О. Емоційне вигорання фахівців соціономічних професій: сучасні погляди на проблему. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/Nssp_2016_38_26.pdf

6. Матвієнко О. Культура здоров'я та синдром психоемоційного «вигорання»: стратегія і тактика подолання. URL: <http://www.personal.in.ua/>

7. Юрків Я.І. Синдром «професійного вигорання» соціальних педагогів при роботі з сім'ями розумово відсталих дітей. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2010. № 2. С.76–82.

8. Maslach C. & Jackson, S. E. The Maslach Burn-Out Inventory Manual (2nd edn.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologist Press, 1986. 234 p.

9. Maslach C. A. Multidimensional Theory of Burnout // Theories of Organizational Stress. Oxford, 1994. p.68 – 85.

Melnyk L.P., Mikhalska A.S. PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF SPECIALISTS OF INCLUSIVE RESOURCE CENTER

Summary. The article reveals the features of the syndrome of professional burnout of specialists of inclusive resource centers. The main groups of factors contributing to the formation of the syndrome of professional burnout are identified and certain recommendations for the prevention and assistance to specialists of inclusive resource centers in overcoming the syndrome of professional burnout are summarized.

Keywords: specialists of inclusive resource center, prevention, professional burnout.

А.В. Михальський,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності імені Т.Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
mavanat@gmail.com

В.М. Федорчук,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності імені Т.Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
vmfedorchuk@ukr.net

Ю.А. Михальська,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
iuliiaamy@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

Михальський А.М., Федорчук В.М., Михальська Ю.А.
Сучасні тенденції розвитку медико-соціальної роботи з людьми похилого віку. У статті окреслено основні питання медико-соціальної роботи з людьми похилого та старечого віку. Наголошено на актуальності проблеми прогресивного старіння населення на сьогоднішній день та завданням перед суспільством, щодо забезпечення гідного життя людей похилого віку.

Автори зазначають, що важливим чинником належної медико-соціальної роботи з особами похилого віку є рівень ефективності діяльності установ медичної та соціальної сфери. Медико-соціальна робота передбачає комплекс заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, профілактику захворювань і відновлення здатності до соціального функціонування, що забезпечить підвищення якості життя

людей похилого віку. Така допомога має стати одним із пріоритетів політики нашої держави щодо літніх людей.

Ключові слова: люди похилого віку, старіння населення, медико-соціальна робота, соціальна допомога, геронтологія

Вступ. Постаріння населення – одна з основних проблем, що турбує у наш час майже всі країни світу. Люди похилого віку стали окремою демографічною, соціальною й медико-біологічною категорією, що вимагає спеціального підходу до вирішення своїх проблем. У 1982 р. у Відні ООН провела Першу Всесвітню асамблею із проблем старіння. Вироблений асамблеєю міжнародний план дій стимулював у багатьох країнах світу розробку національних програм з поліпшення здоров'я і якості життя людей літнього й старечого віку.

За даними ООН у 1950 році у світі було 214 млн людей старше 60 років; за прогнозами у 2025 року їх вже буде 1100 млн, тобто. чисельність людей похилого віку зростає за ці роки в 5 разів, тоді як населення планети за цей час збільшиться лише у 3 рази. У зв'язку з цим почали говорити про «старіння» суспільства.

У даний час люди літнього й старечого віку стали третьою за значимістю категорією населення, що породило дуже серйозні економічні, соціальні та медичні проблеми, про можливість, існування яких у минулому людство не могло навіть припускати. Перед органами охорони здоров'я та соціального забезпечення багатьох індустріально розвинених країн вже до кінця 40-х років ХХ ст. постало безліч проблем, до зустрічі з якими вони виявилися непередбаченими. Перше місце посіли економічні проблеми старіння населення, що сприяли великою мірою виділенню та оформленню самостійної академічної дисципліни – соціальної геронтології – зі спеціальною підготовкою кадрів для наукової та практичної роботи в таких країнах, як США, Японії, Англії та західноєвропейських країнах.

Сучасні міжнародні принципи ставлення до людей похилого віку в найбільш чіткій формі були сформульовані на Генеральній Асамблеї ООН у 1991 р. і в загальному вигляді звучать як заклик зробити повнокровним життя осіб похилого віку. В основу діяльності соціального захисту людей похилого віку ця концепція висуває ряд важливих загальних принципів: профілактика – попередження причин, що породжують у суспільстві проблеми для людей похилого віку; виявлення індивідуальних потреб літніх осіб у соціальній допомозі та обслуговуванні; адресність при наданні послуг – конкретні послуги конкретним особам; термінові форми допомоги літнім людям – пріоритет у наданні конкретних послуг та конкретним особам у

ситуаціях, які потребують негайного розв'язання та загрожують їх життю та здоров'ю; запровадження нових напрямів соціальної роботи; забезпечення умови для особистісного самовираження літніх осіб та попередження їх відокремлення від суспільства; всіляке сприяння розвитку само- та взаємодопомоги людям літнього віку, розвиток їх асоціацій та форм подолання ізоляції від суспільства та утриманства, подолання пасивних настроїв як серед осіб, що обслуговуються, так і серед організаторів соціальної допомоги; забезпечення безумовної доступності та поінформованості як людей літнього віку, так і всього населення про можливості отримання соціальної допомоги.

Прогресуюче постаріння населення ставить перед суспільством завдання – забезпечити гідне життя людям похилого віку. Люди літнього й старечого віку мають право на забезпечення своїх потреб у лікуванні як вдома, так і в стаціонарі, а також на задоволення своїх соціальних і духовних потреб.

Мета статті. Вивчення питання організації допомоги літнім людям з погляду збереження та зміцнення їх здоров'я та аналіз видів медико-соціальних послуг і закладів які надають ці послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми особливостей життя людей похилого віку, етапів та стратегій старіння розглядають дослідники під різними кутами зору: психологічні особливості розвитку особистості в похилому віці (В. Бочелюк, Г. Вайзер, М. Єрмолаєва, О. Коваленко, О. Краснова, І. Ушакова та ін.), особливості соціальної роботи з людьми похилого віку (О. Балдинюк, Т. Василькова, А. Капська, Т. Коленіченко, І. Терещенко, Д. Трахова та ін.), соціальна геронтологія (В. Альперович, Б. Бреєв, О.Осетрова, В. Чайковська).

Впливу старіння на якість життя людей похилого віку присвячені праці А. Баранова, А. Вишневського, М. Денисенко, І. Калинюк, А. Кваші, Н. Федоренко та ін.

Значна кількість наукових досліджень присвячено питанням реабілітації осіб похилого та старечого віку (І. Поташнюк, С. Богданов, І. Мисула, Л. Волошко, І. Худецький, Є. Хоменко).

Проблематика старіння та потреб людей похилого віку стали темою досліджень Інституту соціології НАН України, зокрема таких науковців, як: Н. Паніна, Є. Головаха, І. Прибиткова, Н. Лавріненко.

Про актуальність теми дослідження свідчить низка наукових джерел стосовно надання медико-соціальної допомоги хворим у закладах охорони здоров'я (В. Лехан, А. Мартиненко, Н. Шульгіна, В. Чайковська та ін.). Питання теорії і практики медико-соціальної

роботи досліджували В. Бочарова, І. Грига, Н. Зимовець, Г. Лактіонова, А. Мартиненко, Л. Тюття та ін.

Зміна соціально-демографічної структури населення через зростання питомої ваги осіб похилого віку призводить до загострення соціально-економічних проблем, пов'язаних із фінансовою стабільністю пенсійного забезпечення і охорони здоров'я. Пристосування суспільства й економіки до особливостей «старого» населення вимагає також переосмислення ролі і визнання потенційного вкладу, який особи похилого віку можуть вносити у процеси суспільного розвитку [4, с.299].

Однак, незважаючи на актуальність проблеми прогресивного старіння населення, на сьогоднішній день немає чіткої системи медико-соціальної роботи, яка дозволить використовувати єдині методичні підходи в даному виді діяльності та забезпечить особам похилого і старечого віку гідну якість життя.

Методи дослідження. Методи дослідження – метод аналізу та узагальнення даних наукової літератури та теоретичні методи дослідження (аналіз, осмислення та узагальнення науково-методичної літератури з проблеми дослідження. Абстрагування (ідеалізація, схематизація) – виділення суттєвих основ.

Результати дослідження. Люди похилого віку – це вразлива категорія населення, яка залежить від багатьох умов. Необхідно зазначити, що велика частина людей похилого віку в Україні є самотніми. Це негативно впливає на сприйняття себе, втрату соціальної ролі та безпеки в цілому. Крім проблеми самотності, існує економічна проблема. На даний час в Україні є низький рівень пенсійних виплат. Це призводить до того, що люди, які досягли пенсійного віку, мають низьку платіжну спроможність і знаходяться практично за межею бідності. Наступна проблема – медична, у зв'язку з тим, що відбуваються процеси старіння організму, вони можуть провокувати ряд супутніх проблем зі здоров'ям та загострення хронічних хвороб. Хоч і медицина сьогодні є прогресивною наукою, яка невпинно рухається вперед, але разом із тим, вона є недоступною для пересічних людей пенсійного віку [1, с. 19].

Потрібно зазначити, що дана категорія населення має деякі психологічні особливості. До них можна віднести: постійні стреси, поява великої кількості захворювань, неорганізоване дозвілля, недовіра до навколишнього світу, зменшення кола спілкування, зміна сфери діяльності та поява почуття непотрібності [5 с. 40].

Люди похилого віку, зважаючи на свій вік, часто мають декілька захворювань, нерідко – психічно-емоційні розлади та соціальні

проблеми, що вимагають кваліфікованої, комплексної та мультидисциплінарної допомоги. Реалізація такої допомоги можлива за умови координованої та узгодженої роботи закладів, що належать до різних міністерств і відомств [3, с.204].

З віком потреба у медичній допомозі збільшується. У силу природного старіння організму проявляється ряд хронічних захворювань, зростає питома вага осіб, які потребують постійного медичного спостереження, допомоги кардіологів, невропатологів, геронтологів, геріатрів.

Особи похилого та старечого віку потребують комплексного вирішення медико-соціальних проблем. Їхнє вирішення буде найбільш результативним при взаємодії медичних та соціальних працівників.

Медико-соціальна робота – це новий вид мультидисциплінарної професійної діяльності медичного, психолого-педагогічного та соціально-правового характеру, спрямований на відновлення, збереження та зміцнення здоров'я. Вона принципово змінює комплексну допомогу в галузі охорони здоров'я, оскільки передбачає проведення системних медико-соціальних впливів на більш ранніх етапах розвитку хворобливих процесів та соціальної дезадаптації, що потенційно ведуть до тяжких ускладнень, інвалідності. Таким чином, медико-соціальна робота набуває не тільки вираженої реабілітаційної, а й профілактичної спрямованості. Медичні, психологічні, педагогічні, правові та інші знання соціального працівника дозволяють у процесі медико-соціальної роботи реалізувати інноваційні підходи щодо надання медико-соціальної допомоги населенню.

Будучи видом мультидисциплінарної діяльності, медико-соціальна робота використовує форми і методи, що склалися в системі охорони здоров'я – профілактичні, реабілітаційні, психотерапевтичні та ін.; в системі соціального захисту населення – соціальне консультування, соціальні допомоги, соціальне обслуговування на дому та в стаціонарних установах, організація денного перебування в установах соціального обслуговування, надання тимчасового притулку та ін.

Виходячи з визначення медико-соціальної роботи, її умовно можна розділити на дві складові: медико-соціальну роботу профілактичного спрямування та медико-соціальну роботу патогенетичного (реабілітаційного) спрямування. Медико-соціальна робота, що має профілактичну спрямованість, – це попередження соціально залежних порушень соматичного та психічного здоров'я; формування установок на здоровий спосіб життя; забезпечення доступу до інформації з питань здоров'я; участь у розробці цільових

програм медико-соціальної допомоги на різних рівнях; соціальне адміністрування; забезпечення соціального захисту прав громадян у питаннях охорони здоров'я та ін.

Медико-соціальна робота патогенетичної спрямованості включає заходи щодо організації медико-соціальної допомоги; проведення медико-соціальної експертизи; здійснення медичної, соціальної та професійної реабілітації осіб літнього віку; проведення соціальної роботи в окремих галузях медицини та охорони здоров'я, проведення корекції психічного статусу клієнта та особливо осіб похилого віку, створення реабілітаційної соціально-побутової інфраструктури, забезпечення наступності у взаємодії фахівців суміжних професій та ін.

Інтегруючи підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення сутнісного змісту медико-соціальної роботи, доречно конкретизувати три аспекти такого виду діяльності:

1) надання медичної та соціальної допомоги окремій людині або групі осіб у складній життєвій ситуації шляхом реабілітації, консультування, використання інших видів медико-соціальних послуг;

2) розвиток потенціалу самопомоги осіб, які потрапили в складну життєву ситуацію;

3) вплив на формування й реалізацію соціально-економічної політики на всіх рівнях із метою забезпечення соціально здорового середовища життєдіяльності людини, створення системи підтримки осіб, які потребують допомоги.

Зазначені три аспекти становлять основу змісту й медико-соціальної роботи як виду професійної діяльності при наданні медико-соціальної допомоги. Необхідно відзначити, що медико-соціальна допомога включає профілактичну, лікувально-діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну й зубопротезну допомогу, заходи соціального характеру з догляду за хворими, непрацездатними та інвалідами, а також виплати допомоги з тимчасової непрацездатності [6, с.68].

На сьогоднішній день традиційно склалися три основні напрямки діяльності органів соціального захисту населення щодо забезпечення соціальної захищеності людей похилого віку: пенсійне забезпечення, надання пільг та переваг, соціальне обслуговування у стаціонарних та нестаціонарних умовах. У пріоритетному порядку соціальна допомога має надаватися громадянам похилого віку, які перебувають у важкій життєвій ситуації, що характеризується їх нездатністю до самообслуговування у зв'язку з незадовільним станом здоров'я (вікові зміни, хвороба, інвалідність), що посилюється самотністю та малою забезпеченістю.

Основними завданнями медико-соціальної роботи з громадянами похилого віку є:

- узгодження та координація роботи з лікувальними установами;
- освоєння та апробація нових нетрадиційних методик реабілітації;
- організація спеціалізованої медико-соціальної консультативної роботи на базі лікувальних закладів;
- організація та здійснення медико-соціального патронажу одиноких літніх, та літніх, які проживають у сім'ях;
- навчання членів сімей основам медичних і психологічних знань для догляду за близькими літнього віку;
- сприяння забезпеченню інвалідів необхідними допоміжними засобами (милиці, слухові апарати, окуляри і т. д.);
- здійснення оздоровчої діяльності (масаж, водні процедури, лікувальна фізкультура).

На нинішньому етапі послуги літнім людям в Україні надають такі заклади [2, с.260]:

1) територіальні центри з обслуговування одиноких непрацездатних громадян похилого віку та інвалідів (спеціальна державна установа, що надає за місцем проживання різні види послуг пенсіонерам, особам з інвалідністю, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним особам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності і соціальної активності);

2) будинки-інтернати загального профілю для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (стаціонарна соціально-медична установа загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, осіб з інвалідністю, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування);

3) спеціальні будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (стаціонарна соціально-медична установа, призначена для постійного проживання осіб похилого віку, переважно з числа особливо небезпечних рецидивістів та інших осіб, за якими відповідно до чинного законодавства встановлено адміністративний нагляд, осіб з інвалідністю та громадян похилого віку, з числа колишніх засуджених, які потребують не тільки побутового та медичного обслуговування, а й цілеспрямованого виховного впливу);

4) геріатричні пансіонати (стаціонарна медико-соціальна установа для проживання осіб з вираженими віковими порушеннями психіки, підтвердженими висновком лікувально-консультативної комісії органів охорони здоров'я);

5) пансіонати для ветеранів війни та праці (установи інтернатного типу підвищеної комфортності).

В даний час йде пошук універсальної моделі організації надання первинної медико-соціальної допомоги літнім пацієнтам. Однією з причин відсутності такої моделі є недостатнє знання змісту, потреби та обсягу допомоги різним частинам населення, а також обмежені можливості їх задоволення за погіршення умов життя суспільства в цілому.

Особливе місце у системі медико-соціальної допомоги людям похилого віку займають нестационарні установи.

Затребуваність медико-соціальної допомоги в обслуговуванні осіб віком від 60 років в установах нестационарного типу зростає з кожним роком. При цьому ключова роль повинна відводитися лікарям-геріатрам як фахівцям, які мають навички діагностики та лікування людей похилого віку. Відповідно, основні вектори роботи з даного напрямку зводяться до необхідності підвищення підготовки медичного персоналу у сфері геріатрії; розроблення, впровадження та використання нових лікувальних, профілактичних та консультативних підходів, у тому числі вдома; розширення матеріально-технічної бази амбулаторних медичних установ. Крім цього, важлива роль має відводитися підготовці професійних соціальних працівників медичного профілю.

Найбільш поширені причини звернень до поліклініки у цій віковій групі включають: лікування хронічного захворювання на стадії загострення, профілактику загострень, купівлю пільгових рецептурних медпрепаратів.

Щодо людей похилого віку необхідно змінювати парадигму «Медична допомога» на «Медико-соціальна допомога та догляд»; реорганізувати лікарні зі створенням комплексної системи допомоги та догляду вдома; вводити курс геронтології чи геріатричної медицини у кожному навчальному медичному закладі; створювати центри геріатрії та геронтології для підвищення якості медичної допомоги.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Прийняття інтегрованих моделей догляду за старіючим населенням є одним з головних питань політики в галузі старіння в більшості розвинених країн.

У зв'язку з цим медико-соціальна допомога має стати одним із пріоритетів політики нашої держави щодо літніх людей.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки:

– підвищення якості життя осіб похилого та старечого віку є важливим завданням держави;

– організація допомоги літнім людям з погляду збереження та зміцнення їх здоров'я не може обмежуватися лише медичними заходами і має мати комплексний медико-соціальний характер;

– особи похилого та старечого віку потребують проведення щодо них широкого спектру медико-соціальних заходів, в залежності від стану здоров'я, виду патології, соціального неблагополуччя і т.п.

Перспективи подальших досліджень полягають в об'єднанні зусиль фахівців щодо побудови нової системи медико-соціальної роботи, яка сприятиме розробці базових моделей, які дозволять забезпечити єдині методичні підходи в даному виді діяльності та забезпечить особам похилого та старечого віку гідну якість життя.

Список використаних джерел:

1. Бочелюк В.Й., Черепехіна О.А. Геронтопсихологія: навч. посіб. Київ, 2014. 436 с.

2. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота: теорія і практика: підручник. К.: Каравела, 2011. 368 с.

3. Сопко Р. І. Проблеми догляду за людьми похилого віку. Паліативна і хоспісна допомога в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2013. Вип. 29. С.203-206.

4. Сопко Р.І. Становище людей похилого віку в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2013. Випуск 7. С. 298–305.

5. Толочко В. Соціальна робота з людьми похилого віку. *Актуальні проблеми соціальної сфери* : [збірник статей студентів і викладачів / за заг. ред. Н.П. Павлик]. Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2021. Вип. 11. 93 с.

6. Шульгіна Н.А. Медико-соціальна робота в закладах охорони здоров'я. *Медсестринство*. 2020. № 2. С.66-68.

Mykhalskyi A.V., Fedorchuk V.M., Mykhalska Yu.A. MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL AND SOCIAL WORK WITH THE ELDERLY

Summary. The article investigates the main issues of medical and social work with the elderly and senile; emphasis on the problem of the progressive population aging nowadays and the task before society to ensure a dignified life for the elderly.

The authors claim that an important factor in proper medical and social work with the elderly is the efficiency level of medical and social

institutions. Medical and social work involves a set of measures aimed at strengthening health, preventing diseases and restoring the ability to social functioning, which would ensure an improving the quality of elderly people's life. Such assistance should become one of the priorities of our state's policy for the elderly.

Key words: the elderly, population aging, medical and social work, social assistance, gerontology.

УДК 349.3:364.044.026-055.5/7(477)

Т. Л. Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
pidgorna87@ukr.net

М. Г. Фурман,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
furmanm20@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Опалюк Т.Л., Фурман М.Г. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист сімей з дітьми. У статті досліджено етапи становлення та розвитку правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми. Зроблено висновок про великий масив законодавчого забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення сім'ям з дітьми реалізації їх права на соціальних захист та необхідність вироблення концепції подальшого реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми.

Ключові слова: соціальний захист, сім'я з дітьми, нормативно-правовий акт, правове регулювання.

Вступ. Відповідно до ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. Закріплені у Основному законі напрямки діяльності держави є загальнонаціональними пріоритетами. У зв'язку з цим, відповідно до

окресленого стратегічного курсу, важливим складником державної політики у сфері соціально-правового захисту населення є законодавче забезпечення прав сімей з дітьми, оскільки саме йому належить пріоритетне значення у регулюванні суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації суб'єктами права на соціальний захист.

Мета статті. Здійснити аналіз становлення законодавства про соціальний захист сімей з дітьми та його сучасного стану, що дозволить виявити закономірності, спрогнозувати подальший розвиток, а також виробити рекомендації для його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема законодавчого забезпечення реалізації права особи на соціальний захист неодноразово була об'єктом досліджень таких науковців, як С.М. Прилипко, І.С. Ярошенко, І.М. Сирота, Н.Б. Болотіна, О.Ф. Чернишова, О.Г. Азарова, М.Л. Захаров, Е.Г. Тучкова, О.Є. Мачульська та ін., проте комплексного аналізу законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми в історичному аспекті проведено до цього часу не було.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення реалізації соціальних прав сімей з дітьми тісно пов'язане зі ставленням до дитини як до соціального суб'єкта. Ще до IV ст. н.е. дитина вважалася нижчим, лише економічно вигідним, створінням, повністю залежним від дорослих. І тільки близько 390 р. вбивство дитини стали вважати злочином, прирівнюючи його до вбивства дорослої людини. Саме у цей період формуються основи соціального захисту матері та дитини, а згодом і всієї сім'ї.

Однак, про зародження законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми можна говорити лише починаючи з IX ст., коли у слов'ян формується християнська концепція допомоги у формі милостині, суб'єктами якої стали хворі, жебраки, вдови та сироти. У цей період на території сучасної України з'являються перші нормативні акти, що регулювали надання підтримки вразливим верствам населення. Так, І статут князя Володимира 996 р. закріпив обов'язок духовенства здійснювати громадське благодійництво, визначив десятину (1/10) від княжих доходів, яка передавалась на утримання монастирів, церков, богаділень і лікарень. У «Русской Правде» Ярослава Мудрого, крім статей кримінального характеру, велику увагу приділено також захисту дітей.

Таким чином, перший етап (поч. IX ст. – XIV ст.) становлення правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми характеризувався епізодичністю, відсутністю нормативно закріпленої

системи органів у сфері надання соціального захисту, обмеженістю суб'єктів, які мали право на отримання такого роду підтримки.

З поступовим розвитком суспільства у XIV — першій половині XVII ст. поряд з монастирською системою підтримки знедолених з'являється державна система допомоги та перші прояви світської благодійності. [1, с. 298]

У зв'язку з цим, можна говорити про початок другого етапу (XIV ст. – поч. XX ст.) у розвитку правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми. У цей час землі сучасної України були територіально роздроблені та перебували під владою Литви, Польщі та Росії. У зв'язку з цим правове регулювання соціального захисту сімей з дітьми мало свої особливості в залежності від території.

Так, нормативна база соціальної підтримки дітей та їх сімей на території Литовської та Польської держави характеризувалась привілейованістю дітей знатних верств населення, «звичайні» сім'ї з дітьми залишались поза увагою громади. Ще однією особливістю Литовських статутів є відсутність у них обов'язку держави здійснювати соціальний захист сімей з дітьми, ця сфера суспільних відносин була віднесена до компетенції православних громадських об'єднань.

Що стосується земель України, які перебували у складі Росії, то важливу роль у реалізації державної системи допомоги у той період відігравали Прикази, завданням яких була видача коштів монастирям і церквам для здійснення підтримки знедолених. Ще однією формою опіки того часу, у рамках державної системи допомоги, було надання земель на прожиток. Так, указом царя Михайла Федоровича 1634 р. виділялися земельні ділянки для передачі їх дітям і вдовам загиблих у битві під Смоленськом.

Нормативні акти на українських землях, що передували у складі Росії, також носили обмежувальний характер, оскільки соціальний захист був передбачений лише для окремих категорій населення: сиріт, незаконнароджених, вдів та ін., отже, ступінь охоплення сімей з дітьми системою соціального захисту залишився надосить низькому рівні.

Про початок третього етапу формування нормативно-правового регулювання соціального захисту сімей з дітьми можна говорити з XVIII ст., коли на території Російської імперії, до складу якої входили більшість земель сучасної України, почався процес формування державно-адміністративної, суспільної і приватної опіки, який тривав до початку XX ст.

Законодавчими актами цього періоду була суттєво підвищена роль держави у соціальному захисті, розширено заходи, спрямовані на вилучення монастирських земель для передачі їх сім'ям з дітьми або у відання лікарень, народних шкіл і т.д. Однак, нормативні акти того часу лише в загальних рисах регламентували діяльність соціальних служб, залишаючи широке поле для прояву ініціативи на місцях.

Ситуація у сфері соціального захисту населення взагалі, та сімей з дітьми зокрема, значно погіршилась після жовтневої революції 1917 р. Так як всі здобутки царської влади змальовувалися лише у темних тонах, система соціальної опіки того часу була повністю зруйнована, більшовики приступили до створення власної державної системи соціального забезпечення, започаткувавши таким чином новий етап розвитку соціального захисту сімей з дітьми (поч. ХХ ст. – 1991 р.)

Проте, нормативні акти, що приймалися у той час у сфері соціального забезпечення, як правило, не були економічно обґрунтованими, відзначались декларативністю та ідеологічним напашаруванням. У зв'язку з чим зразкова система соціального забезпечення так і не була створена.

Сучасний етап соціального захисту сімей з дітьми розпочався з моменту проголошення Україною незалежності (1991 р.) і триває до цього часу.

За період тривалістю більше двох десятиліть законодавство у сфері соціального захисту сімей з дітьми значно оновилося. Верховною Радою України регулярно приймають нові нормативно-правові акти, вносяться зміни до вже діючих. З одного боку це свідчить про пристосування правової бази України до вимог сьогодення, з іншого – непослідовні дії законодавця, ігнорування розробок вчених-юристів призводять до появи надмірної зарегульованості відносин у сфері соціального захисту сімей з дітьми.

Так, Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 р. передбачена виплата 6 видів допомоги: а) у зв'язку з вагітністю та пологами; б) одноразова допомога при народженні дитини; в) по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; г) на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; д) допомога при усиновленні дитини; е) допомога на дітей-одиноким матерям.

Проте Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751, яка носить підзаконний характер. Він закріплює коло

суб'єктів, які мають право звернення за призначенням певного виду допомоги, перелік необхідних документів, терміни розгляду звернень та ін. Аналогічна ситуація, коли положення Законів конкретизуються підзаконними нормативно-правовими актами, створюючи при цьому механізм їх реалізації, характерна для всієї системи законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми, що зумовлює значний обсяг нормативно-правових актів у цій сфері.

Ще однією характерною рисою законодавства України у сфері соціального захисту сімей з дітьми є відсутність єдиного підходу при вирішенні однотипних завдань. Сказане стосується, зокрема, порядку виплати державної допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами застрахованим особам, тобто найманим працівникам, та непрацюючим жінкам.

Порядок призначення та виплата цього виду допомоги регулюється різними нормативно-правовими актами та має різні джерела фінансування. Якщо, відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» фінансування витрат на виплату цієї допомоги здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів, то, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» від 18.01.2001 р., вона фінансується за рахунок коштів відповідного Фонду соціального страхування. Хоча і норми цих Законів передбачають, що розмір допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами складає 100% середньомісячного доходу (для незастрахованих жінок) або середньої заробітної плати (для застрахованих матерів), однак очевидним є те, що розмір допомоги для жінки, яка до вагітності перебувала у трудових відносинах буде значно вищим порівняно з непрацюючими жінками, що є економічно необґрунтованим та викликає громадське невдоволення.

Часто нормативно-правові акти приймаються без узгодження їх з рівнем суспільного розвитку та реальними потребами суспільства, без проведення дослідження запитів суспільства та можливостей економіки реагувати на них. У зв'язку з цим законодавцем часто приймаються нормативно-правові акти, які не можуть адекватно вирішити складні суспільні проблеми.

Прикладом може бути передбачена Законом України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від

12.12.1991 р. виплата щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають від хвороб, які обумовлені ВІЛ, у розмірі, який становить всього 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що не відповідає реальним потребам даної категорії сімей з дітьми.

У всій системі соціального законодавства, та у системі законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми зокрема, зберігається тенденція до його спеціалізації. [6, с. 306] Результатом цього є диференціація соціального захисту сімей з дітьми, поява нових правових механізмів регулювання цього виду суспільних відносин. Проте така диференціація не завжди достатньо обґрунтована та в деяких випадках носить навіть прояви дискримінації. До таких спеціалізованих законів, що регулюють здійснення соціального захисту можна віднести: Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р., Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» від 21.03.1991 р., Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р., Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р., Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., який закріплює основи соціального захисту багатодітних сімей та ін. Варто зазначити, що рівень розвитку економіки нашої держави, суспільна мораль, екологічна ситуація та інші фактори створюють додаткові передумови для розширення переліку нормативно-правових актів, які передбачали б додатковий соціальний захист окремих категорій сімей з дітьми. Цю тенденцію не можна назвати однозначно позитивною. Оскільки, незважаючи на те, що специфічний соціальний захист окремих категорій сімей з дітьми більш детально враховує особливості потреб цих сімей, прийняття такої кількості нормативно-правових актів розбалансовує чинне законодавство у сфері соціального захисту сімей з дітьми, оскільки норми цих законів часто дублюють одна одну, що призводить до колізії та унеможлиблює ефективну реалізацію державою своєї соціальної функції.

Ще однією характерною рисою законодавства України у сфері соціального захисту сімей з дітьми є низький рівень законодавчої техніки. Саме мова закону робить його зрозумілим і доступним для широких верств населення, сприяє ефективній реалізації права.

Мовні вимоги тісно пов'язані з графічними, основою яких є виділення статей нормативно-правового акту, членування його на абзаци.

Вважається, що одна стаття, в ідеалі, повинна містити одну норму права. [7, с. 245] У всякому разі, законодавець повинен прагнути до схожої впорядкованості структури нормативно- правового акту.

Але чинне законодавство України у сфері соціального захисту сімей з дітьми дає змогу говорити про зовсім протилежний підхід. Яскравим прикладом цього твердження є норми, які визначають розміри тієї чи іншої допомоги, що надається сім'ям з дітьми (ст. 19 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», ст. 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» та ін.). Конструкції цих статей вимагають звернення до інших статей, пунктів, підпунктів цих законів або інших нормативно- правових актів, що збільшує ймовірність помилок при розрахунках

Характерною рисою законодавства України у сфері соціального захисту сімей з дітьми є також нерозривний його зв'язок із законами про державний бюджет на відповідний рік, яким встановлюється розміри прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність, розміри забезпечення прожиткового мінімуму, відповідно до яких розраховуються розміри допомог сім'ям з дітьми.

Важливим етапом у правовому регулюванні соціального захисту сімей з дітьми стало прийняття 19.06.2003 р. Закону України «Про соціальні послуги», який очолив правовий масив у сфері правового регулювання надання соціально- побутових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних та ін. послуг.

Однак численна правова база у сфері надання соціальних послуг також потребує вдосконалення, що зумовлено кількома причинами, які умовно можна поділити на три блоки: 1) прогалини у бюджетному законодавстві, які порушують рівність доступу суб'єктів, що надають соціальні послуги сім'ям з дітьми до джерел фінансування; 2) відсутність механізмів впровадження норм Закону України «Про соціальні послуги», які мають регламентуватись відповідними підзаконними нормативно-правовими актами; 3) недоліки у визначенні понятійно-категоріального апарату і термінології у чинних нормативно-правових актах, які регламентують сферу надання соціальних послуг.[8, с. 16]

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким

чином, становлення законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми пройшло тривалий період, який можна умовно поділити на п'ять етапів: початок IX ст. – XIV ст., який характеризується епізодичністю соціального захисту сімей з дітьми та обмеженістю закріплених форм його здійснення;

1) XIV ст. –XVII ст. Для законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми цього періоду характерний його «привілейований» характер, нормативні акти були неконкретними та часто закріплювали лише право окремих сімей з дітьми на отримання певного виду соціальної підтримки, порядок же його надання залишався неврегульованим;

2) XVII ст. – початок XX ст. Нормативно-правові акти цього періоду характеризувалися відсутністю детальної регламентації порядку надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми, що залишало широке поле для ініціативи на місцях. Однак, законодавчими актами цього періоду була суттєво підвищена роль держави у соціальному захисті, розширено форми його здійснення.

3) початок XX ст. – 1991 р. характеризується декларативністю законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми. Нормативні акти в УРСР приймалися у суворій відповідності з всесоюзним законодавством, що унеможливило врахування особливостей потреб українського суспільства та економічної ситуації республіки того періоду. У свою чергу це призвело до нівелювання позитивних рис законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми того часу (розширення кола суб'єктів, що мали право на соціальне забезпечення, збільшення видів соціального забезпечення та ін.).

4) 1991 р. і до сьогодні. Цей період характеризується прийняттям значної кількості законодавчих актів у сфері соціального захисту сімей з дітьми, що перетворює цю сферу правового регулювання на громіздку та складну систему. У зв'язку з цим, також не можна говорити про створення єдиного порядку надання соціальної допомоги сім'ям, у яких виховуються діти. Законодавча база у сфері соціального захисту сімей з дітьми перетворюється на заідеологізовану, політизовану, декларативну. Непродумані кроки законодавця часто створюють соціальну напругу у суспільстві. У зв'язку з цим перед ним стоїть першочергове завдання – виробити концептуальний підхід для подальшого реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми для зменшення негативних наслідків непослідовної зміни державної політики у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. /Сташків Б.І. К.: Знання, 2005. 405 с.
2. Тюльпа Т.М. Історія становлення та розвитку соціальної допомоги. Навчально-методичний посібник. Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. 92 с.
3. Ступак Ф.Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ступак Ф.Я. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 269 с.
4. Удалова Т.М. Особливості соціального захисту дітей та матерів України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) // Електронний ресурс. [Режим доступу]. [phttp://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2009_1/14Udalova.htm](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2009_1/14Udalova.htm)
5. Демуз І. Соціальний захист материнства в УРСР 1960-х – 1970-х рр.: законодавча практика // *Наукові записки з української історії: Збірник наукових праць*. Вип. 28. 2012. С.169-176.
6. Шумило М.М. Криза джерел права соціального забезпечення як причина кодифікації пенсійного законодавства // *Держава і право: Зб. наук. праць*. Вип. 49. 2010. С. 304-308.
7. Сильченко С.А. Деякі проблеми сучасного стану соціального законодавства // *Право і безпека: Науковий журнал*. 2011. № 4 (41). С. 241-246.
8. Дубич К.В. Нормативно-правове забезпечення системи надання соціальних послуг населенню України // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. № 1. 2012. С. 12-19.

Opalyuk T.L., Furman M. G. ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SECURITY OF FAMILIES WITH CHILDREN

Summary. The stages of establishment and development of social security regulation of families with children were examined in this article. We have made a conclusion concerning the legislative realization of state policy in the sphere of protecting children rights for social security and the important issues is about creating further concept of legislative reformation in the sphere of social security of families with children.

Key words: social security, family with children, legal act, legal regulation.

Т. Л. Опалюк,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
pidgorna87@ukr.net

О.М. Ількович,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності Соціальне забезпечення.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
livesta.ua@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Опалюк Т.Л., Ількович О.М. Діяльність фахівця із соціальної роботи з надання соціальних послуг населенню у територіальній громаді. Стаття присвячена визначенню ролі і функції територіальної громади як суб'єкта соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування. Соціальне обслуговування розглядається як організована соціальна взаємодія між різними соціальними інститутами, включаючи державу і громадянське суспільство, між різними соціальними групами і індивідами на основі соціального партнерства як механізму соціального управління. Територіальна громада виступає як рівноправний партнер в управлінні сферою соціального обслуговування, визначаючи його пріоритети на основі власних потреб і контролюючи якість надання соціальних послуг державними і недержавними закладами соціального обслуговування.

Ключові слова: фахівці із соціальної роботи, соціальні працівники, соціальний захист, соціальне обслуговування, соціальне партнерство, територіальна громада.

Вступ. Україна перебуває на етапі кардинального реформування системи місцевого самоврядування, тобто децентралізації влади, що має на меті внесення змін в адміністративно-територіальний устрій країни (визначення нової територіальної основи організації влади) та передачу повноважень і ресурсів з державного рівня на місцевий. Реформа децентралізації влади передбачає добровільне об'єднання декількох суміжних громад міст, селищ і сіл із єдиним адміністративним центром та створення на їх базі міських (коли

адміністративним центром є місто), селищних (коли адміністративним центром є селище) та сільських (коли адміністративним центром є село) об'єднаних територіальних громад (ОТГ) [7].

Передача повноважень і бюджетів з центру «на місця», розвиток соціальних ініціатив ОТГ є складовою реформи децентралізації влади. Вирішення значної частки соціальних питань, зокрема питання освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо, відповідно до чинного законодавства [7], покладено на ОТГ. Це, в свою чергу, вимагає реформування, реструктуризації системи органів виконавчої влади обласного, районного та місцевого рівнів, які, станом на листопад 2016 року, надають публічні послуги населенню та створення у структурі апарату ОТГ відповідних відділів, які надаватимуть такі послуги «на місцях».

Мета статті полягає в аналізі чинного законодавства України, яке дозволяє легітимізувати професійну діяльність фахівця із соціальної роботи як фахівця із реалізації системи соціального захисту в межах об'єднаної територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На побудові нової парадигми соціальної роботи як сфери надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів залежно від їх потреб наголошують у численних публікаціях вітчизняні (Т. Алексеєнко, К. Дубич, З. Кияниця, І. Козубовська, Н. Коляда, І. Лисенко, Л. Романовська, В. Савіцька й ін.) і зарубіжні (Дж. Бопп, М. Бопп, Д. Дастін, К. Лаєнс, М. Пейн, М. Ромм, П. Тейлор, Дж. Фук, Г. Чейнен та ін.) науковці. На переосмисленні основних підходів до розуміння соціальної роботи як професійної діяльності, її теоретичних концепцій акцентують у своїх монографіях, дисертаціях, наукових працях А. Капська, М. Лукашевич, І. Мигович, Ж. Петрочко, А. Рижанова, Л. Тюптя та ін.; визначення професіоналізму в соціальній роботі – Р. Вайнола, Г. Лактіонова, Д. Лиховід, І. Трубавіна, І. Пеша й ін.; професійної підготовки майбутніх соціальних працівників – О. Карпенко, Л. Міщик, І. Мельничук, В. Поліщук, С. Харченко й ін.

Сьогодні особливої актуальності набуває питання соціального захисту населення, адже кількість осіб, які перебувають в складних життєвих обставинах і потребують допомоги щорічно збільшується.

В умовах децентралізації влади соціальний захист населення здійснюється органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування залежно від рівня територіального управління із урахуванням особливої ролі ОТГ. Тобто, відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в

Україні органи місцевого самоврядування наділені особливими повноваженнями з організації і надання послуг соціального захисту та соціальної допомоги на території ОТГ. Надання соціальних послуг „на місцях” дозволить покращити якість і доступність соціальних послуг, збільшити їх обсяг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, розширити можливості органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту та покращити якість життя населення.

Передача повноважень у сфері надання соціальних послуг до органів місцевого самоврядування на рівні ОТГ вимагає реформування інститутів державного управління соціальної сфери. Варто зазначити, що станом на листопад 2016 року надання соціальних послуг населенню в Україні, в основному, є в юрисдикції двох соціальних інституцій: Центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), які діють на обласному, районному та локальному рівнях, та Департаментів соціального захисту населення і його структурних підрозділів, які діють на рівні обласних та районних державних адміністрацій.

Реформою децентралізації влади передбачено внесення кардинальних змін у діяльність ЦСССДМ. Центри вже не будуть виконувати роль „брокерів соціальних послуг”, а стають безпосередніми надавачами соціальних послуг особам і сім’ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО) в різних адміністративно-територіальних одиницях. В Україні під адміністративно-територіальною одиницею розуміють „компактну частину єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування” [1].

Департамент соціального захисту забезпечує реалізацію соціальної політики на території області у сфері соціального захисту населення. На рівні районів і міст діють Управління праці і соціального захисту населення, у структурі яких виділяють Територіальні центри соціального обслуговування населення. Територіальні центри реалізують програми соціального обслуговування і соціальної допомоги „пенсіонерам, інвалідам, самотнім громадянам та іншим соціально незахищеним громадянам вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування” [9]. Згідно з умовами реформи децентралізації влади, Територіальні центри соціального обслуговування населення мають також діяти і на рівні ОТГ [4] з метою якісного надання соціальних послуг безпосередньо споживачам.

Проте, існування обох соціальних інституцій (ЦСССДМ та Департаменту соціального захисту населення із структурними підрозділами) як суб’єктів надавачів соціальних послуг подекуди втрачає свою актуальність. Це пов’язано із тим, що ряд закріплених за ЦСССДМ та Департаментами і їх

структурними підрозділами завдань і функцій дублюються або частково співпадають.

Про це яскраво свідчить аналіз нормативно-правової бази, що регулює діяльність вищезазначених соціальних інституцій обласного, районного і міських рівнів. Тому задля забезпечення населення якісними соціальними послугами в умовах децентралізації виникає необхідність у реорганізації ЦСССДМ, Департаментів соціального захисту та його структурних підрозділів з метою узгодження й упорядкування завдань та функцій. Це, в свою чергу, передбачає скасування ряду чинних нормативно-правових актів, що регулюють їх діяльність та затвердження, за необхідності, нових.

Окрім узгодження повноважень між ЦСССДМ, Департаментом соціального захисту населення та його структурними підрозділами в умовах децентралізації, актуальності набуває і питання доступу до соціальних послуг населення, яке проживає або буде проживати в ОТГ в тих випадках, коли це громади сільського типу. Виявлення, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; визначення потреб у соціальних послугах; організація і надання соціальних послуг тим хто цього потребує; консультування та інформування мешканців громади щодо надання всіх видів соціальної допомоги; прийом заяв та необхідних документів про надання допомоги; передача документів до відповідних органів соціального захисту відповідно до чинного законодавства має здійснюватися в умовах ОТГ. Проте, охопити всіх отримувачів та потенційних отримувачів соціальних послуг на рівні сільських ОТГ діючі Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Департаменти спільно із Управлінням праці і соціальної політики та Територіальними центрами соціального обслуговування населення не можуть зараз і не зможуть у найближчому майбутньому. Безперечно, це частково пов'язано із тим, що вищезазначені соціальні інституції стикнулися із проблемою неналежного виконання поставлених перед ними завдань і функцій через їх повне або часткове дублювання.

Тому сьогодні особливої актуальності набуває обговорення питання якісного надання та наближення соціальних послуг до осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги в умовах ОТГ. При обговоренні механізмів реалізації процесу децентралізації соціальних послуг експерти (Л. Белкіна, Л. Калугіна, Р. Колбас, Г. Кучер, В. Литвинюк, С. Мельник, І. Пінчук, О. Сивопляс, Л. Скоропала, О. Суліма, Н. Якимчук) дійшли висновку, що вирішити це питання можна через створення Центру соціальних послуг / Територіального центру надання соціальних послуг, який би діяв на рівні ОТГ та надавав послуги громадянам за принципом «єдиного вікна», «на місцях». Це було б ідеальним планом вирішення такої проблеми.

Аналіз нормативно-правової бази із досліджуваного питання свідчить, що у рамках чинного законодавства передбачено створення єдиного Центру соціальних послуг / Територіального центру надання соціальних послуг як рекомендованого структурного підрозділу ОТГ шляхом оптимізації діяльності та об'єднання ЦСССДМ та Територіального центру соціального обслуговування населення. Таким чином, Центр зможе працювати з усіма клієнтами, тобто як з окремими особами, так і з соціальними групами і сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Послуги єдиним Центром надаватимуться за місцем проживання клієнта чи групи клієнтів, в умовах стаціонарного та денного перебування на території ОТГ. У своїй діяльності Центр керується чинним законодавством у сфері надання соціальних послуг та соціальної допомоги особам / сім'ям, які перебувають в СЖО, та підпорядковується Департаменту соціального захисту населення.

До основних завдань такого структурного підрозділу ОТГ віднесено:

- реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення (участь у реалізації державних та територіальних програм зайнятості населення; залучення громадян ОТГ до різних видів громадських робіт, визначених ОТГ для забезпечення суспільних потреб ОТГ; організація робочих місць для працевлаштування інвалідів) [2];

- установлення додаткових соціальних гарантій для громадян ОТГ, відповідно до чинного законодавства, у сфері соціального захисту за рахунок власних коштів ОТГ та благодійних надходжень;

- організацію і надання соціальної допомоги у будівництві індивідуального житла, капітального ремонту житла, відведенні земельних ділянок для будівництва індивідуального житла інвалідам, інвалідам дитинства; ветеранам війни і праці, сім'ям загиблих, звільнених у запас або у відставку військовослужбовців; багатодітним сім'ям [4];

- поховання за рахунок бюджетних коштів ОТГ самотніх громадян, ветеранів війни і праці; надання допомоги на поховання громадян, відповідно до чинного законодавства [4];

- організацію надання соціальних і реабілітаційних послуг особами / сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах (визначення потреб населення ОТГ у певних видах соціальних та реабілітаційних послугах, передбачених чинним законодавством) виявлення окремих осіб / сімей, які перебувають в СЖО і потребують допомоги; визначення індивідуальних потреб виявлених осіб / сімей, які перебувають в СЖО у соціальних послугах; соціальний супровід осіб / сімей, які перебувають в СЖО, допомога в оформленні документів для реалізації соціальної підтримки і

надання необхідних соціальних послуг; розгляд заяв осіб / сімей, які перебувають в СЖО про отримання і надання соціальної допомоги, відповідно до чинного законодавства, щодо влаштування дітей-інвалідів, направлення їх до реабілітаційних закладів; реалізацію соціальної політики щодо дискримінації за ознакою статі та організацію і проведення заходів щодо її усунення; профілактика бездомності; соціальний патронаж осіб, які вийшли із місць позбавлення волі після відбування покарань або перебували на обліку як особи, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі.

- розроблення, організацію та виконання комплексних програм і заходів з метою покращення становища соціально вразливих верств населення; надання соціальних виплат і послуг особам / сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах за місцем їхнього проживання [6];

- реалізацію державної політики з питань соціальної підтримки сім'ї; організація і надання благодійної допомоги особам / сім'ям, які перебувають у СЖО [1];

- забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків [1];

- реалізацію державної політики з проведення заходів із запобігання і торгівлі людьми [2];

- взяття на облік, соціальний захист, соціальна інтеграція та адаптація внутрішньо переміщених осіб [9];

- популяризацію волонтерства, організацію діяльності волонтерів в ОТГ [5];

- соціальний захист прав дітей (профілактика бездоглядності, безпритульності, жебрацтва, бродяжництва, правопорушень, учинених дітьми, адиктивної поведінки (вживання алкоголю, ПАР); захист від усіх форм насильства, жорстокого поводження, експлуатації; запобігання потраплянню дітей в деструктивні формування та течії, дитячу проституцію, залученню до азартних ігор; соціальний захист прав дітей та повідомлення у відповідні органи про порушення їхніх прав дітей; представництво інтересів дітей; екстрене втручання, вилучення дітей із сімей в разі загрози їхньому життю і здоров'ю; встановлення статусу дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського піклування та ведення обліку таких дітей; створення фостерних та прийомних сімей, сприяння усиновленню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

- організацію оздоровлення та відпочинку дітей, розроблення та виконання відповідних регіональних і місцевих програм [1; 5; 6];

- надання пропозицій щодо видатків на соціальний захист і соціальну допомогу при формуванні бюджету ОТГ [2];

- виконання ролі посередника при реалізації державної політики у сфері

соціального захисту населення [4];

- реалізацію моніторингу, контролю та оцінювання якості надання соціальних послуг.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Надання соціальних послуг в умовах ОТГ дозволить передати органам місцевого самоврядування повноваження з планування, фінансування і організації надання соціальних послуг; наблизити весь спектр соціальних послуг до жителів територіальних громад; підвищити якість надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів; забезпечити доступність, своєчасність, комплексність, адресність, гнучкість та превентивність соціальних послуг; ураховувати індивідуальні потреби отримувачів при наданні соціальних послуг; сприяти ранньому виявленню осіб, які потребують допомоги; охопити соціальними послугами всіх хто цього потребує; забезпечити моніторинг та оцінку надання соціальних послуг населенню на місцевому рівні.

На рівні відповідних структурних підрозділів районної державної адміністрації також залишається частина передбачених законодавством України соціальних послуг населенню.

Проте, як свідчить аналіз практики для децентралізації системи надання соціальних послуг на рівень ОТГ потрібно вирішити низку проблем. До основних, на нашу думку, належать:

- затвердження, підготовка нормативно-правової бази у сфері надання соціальних послуг в умовах ОТГ;

- реструктуризація діяльності чинних соціальних служб, установ та організацій у сфері надання соціальних послуг населенню з метою уникнення дублювання завдань і функцій та створення на рівні громади Центру надання соціальних послуг;

- підготовка необхідних документів, положень для регулювання діяльності Центру на місцях та надання соціальних послуг у режимі „єдиного вікна”;

- здійснити підготовку (перепідготовку, підвищення кваліфікації) кваліфікованих фахівців із соціальної роботи, які б були здатними працювати в Центрах ОТГ та ефективно надавати соціальні послуги;

- налагодити взаємодію між Центром та структурними підрозділами ОТГ, відповідними суб'єктами соціальної роботи (соціальними службами, установами, організаціями, державними установами та організаціями, громадськими організаціями, благодійними фондами тощо) та розподілити функції з метою уникнення їх дублювання;

- оптимізувати систему надання соціальних послуг в громаді особам, які перебувають у СЖО;

- розробити програму цільового призначення соціальної допомоги в громаді особам, які перебувають у СЖО, та забезпечити Центр необхідним

приміщенням, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами.

Таким чином, можна стверджувати, що процес децентралізації соціальних послуг «на місця» тільки розпочався і потребує чимало зусиль як з боку влади, так і з боку громадськості для того, щоб говорити про його результативність.

Список використаної джерел:

1. Адміністративно-територіальна одиниця в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1>

2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
Загол. з екрану. Мова укр.

3. Департаменти соціальної політики облдержадміністрацій та м. Києва [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160192
Загол. з екрану. Мова укр.

4. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/> Загол. з екрану. Мова укр.

5. Закон України „Про волонтерську діяльність” [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>

6. Закон України „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” [Електронний ресурс]. Режим доступу : Загол. з екрана. – Мова укр.

7. Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об’єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=186204&cat_id=107177

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні” [Електронний ресурс]. Режим доступу : Загол. з екрана. Мова укр.

9. Слосанська Г. І. Доступ до соціальних послуг в умовах децентралізації / Г. І. Слосанська // Соціальна робота : виклики сьогодення : Збірник наукових праць за матеріалами V Всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг. ред. В. А. Поліщук, С. М. Калаур, Г. І. Слосанської. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 149–157.

Opaliuk T.L., Ilkovich O.M. ACTIVITIES OF A SOCIAL WORK SPECIALIST TO PROVIDE SOCIAL SERVICES TO THE POPULATION IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

Summary. The article is devoted to determining the role and function of the territorial community as a subject of social partnership in the management of social service institutions. Social service is considered as an organized social interaction between various social institutions, including the state and civil society, between various social groups and individuals based on social partnership as a mechanism of social management. The territorial community acts as an equal partner in the management of the sphere of social services, determining its priorities based on its own needs and controlling the quality of the provision of social services by state and non-state institutions of social services.

Keywords: social work specialists, social workers, social protection, social service, social partnership, territorial community.

УДК 364:316.362

В.І.Співак,

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка, spivak@kpnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДИМИ СІМ'ЯМИ

Співак В.І. Особливості соціально-психологічної роботи з молодими сім'ями. У статті розглядається багатогранність сфери сімейного виховання. Зокрема, зазначаються широкі і різноманітні можливості впливу сім'ї на дитину, майбутнього батька чи матір, формуючи у них певні шлюбно-сімейні уявлення. Крім того, вказується на те, що виховна діяльність батьків передбачає вирішення різноманітних завдань, які умовно поділяють на *стратегічні* (спрямовані на віддалені цілі та розраховані на тривалі зусилля) та *оперативні* (спрямовані на вирішення наболілих питань сьогодення).

Ключові слова: соціально-психологічна робота, молоді сім'ї, виховна діяльність, шлюбно-сімейні уявлення, сімейні взаємостосунки

внутрішньо сімейне спілкування.

Вступ. В основі роботи соціального працівника з сім'ями є забезпечення її ефективності. Щодо допомоги сім'ї у вихованні дітей, то має бути враховане знання об'єктивних умов, в яких ця робота здійснюється, і тому для досягнення поставлених цілей необхідно: опанування дорослими членами сім'ї основами спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для правильної побудови і здійснення виховання дітей у сім'ї, встановлення і розвиток відносин, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги між старшими і молодшими членами сім'ї. Соціальному працівнику важливо знати дійсну картину життя кожної сім'ї та наявний стан психологічної підготовки батьків до виконання виховної функції. Для цього необхідно володіти інформацією щодо ставлення батьків до виховання; до набуття психолого-педагогічних знань, опанування відповідними вміннями та навичками, спеціально організованої роботи в цьому напрямі, які потреби, інтереси, бажання у батьків і дітей різного віку, типу сім'ї, соціального становища, в яких стосунках знаходяться дорослі й діти у сім'ях.

Мета статті. Проаналізувати особливості соціально-психологічної роботи з молодими сім'ями і виявити дійсну картину життя кожної сім'ї та наявний стан психологічної підготовки батьків до виконання виховної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні сфера сімейного виховання менш вивчена у порівнянні із суспільним вихованням. Це можна пояснити різними причинами. Зокрема, багато років у нашій країні здійснювалася державна політика, що була зорієнтована виключно на суспільне виховання. Це принижувало роль сім'ї як соціального інституту, робило мало актуальним вивчення теорії і практики сімейного виховання.

Виступаючи одним із найскладніших утворень в історії людства, сім'я має багато взаємопов'язаних напрямків своєї діяльності (функцій), і тому вона є об'єктом дослідження багатьох наук (філософія, соціологія, демографія, економіка, юриспруденція, психологія, медицина, етнографія та інші), які вивчають ті чи інші сторони її розвитку та функціонування.

Сім'я як соціальний інститут виховання володіє широкими і різноманітними можливостями впливу на дитину, майбутнього батька чи матір, формуючи у них певні шлюбно-сімейні уявлення. Виховна

діяльність батьків передбачає вирішення різноманітних завдань, які умовно поділяють на *стратегічні* (спрямовані на віддалені цілі та розраховані на тривалі зусилля) та *оперативні* (спрямовані на вирішення наболілих питань сьогодення). Проте, коло впливу сім'ї на дитину не обмежується тільки виховною діяльністю батьків – на формування особистості дитини сильний вплив справляє вся багатогранність життя сім'ї.

Людина зазнає на собі вплив сім'ї з дня народження до кінця свого життя. Неперервність сімейного виховання проявляється у тому, що у час вечірнього відпочинку сім'ї, у вихідні та святкові дні, під час канікул, у період відпустки батьків дитина засвоює дуже багато – продовжує пізнавати життя, себе, дорослих. З роками забуваються деталі сімейного виховання, але на все життя залишаються у пам'яті яскраві, емоційно забарвлені образи близьких дорослих і типова атмосфера взаємин, що панувала у сім'ї.

Сімейне виховання більш емоційне за своїм характером ніж будь-яке інше виховання, оскільки взаємостосунки у сім'ї носять неформальний характер. Афективна насиченість спілкування між членами сім'ї, перевантаження позитивних та негативних емоцій істотно відбивається на самопочутті дитини, її світосприйманні та усвідомленні образу близьких дорослих.

Сім'я об'єднує людей різної статі, віку і, нерідко, з різними професійними інтересами. Не дозволяє дитині проявити свої емоційні та інтелектуальні можливості.

Правильне відношення батьків до виховання дітей раннього і дошкільного віку позитивно відображається потім на їхній навчальній, трудовій та суспільній активності. Подібна залежність виявлена при аналізі впливу сім'ї на формування таких якостей, як працелюбність, самостійність, ініціативність.

Система стосунків батьків між собою, їхні відносини з дітьми, внутрішньо сімейна атмосфера в цілому – все це є для дітей незамінною практичною школою майбутнього батьківства і материнства.

Сімейне виховання визначається і деякими більш загальними факторами, які зумовлюють характер цього процесу. Зокрема деякі вчені [2, 3,5,7] вважають цими факторами *мотиваційні структури особистості батьків*. Поведінка дорослого визначається досить великим і складним набором різноманітних мотивів. В особистості людини усі вони вибудовуються у певну, індивідуальну для кожного, рухливу

систему. Одні мотиви стають визначальними, домінуючими, значущими для людини, інші – набувають підпорядкованого значення. Будь-яка людська діяльність може бути визначена через ті мотиви, які її спонукають. Для правильної побудови виховання батькам необхідно час від часу визначати для самих себе ті мотиви, якими керується їх власна виховна діяльність, що рухає їхніми виховними зусиллями.

Результати дослідження. У звичайній сім'ї, де існує здоровий внутрішньо сімейний мікроклімат дитина, як правило, не наділяється якимись довготривалими ролями. Полюблять – і вона відчуває себе «кумиром сім'ї», вона скоїла поганий вчинок – і її сприймають як неслухняну, невиховану. Намагаючись повернути добре ставлення до себе дорослих, дитина стає тихою і слухняною, іноді навіть вдається до маленьких «хитрощів». Але розуміючи, що ці хитрощі легко розпізнаються і дорослі розуміють причину гарної поведінки, дитина знову стає сама собою: то пустує, то радіє, що дорослі задоволені нею. І всі ці ролі виконуються легко, проте на жодній із них дитина не зупиняється надовго, оскільки ніхто її до цього не примушує, а самій їй бути однаковою весь час нецікаво. У такій сім'ї дітям ніколи не нав'язується якийсь зовнішній для них образ, який не відповідає їхньому внутрішньому світу, а дорослим не властиві такі позиції як «відкидання», «презирство», «переслідування». Їхнє ставлення немає форми емоційного відторгнення, тут не проявляються умови жорстких взаємин. До дитини навіть можуть звертатися за порадою. За таких умов можна говорити про наявність дійсно педагогічного впливу, панування виховних відносин, які спрямовуються на розв'язання виховних завдань, досягнення мети виховання. Практична реалізація цих положень може розглядатись як суб'єкт-суб'єктне спілкування, адже не спілкуючись вербально (словесно) або не вербально (без слів, наприклад, мовою жестів, пластики), неможливо здійснити вплив, побачити його результат, виявити досягнуті успіхи й припущенні помилки. Для корекції стосунків і поведінки необхідно застосовувати оцінку (відкрити чи приховану) та вимоги. Все це призводить до виникнення суперечностей. Розв'язання внутрішніх або зовнішніх суперечностей може призвести до виникнення і розв'язання конфлікту, а через це і розвитку особистості. Передача досвіду відбувається через діяльність і реалізацію інформаційного впливу (мовленнєвого і демонстративного). Залучаючись до діяльності, дитина не лише опановує певними поведінковими нормами, а й формує власне

ставлення до них, вчиться самостійно застосовувати набуті знання, обирати найбільш оптимальні дії у конкретних ситуаціях.

Важливим у розумінні процесів, що відбуваються в сім'ї, є виявлення численних моментів, які можуть порушити спілкування, перевернути його зміст. Сьогодні вже добре відомо, що процесу спілкування між батьками і дітьми притаманні різні явища, які, на перший погляд, не дуже помітні, але вони погіршують процес комунікації, а отже, негативно впливають на взаєморозуміння між членами сімейного мікроколективу, порушують внутрішньо сімейні стосунки.

Ще одним моментом, який потребує врахування у побудові сімейного спілкування, є певна обмеженість цього процесу. На думку багатьох авторів [1,2,3,6,7], він охоплює період з моменту виникнення необхідності у передачі інформації до моменту її одержання та інтерпретації. Проте, у сімейних стосунках, в тому числі й у стосунках між батьками і дітьми, важливу роль відіграють ті чинники, завдяки яким інформація стає власне інформацією. Це може відбутися лише у складі певної системи. При цьому треба враховувати такий факт: те, що є інформацією в одній системі, не обов'язково набуває аналогічних властивостей в іншій. Так, якщо система не реагує на інформацію, не змінюється під її впливом, то для даної системи вона не може вважатися інформацією. Щодо сім'ї, то інформацією тут стає лише те, що вносить будь-які зміни у її життєдіяльність. Дійове внутрішньо сімейне спілкування вимагає від кожного члена сім'ї хорошого знання один одного, адже перевертання або невірні уявлення, наприклад, про дитину можуть стати серйозною перешкодою у спілкуванні. Зрозуміло, що технологія спілкування не може бути завжди однаковою. Навіть у схожих ситуаціях вона буде варіюватися, тому що діти і дорослі в кожній сім'ї різні.

Неувага до дітей або її недостатність означає втрату найважливішого виховного фактору – спілкування. У таких випадках послаблюється емоційна близькість дорослих і дітей, зменшуються можливості проникнення у внутрішній світ дитини, може перевертатися розуміння її потреб та інтересів.

Нерозумно поведуться батьки, коли посилячись на зайнятість, втому після роботи тощо, відгороджуються від дітей, намагаються відкупитися від них грошима, коштовними речами, замість того, щоб порозмовляти з дитиною, включають телевізор. Дослідження [1,2,6] цього аспекту сімейного буття засвідчують, що в певних межах

спілкування батьків і дітей це має традиційний характер. У першу чергу, це допомога дітям у навчанні, контроль за цим видом їхньої діяльності, а також за поведінкою у вільний час. За даними фахівців [1,4,7], дітям зазвичай допомагають у підготовці домашніх завдань 29% матерів і 32% батьків. Не допомагають, але постійно контролюють цей процес 49% матерів і 36% батьків. Для значної кількості сімей характерним є серйозний контроль за дозвіллям дитини: майже 54% матерів і 37% батьків знають де і з ким дитина проводить вільний час.

Значний виховний вплив на дітей, на їхні відносини з батьками має характер спілкування самих батьків між собою. Тому важливо, щоб дорослі постійно коректували свої взаємини і попереджали можливий негативний вибух. Чим кращі стосунки між подружжям, тим легше їм виховувати дітей, налагоджувати постійний психологічний контакт з ними.

Розвиток дитини в сім'ї, де батьки є носіями негативних явищ, набуває складного, суперечливого характеру. Ситуація ускладнюється ще й тим, що саме в сім'ї у силу її інтимного уособленого характеру знімається та маска, в якій з'являються на людях. Часто дорослі не замислюються над тим, про що можна говорити при дитині, а про що – ні.

Дітям, особливо молодшого й підліткового віку, притаманна властивість ототожнювати себе з певною особистістю. Нею можуть бути герої улюблених книжок, кінофільмів, а також реальні люди, поведінку, вчинки, манери яких дитина прагне наслідувати. Вона уважно спостерігає за дорослими, насамперед батьками. Перші уявлення про справедливість, честь, обов'язок дитина отримує не лише з їхніх слів, але й на основі споглядання та здійснення ними вчинками.

На важливості прикладу батьків у вихованні дітей акцентував увагу А.С. Макаренко. І сьогодні добре відомі його слова, з якими він свого часу звертався до батьків: «Ваша власна поведінка – найголовніша. Не думайте, що ви виховуєте дитину лише тоді, коли з нею розмовляєте, повчаєте або караєте. Ви виховуєте її у кожний момент свого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви спілкуєтесь з друзями і з ворогами, як ви посміхаєтесь, читаєте газету – все це має для дитини велике значення». Всі ці найменші нюанси зміни тону голосу дитина гостро відчуває і бере для себе за взірць.

Отже, поведінка батьків є одним із факторів успішного виховання дітей. Дорослі щоденним особистим прикладом прищеплюють дітям свої стереотипи свідомості та поведінки, до чого, по суті, й зводиться сутність будь-якого виховання. Розвиток дитини значною мірою визначається змістом і цільовими установками батьківського прикладу, який є реалізацією в діях, вчинках певних ціннісних прикладів, що виражають ідейну й моральну позицію особистості. Батьківський приклад виступає формою передачі соціального досвіду старшого покоління молодшому, і є важливим елементом складного механізму соціального наслідування. Діти майже дзеркально відображають смаки дорослих, їхні духовні запити, емоційний мікроклімат сім'ї, адже батьківський приклад для дитини є першим соціальним зразком, на який вона орієнтується і на основі якого оволодіває формами і змістом людських відносин. Перші уявлення, як правило, найсильніші, вони залишаються на все життя. Не менш суттєвим є й те що діти постійно орієнтовані на батьків, відтворюють і засвоюють їхній спосіб дій, манери, звички, нахили, а зростаючи, беруть за основу думки батьків, їхнє ставлення до людей.

Як правило, сприйняття і засвоєння способу життя батьків здійснюється на рівні наслідування, адже «наслідування є найбільш характерним засобом пізнання дійсності дитиною. Наслідування може здійснюватись як у формі усвідомлюваного копіювання, так й у формі усвідомленого відтворення зовнішніх рис поведінки, дій і вчинків людей. У дітей раннього віку наслідування носить неусвідомлений характер і виступає у формі простого копіювання життя батьків, за яким вони постійно спостерігають.

Сила впливу батьківського прикладу залежить від характеру стосунків, емоційних контактів, які склалися між старшим і молодшим поколінням. Якщо у сім'ї панує деспотизм, нав'язування батьком і матір'ю своєї волі й думки без урахування інтересів дітей, то установка на наслідування суттєво послаблюється. І навпаки, готовність до сприйняття зразка реалізується більшою мірою, якщо спілкування з дітьми будується на основі доброти, порядності, поваги.

Сімейне життя складається із значної кількості типових моментів – «ситуацій»: сніданок, повернення з роботи, зі школи, сімейний перегляд телепередач, обговорення новин, сімейні свята, зустрічі друзів, спільній екскурсії, сімейні конфлікти тощо. Сучасна психологія виявила наявність у свідомості людей своєрідних «типових сценаріїв», у тому числі й сімейних. Саме ці типові сценарії застосовуються

членами сім'ї у конкретних ситуаціях (коли їм треба розібратися в чомусь – якійсь справі, в поведінці один одного, скласти уявлення про те, що відбувається в сім'ї та ін.).

Більшість людей, крім того, ще має у підсвідомості свій життєвий план, або, як його називає Е. Берн, «сценарій», згідно з яким вони структурують більш тривалі, ніж у грі проміжки масу. Сценарій – це життєвий план, який поступово розгортається, започаткувавшись у ранньому дитинстві, переважно під впливом батьків. Сприймання цього впливу (за Е. Берном, «батьківського програмування») обумовлено трьома основними причинами. По-перше, він дає життєву мету, яку інакше дитині довелося б шукати самій. Усе, що вона робить, найчастіше робиться для інших людей, зазвичай для батьків. По-друге, «батьківське програмування» дає дитині прийнятний засіб структурування свого часу (тобто, засіб, прийнятний для її батьків). По-третє, дитині треба показувати, як слід поводитися, як робити ті чи інші речі. Програмуючи життя дітей, батьки передають їм свій досвід, усе те, чому вони навчились (або вважають, що навчились). Але хоча за таких умов результат є певним чином передбачуваним, дитина може обрати власний сюжет життєвого сценарію.

Провідним елементом змісту виховання в сім'ї може і повинно стати формування у дитини адекватної самооцінки, «образу Я», «Я-концепції».

Реакція батьків на різні події обумовлює зміни у самосвідомості дитини, розвиваючи її «Я-концепцію» в тому чи іншому напрямі, тому вона має бути адекватною і глибоко продуманою. Адже успіх виховання значною мірою залежить від уявлення людини про свої здібності, ніж від самих цих здібностей. За таких умов дитина усвідомлює, що вона може стати розвиненою особистістю лише через свої добродійні вчинки. Вправляючись у них, вона переконується, що ніякого власного особистісного розвитку без значущого іншого не може бути, так само як його не може бути поза значущістю себе для іншого. У такому разі, моральна поведінка дитини будується з неодмінним урахуванням можливих її впливів на інших людей. Така здібність у дитини може виникнути і розвинути, якщо дорослі «чують» її, постійно виявляють до неї та один до одного співчуття, співпереживання, прагнення допомогти.

Сімейне виховання не можна уявити без висунення до дітей певних вимог як методу виховання.

Вимогливість виявляється у систематичному, планомірному підпорядкуванні певній меті, яка пред'являється дитині. Саме систематичність і послідовність, а не ситуативна епізодичність характерні для правильної вимогливості. Якщо батьки тільки епізодично цікавляться шкільними або іншими справами дитини, якщо вимоги виконати ту чи іншу справу звучать від випадку до випадку, якщо у дорослих не вистачає терплячості дочекатись виконання дитиною пред'явленої вимоги – це не є вимогливістю у педагогічному розумінні цього слова. І ще одне – вимогливість не повинна обмежуватись лише колом сім'ї чи певними ситуаціями (у сім'ї можна робити одне, а на людях – інше).

Вимогливість до дитини має починатися з вимогливості батьків до самих себе, в іншому випадку можна отримати протилежний запланованому результат. Того, чого дорослі не хочуть бачити в дитині, вони мають позбутися у власному характері, поведінці, життєвій спрямованості. Це одне з найголовніших і водночас найскладніших правил для будь-якого вихователя, в тому числі і для батьків.

Вимогливість має поєднуватися з повагою до особистості дитини, ґрунтуватися на розумному й гармонійному поєднанні різноманітних виховних методів (заохочення й покарання, довіра і контроль, показ, вправлення, підтримка та ін.).

У кожній сім'ї батьки по-різному домагаються виконання своїх вимог, застосовують різні стилі вимогливості. Найяскравіше це виявляється у відтінках мовлення. Досить часто батьки не замислюються на тим, яким тоном вони розмовляють з дітьми» як пред'являють вимоги до них, як реагують на їхні успіхи чи виражають своє невдоволення. В одному випадку, це просто суворий тон словесної вимоги, підкріплений відповідним виразом обличчя, мімікою; в іншому – багаторазове повторення одних і тих самих розпоряджень або прохань, що не має емоційного забарвлення і батьки переходять на істеричний тон, який супроводжується криками, погрозами тощо. У деяких сім'ях у пред'явленні вимог превалює прохальне забарвлення мовлення, своєрідне приниження дорослого перед дитиною.

Вказані тони мовленнєвого впливу на дитину (назвемо їх суворіший, істеричний, байдужий, прохальний) мають суттєве значення для формування в неї ставлення до вимог взагалі, розуміння доцільності їх виконання і для виховання в цілому.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Окреслені вище типи взаємовідносин батьків і дітей свідчать про особливості впливу батьків на розвиток та формування дитячої особистості і доводять, що сучасна сім'я потребує допомоги у визначенні підходів до змісту сімейного виховання, ознайомленні з тими методами і прийомами, які дозволили б їй ефективніше, з найменшими втратами здійснювати цей процес, знаходити адекватні шляхи попередження та розв'язання внутрішньо сімейних конфліктів, сприяли б самовдосконаленню дитини, підтримували б її рух до саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. К. Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2001. 220 с.
2. Комісарова С.М., Вілогорка М.В., Сорейко Г.А. Мистецтво сімейного життя. Чернівці, 2000. 188 с.
3. Молода сім'я: Проблеми та умови її становлення. За ред. А.Й. Капської. К., 2003. 224 с.
4. Мигович І.І. Соціальна робота. Ужгород, 1997. 180 с.
5. Програма формування педагогічної культури батьків / за ред. В. Г. Постоного. К., 2003. 144 с.
6. Соціальна робота з молоддю в Україні: Збірник інформаційно- методичних матеріалів / за ред. Т.Д. Зверевої. К., 1999. 62 с.
7. Форми і методи роботи з молоддю сім'єю. УДЦССМ. К., 2000. 120 с.

Spivak V.I. FEATURES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL WORK WITH YOUNG FAMILIES

Summary. The article examines the multifaceted nature of family education. In particular, the wide and varied possibilities of the influence of the family on the child, the future father or mother, forming certain marital and family ideas in them are noted. In addition, it is indicated that the educational activities of parents involve solving a variety of tasks, which are conditionally divided into strategic (aimed at distant goals and calculated for long-term efforts) and operational (aimed at solving current pressing issues).

Key words: socio-psychological work, young families, educational activities, marriage and family concepts, family relationships, intra-family communication.

В.М. Черба,

кандидат наук держуправління, доцент,
кафедри соціального забезпечення та податкової політики,
Університет митної справи і фінансів, Дніпро,
1vita.cherba@gmail.com

А.О. Павлюченко,

здобувач освітнього ступеня «магістр»
освітньої програми «Соціальне забезпечення»,
Університет митної справи і фінансів, Дніпро
1vita.cherba@gmail.com

КОУЧИНГ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Черба В.М., Павлюченко А.О. Коучинг як інноваційна технологія соціальної роботи. В статті визначено дефініції соціальної роботи й коучингу та обґрунтовано необхідність його застосування в сфері соціальної роботи. Наведено приклади застосування коучингової технології. Визначено основні етапи процесу коучингу в співпраці соціального робітника та клієнта.

Ключові слова: коучинг, соціальна робота, соціальна робота з клієнтом, інноваційна технологія соціальної роботи, коучинговий підхід.

Вступ. У сучасному суспільстві стрімко змінюються політичні та економічні форми, впроваджуються технологічні, соціальні та управлінські інновації. Оскільки соціальна робота продовжує розвиватися у своєму служінні різним групам населення з найрізноманітнішими потребами, її гнучкість дала змогу включити в неї різні прогресивні підходи допомоги, такі як коучинг, котрий швидко розвивається і за останні роки проник в різні дисципліни соціальних наук, зокрема і в соціальну роботу. Сьогодні коучинг стрімко розширює свою популярність як серед населення, так і в академічних колах, і все частіше розглядається як окрема практика. Крім того, дослідження показують, що коучинг має позитивні ефекти, зокрема, вищий рівень досягнення цілей серед клієнтів, що підкреслює важливість науково обґрунтованого підходу до використання коучингу в соціальній роботі.

Мета статті. Це дослідження має на меті розглянути таку інноваційну практику як коучинг та з'ясувати якою мірою фахівці з соціальної роботи використовують методи коучингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним джерелом застосування технологій коучингу наразі вважається Міжнародна Федерація Коучингу (International Coach Federation – ICF), яка акумулювала базові наукові та методологічні положення щодо даної технології та, окрім того, впливає на розвиток коучингової професії шляхом встановлення високих стандартів, надання незалежної сертифікації та розбудови всесвітньої мережі кваліфікованих коучингових професіоналів. Окрім того, окремі важливі аспекти коучингового підходу досліджували такі науковці, як: Н.О. Сайко, Н.В. Златопольська, О. О. Нежинська, В. М. Тименко, Т.В. Лоза та ін.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема: методи теоретичного узагальнення, історичний та логічний з метою з'ясування понять «соціальна робота» та «коучинг». Після цього було проведено огляд для вивчення використання коучингу в роботі з соціальними працівниками. Дослідження, що стосуються кожного поняття, були визначені шляхом систематичного пошуку в декількох базах даних. Виявлені дослідження були включені в огляд, якщо вони відповідали певним критеріям включення і мали відношення до питання дослідження.

Результати дослідження. З появою соціальної держави та за сприяння соціального законодавства виникла нова професійна галузь, яка отримала назву «соціальна робота». Соціальна робота, що розуміється як кваліфіковано надана послуга в рамках соціальної держави, не мала прецедентів, швидко поширювалася, відкривала нові сфери діяльності і, таким чином, сама по собі була інновацією.

Соціальна робота як професія та дисципліна спрямована на соціальні зміни та розвиток. Існує давня традиція інновацій у соціальній роботі: мінливі соціальні проблеми вимагають нових і нових підходів та послуг. Соціальні інновації в соціальній роботі характеризуються етичною основою, співпрацею між практикою та наукою, співпрацею з громадянським суспільством, організаційною структурою та високою чутливістю до інноваційних ризиків.

Соціальна робота неодноразово доводила свій інноваційний потенціал (наприклад, шкільна соціальна робота, освітня допомога та працевлаштування осіб з когнітивними порушеннями або іншими вадами, жіночі притулки, послуги кризового втручання тощо).

Інноваційна сила соціальної роботи також суттєво стимулювала соціальні інновації, такі як соціальне планування, сімейне консультування, профілактика або зміна парадигми від інтеграції до інклюзії.

Загальні характеристики соціальних інновацій включають складність, ризикованість, рефлексивність, непередбачуваність і обмежену керованість, різноманітність і гетерогенність залучених сторін, нелінійні моделі, а також високий ступінь залежності від контексту і взаємодії. Ми розглядаємо інновації в соціальній роботі як варіант соціальної інновації, що характеризується участю фахівців із соціальної роботи в інноваційному процесі.

Як професія, пов'язана з добробутом, соціальна робота орієнтована на цінності. Інновації в соціальній роботі можуть виникнути, якщо не будуть належним чином реалізовані основні соціальні цінності, такі як соціальна справедливість, соціальна інтеграція, участь тощо. Інноваційна сила в соціальній сфері і, як наслідок, соціальна згуртованість і добробут людей залежать від інвестицій, спрямованих на подолання розриву між цінностями та їх реалізацією. Тож, знання та навички коучингу можуть зробити свій цінний внесок в сферу соціальної роботи.

За останні 40 років коучинг перетворився з майже неіснуючої професії на галузь, що бурхливо розвивається, особливо в країнах Заходу. Коучі пропонують свої послуги під такими гаслами, як управлінський, результативний і лайф-коучинг, а фахівці-практики часто впроваджують методи й терміни коучингу в усталені робочі практики, такі як навчання, консультування та соціальна робота. Тому, попри універсальність інструментів коучингу, а саме – допомоги у розкритті внутрішнього потенціалу особистості, існує безліч поглядів та і підходів до його визначення.

Міжнародна Федерація Коучингу (ICF) визначає коучинг як безперервне співробітництво, яке допомагає клієнтам домагатися реальних результатів у своєму особистому та професійному житті. За допомогою процесу коучингу клієнти поглиблюють свої знання, підвищують свою ефективність і якість життя. В Етичному кодексі ICF зазначено, що коучингом називається процес, збудований на принципах партнерства, який стимулює мислення і творчість клієнтів та надихає їх на максимальне розкриття свого особистісного та професійного потенціалу.

В ICF акцентують, що на кожній зустрічі клієнт обирає предмет розмови, а коуч слухає і робить свій внесок у вигляді спостереження і запитань. Така взаємодія прояснює ситуацію і спонукає клієнта діяти. Коучинг прискорює процес самовдосконалення клієнта, відкриваючи перед ним ширший вибір. Основну увагу коучинг звертає на те, в якій точці перебуває клієнт на даний момент і що він готовий зробити, щоб потрапити туди, де він хоче бути завтра [1].

Н.О. Сайко та Н.В. Златопольська дають таке визначення коучингу: «розкриття потенціалу людини, управління поведінкою, дії, спрямовані на досягнення визначених цілей, процес зростання особистості, можливість об'єктивно оцінити свою ситуацію, поведінку, поглянути на себе іншими очима, процес, що дозволяє особистості самостійно використовувати потрібні методи для досягнення бажаних результатів, і, нарешті, це процес у якому людина отримує велику радість, задоволення від своїх успіхів і досягнень» [2].

О. О. Нежинська, В. М. Тименко в своїй роботі зазначають: «коучинг – це планомірний двосторонній процес, у якому людина розвиває уміння та досягає зазначених компетенцій за допомогою ретельної оцінки, цілеспрямованої практики та регулярного зворотного зв'язку» [3, с. 20].

Коучинг є одним із видів інноваційної освітньої практики. У цій практиці коуч посідає позицію фасилітатора, який спрямовує процес породження людиною суб'єктивно й об'єктивно нового досвіду. Коуч працює в умовах парадокса експертності: він не має переваг перед клієнтом у знанні предмета, деталей обговорюваних ситуацій тощо; його завдання – організувати продуктивний діалог, стимулювати самостійне усвідомлення та переосмислення наявного досвіду, генерацію нового досвіду, реалізацію прийнятих рішень у житті, професійній діяльності тощо.

Таким чином, коучинг являє собою особливий різновид діалогу, в якому фахівець (коуч) допомагає клієнту самостійно уточнити, прояснити і сформулювати свої життєві, професійні та/або ділові цілі та завдання, сфокусувати увагу на задачах розвитку, шукати як внутрішні, так і зовнішні ресурси, шукати й знаходити альтернативи дій, будувати плани, перевіряти їх на реалістичність, приймати на себе відповідальність за їхню реалізацію.

Коучинг принципово ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, активній позиції людини. Людина працює з коучем не в позиції учня (як у навчанні), стажиста (як у наставництві) або пацієнта (як у

психотерапії), а в позиції партнера з дослідження і самовизначення своєї життєвої позиції, своїх намірів, інтересів, пріоритетів, цілей, завдань і планів. Професійний коуч усвідомлено утримується від директивного, спрямовувального впливу на людину, порад чи підказок, повністю визнає за нею право вибору й ухвалення рішень, діє з безоцінної позиції, не висловлюючи оцінки ідей та/або рішення клієнта [4].

За сферою використання, згідно з класифікаційною ознакою, типологія видів коучингу передбачає використання коучингу в різноманітних сферах діяльності. Це означає, що коучинг може бути спрямований на маркетингову, освітню, фінансову, управлінську, кадрову чи виробничу діяльність. Конкретний вид коучингу обирається залежно від того, які напрями діяльності мають певні недоліки та потребують розвитку. Таким чином, коучинг може використовуватись і фахівцями з соціальної роботи.

Методику Френка Пьюселіка можна назвати прикладом використання сучасної системи коучингу. Ця система спрямована на допомогу молоді в складних життєвих ситуаціях. Особливу увагу Ф. Пьюселіка отримала реабілітація наркозалежних молодих людей в США. Його програма педагогічної реабілітації складається з наступних блоків: психологічний, освітній, творчий, фізичний розвиток, трудове виховання та соціальна адаптація. Відновлення функціонування особистості – основна мета діяльності реабілітаційних центрів, створених Ф. Пьюселіком.

Основне завдання коуча в соціальній роботі полягає в підтримці клієнта в його саморозвитку і просуванні. Коуч не ставить діагнозів і не дає порад, він ставить клієнту запитання про його бажання, їхній взаємозв'язок із його цінностями та довгостроковими цілями. Продумана, грамотно сформульована мета має більше шансів на досягнення, ніж хмарне бажання. Коучинг виходить із того, що єдиним і найкращим експертом у своєму житті є сама людина. У процесі коучингу клієнт за підтримки коуча досліджує свою індивідуальну ситуацію, усвідомлює свої сильні сторони, здійснює ревізію доступних ресурсів.

Важливою компетенцією коуча є управління відповідальністю клієнта. Відносини довіри, абсолютного прийняття, щирого інтересу до клієнта, процедурний розподіл відповідальності за форму і зміст коучингу між коучем і клієнтом формують відповідальність клієнта в процесі роботи. Підсумкова стадія кожної коуч-сесії полягає у фіксації першого кроку в реалізації знайденого рішення і зобов'язанні клієнта

зробити його у визначений часовий період. Тут формується відповідальність клієнта за результат роботи. Коучинг використовують для роботи з дітьми від трьох років для формування навичок; з підлітками для подолання комунікативних і соціальних труднощів, визначення освітньої стратегії; з дорослими людьми у скрутній життєвій ситуації – у ситуації співзалежності, насильства, з безхатченками, безробітними, у процесі реабілітації осіб із девіантною поведінкою та залежностями [4].

Люди, які втратили роботу, або опинилися у скрутній фінансовій ситуації, можуть бути зацікавлені в коучингу як методі переведення проблем у задачне русло, усвідомлення своїх сильних сторін, ресурсів і досягнень, пошуку альтернативних варіантів рішень, їхнього ціннісного та процедурного аналізу. Клієнтам, які пережили насильство, коучинг допоможе усвідомити себе, свої цінності, змінити ставлення до деяких речей і ситуацій, побачити перспективи власного розвитку. У процесі реабілітації залежних коучинг може виступати одним із методів підтримки в період виходу людини із закритої установи. Коуч надасть підтримку і продемонструє віру в клієнта, допоможе прояснити цінності й усвідомити важливість цього етапу в житті, його зв'язок із довгостроковими цілями, здійснити пошук ресурсів для самостійного здорового життя.

Використання технології коучингу в соціальній роботі дає змогу структурувати процес досягнення найкращих результатів. Технологія коучингу забезпечує довгостроковість досягнутих особистісних переваг, адаптуючи індивіда до високої ефективності.

У соціальній роботі коуч-метод використовується так, що на кожній зустрічі, тренінгу клієнт обирає предмет розмови, коуч слухає і вносить свою лепту у вигляді прояснювальних зауважень, ефективних запитань, наданням зворотного зв'язку. Така взаємодія прояснює ситуацію і спонукає клієнта діяти. Коучинг прискорює процес самовдосконалення клієнта, відкриваючи перед ним ширший вибір [5].

Коучинг фокусує увагу на тому, де клієнт хоче опинитися, в якій точці він перебуває на даний момент і що він готовий зробити, щоб потрапити туди, де він хоче бути завтра. Усі використовувані в коучингу методи спрямовані, головним чином, на те, щоб зосередити увагу людини на цілеспрямованій дії та спонукати її здійснити цю дію, отримавши від цього задоволення. Основною відмінною особливістю коучингу є те, що коуч допомагає людині знайти власне рішення, а не вирішує проблему за неї. Сам процес коучингу можна уявити моделлю, що включає чотири основні стадії (рис.1.).

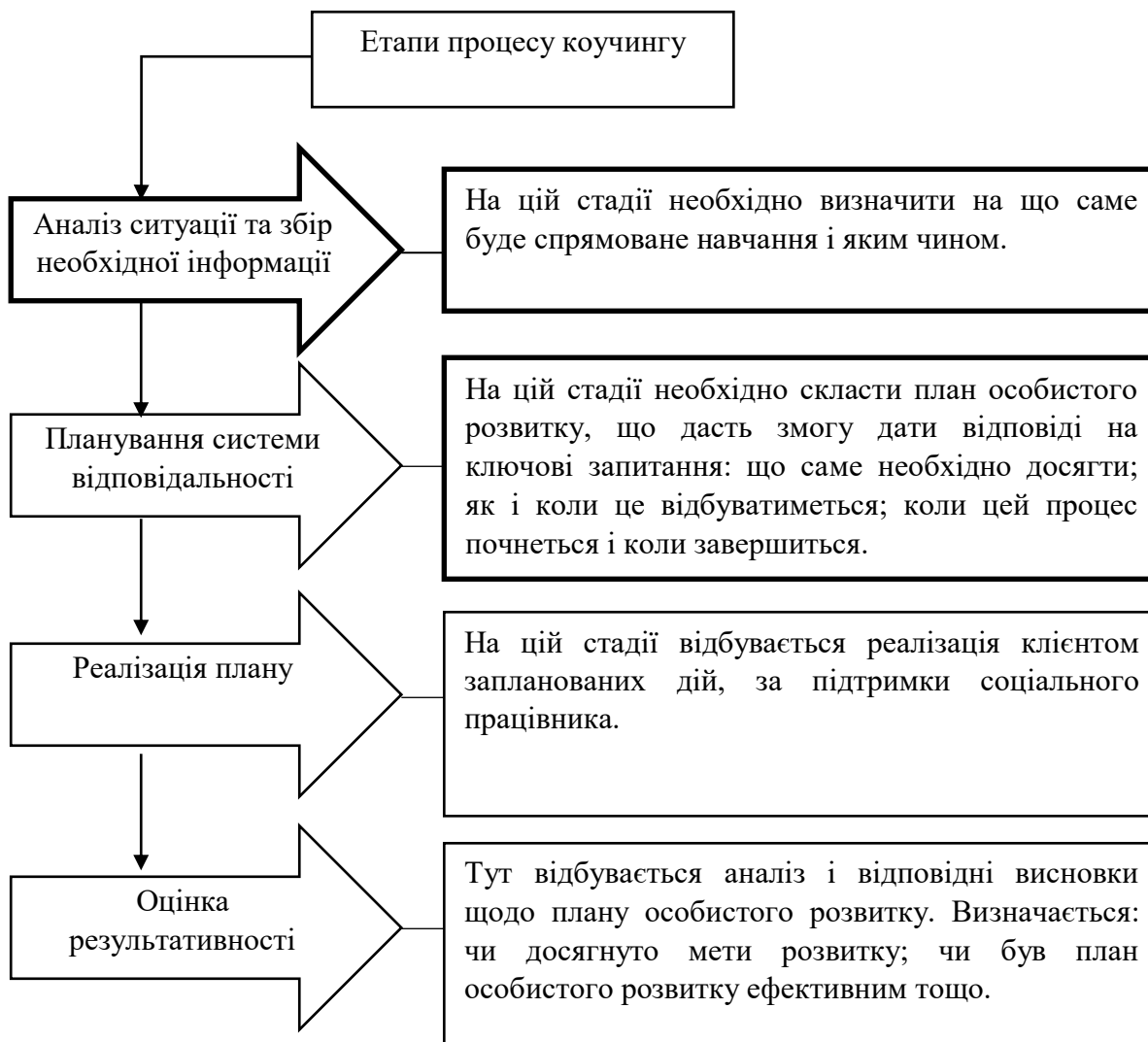

Рисунок 1. Основні стадії процесу коучингу

Джерело: складено авторами

Для забезпечення ефективного надання коучингових послуг Міжнародна федерація коучингу здійснює підготовку та сертифікацію професійних коучів. Однак коучинговий підхід до соціальної роботи (і менеджменту в більш широкому сенсі) може передбачати використання окремих інструментів коучингу в професійній діяльності соціального працівника. Таким чином, мова йде не про те, щоб всі соціальні працівники отримали кваліфікацію коучів, оскільки це не є реалістичним з огляду на існуючі фінансові та кадрові проблеми в соціальній сфері, а про використання коучингового підходу в наданні соціальних послуг з метою розвитку особистості клієнта.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, було визначено, що коучинг це процес завдяки якому клієнт за допомогою коуча має можливість досягти певної життєвої або професійної мети. Акцентовано увагу на тому, що в коучингу відповідальність за процес належить коучу, але за результат – клієнту.

Визначено доречність використання інноваційного методу коучингу в соціальній роботі для допомоги клієнтам об'єктивно оцінити ту життєву ситуацію в яку вони потрапили та розкрити потенціал клієнта для подальшого вибору оптимальних методів щодо своєї діяльності, і в решті решт – до досягнення клієнтом визначених ним цілей і виходу на новий рівень особистісного розвитку. Отже, доцільним є подальше вивчення та застосування технології коучингу для розвитку клієнтів соціальної роботи.

Список використаних джерел:

1. International Coach Federation (ICF). URL: <http://www.coachfederation.org/>

2. Сайко Н.О., Златопольська Н. В. Інноваційні методи у формуванні відповідального ставлення особистості до репродуктивного здоров'я// Соціальна робота у сфері збереження репродуктивного здоров'я молоді: теорія і практика: Навчальний посібник [за заг. ред. Сайко Н.О., Златопольської Н.В.]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2021. – 154 с

3. Нежинська О., Тименко В. Основи коучингу : навч. посіб. Київ; Харків : ТОВ«ДІСА ПЛЮС», 2017. 220 с.

4. Burroughs M., Allen K., Huff N. The use of coaching strategies within the field of social work. Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice. 2016. Vol. 10, no. 1. P. 4–17. URL: <https://doi.org/10.1080/17521882.2016.1190981> (date of access: 10.10.2022).

5. Лоза Т. В. Розвиток особистості клієнта соціальної роботи в контексті коучингового підходу. Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". 2018. Т. 2, № 16. С. 109–113. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-16-18> (дата звернення: 17.10.2022).

Cherba V.M., Pavliuchenko A.O. COACHING AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY OF SOCIAL WORK

Summary. The article defines the definitions of social work and coaching and substantiates the need for its application in the field of social work. Examples of coaching technology application are given. The main stages of the coaching process in the cooperation of a social worker and a client are determined.

Key words: coaching, social work, social work with clients, innovative technology of social work, coaching approach.

А.А. Ярошенко,
доктор філософії з соціальної роботи,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
alla.yaroshenko@lnu.edu.ua

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОСВІТИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Ярошенко А.А. Гендерний підхід в інтерпретації освіти соціальних працівників. У статті висвітлено питання впровадження гендерної перспективи в освіті соціальних працівників. Схарактеризовано визначення гендерної компетентності як здатності соціальних працівників бути агентами змін у житті клієнтів у напрямку гендерної рівності. Розглянуто складники гендерної компетентності, структуровано етапи, умови, чинники процесу її формування. Наголошено, що на реалізацію гендерної перспективи впливають феміністичні рамки, за допомогою яких фахівці можуть відпрацювати навички розпізнавання і протидії дискримінації та гендерним стереотипам. Проаналізовано напрями гендерної підготовки соціальних працівників, обґрунтовано використання інтерактивних методів навчання задля підвищення рівня гендерної чутливості соціальних працівників в процесі навчання.

Ключові слова: гендерний аналіз, гендерний підхід, гендерна компетентність, гендерні стереотипи, освіта соціальних працівників.

Вступ. Сьогодні гендерна рівність визнається необхідною умовою для досягнення миру, процвітання і сталого розвитку суспільства. Однак результати дослідження прогресу в досягненні гендерної рівності та подоланні гендерного розриву [18] показали, що забезпечення гендерного паритету та подолання гендерних стереотипів у нашій країні остаточно не розв'язані. Альтернативна доповідь неурядових організацій про виконання урядом України Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок також містить інформацію про те, що в політичному дискурсі, ЗМІ та суспільстві дотепер укорінені патріархальні погляди і дискримінаційні стереотипи щодо ролі та обов'язків жінок і чоловіків в сім'ях, що увічноє підлегле становище жінок та обмежує їхню участь у політичному житті [1].

З огляду на це актуальним залишається питання розвитку навичок розпізнавання і протидії гендерним стереотипам у соціальних працівників, розробка спеціальних навчальних програм, адже на складні життєві обставини клієнтів нерідко впливають традиційні ролі та структурні бар'єри, які обмежують доступ як жінок, так і чоловіків до розподілу ресурсів та можливості користуватися своїми основними правами.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні питання професійної підготовки соціальних працівників до гендерно чутливої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетенції, які дозволяють розпізнавати гендерні стереотипи та впроваджувати ідеї гендерної рівності, набувають особливого значення в практиці соціальної роботи, адже, відповідно до Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр., гендерні стереотипи як упереджені соціальні та культурні шаблони чи ідеї можуть обмежувати «розвиток природних талантів та здібностей дівчаток і хлопчиків, жінок і чоловіків, їхні наукові та професійні вподобання й досвід, а також можливості у житті загалом» [13].

Вітчизняні науковці погоджуються, що гендерний складник як частина ширшого – недискримінаційного – складника важливий в українській освіті, однак висловлюють своє занепокоєння змістом упроваджуваних програм і досліджень. Гендерні питання нерідко не включаються розробниками у зміст навчальних програм, або спеціалізовані програми гендерного спрямування містять ознаки статево-рольових, коли під маркуванням «гендерний» подається набір стереотипних суджень про ролі жінок та чоловіків» [6].

З іншого боку, на думку Т. Дороніної (2009), питання гендерної освіти та використання гендерного підходу все ще помилково розглядаються переважно в руслі «жіночої присутності». Вона вважає, що використання гендерного підходу у навчально-виховному процесі повинно сформувати гнучку особистість, підготовлену до рольової варіативності та більш повної самореалізації, здатну побудувати гармонійні відносини за паритетним принципом [7]. З-поміж бар'єрів легітимації гендерної проблематики в академічному дискурсі вищої школи С. Гришак (2017) серед іншого вказує брак підготовлених фахівців, заперечення дискримінації за ознакою статі, слідування ідеям біологічного детермінізму, незадовільний рівень розвитку гендерної

свідомості та наукової рефлексії з приводу пізнавального статусу гендерних досліджень в науці [5].

Методи дослідження. Розвідка базується на аналізі відповідної наукової літератури, законодавчих актів, соціологічних і моніторингових досліджень; матеріалів цільових сайтів ResearchGate, Google Scholar, Academia.edu; результатів встановлюваного пошуку Google.

Результати дослідження. Підготовка соціальних працівників до гендерно чутливої практики спрямована на формування у них гендерної компетентності, що потребує розробки спеціальних навчальних програм, які пропагують цінності сучасної соціальної роботи: сприяння соціальній та економічній рівності; просування ідей цінності людей та поваги до їхньої гідності; підтримка сталого розвитку громад і навколишнього середовища; посилення визнання важливості людських відносин [17].

Під *гендерною компетентністю* ми розуміємо здатність соціальних працівників бути агентами змін у житті клієнтів у напрямку гендерної рівності. Основні компоненти гендерної компетентності нами визначені такі:

- *предметно-інформаційний* (інформація у галузі гендерних питань);
- *мотиваційно-ціннісний* (усвідомлення необхідності здійснення гендерних перетворень);
- *рефлексивний* (самоусвідомлення власних поглядів і переживань, пов'язаних із гендерними питаннями);
- *діяльнісно-операційний* (практика реалізації гендерного підходу);
- *лідерський* (лідерство заради впровадження ідей гендерної рівності).

Для оцінки сформованості компонентів гендерної компетентності соціальних працівників нами використовуються такі індикатори.

Предметно-інформаційний компонент: (1) володіння інформацією та спеціальними знаннями щодо сучасного розуміння значення і сутності гендеру як соціальної категорії; (2) обізнаність у питаннях міжнародного та національного законодавства у сфері гендерної рівності; (3) знання основних принципів і складників гендерно чутливої та феміністичної соціальної роботи.

Мотиваційно-ціннісний компонент: (1) підтримка гендерної рівності як однієї з ключових цінностей, на яких базується етика

соціальної роботи; (2) зацікавленість в отриманні знань і навичок, які дозволяють ефективно інтегрувати гендерні аспекти у процес планування та реалізації інтервенцій; (3) визнання значення впливу фемінізму на переосмислення місця жінки у суспільстві, а також становлення і розвиток професійної галузі.

Рефлексивний компонент: (1) самоусвідомлення власних обмежень і привілеїв, пов'язаних із гендерною приналежністю; (2) критична рефлексія щодо вираження дисбалансу влади за гендерною ознакою у власній практичній діяльності; (3) усвідомлення залежності успішності власної практики від рівня гендерної компетентності.

Діяльнісно-операційний компонент: (1) уміння розпізнавати ситуації гендерної нерівності й відповідно в них реагувати; (2) володіння навичками застосування методів та інструментів гендерного підходу; (3) відсутність сексистських та антидискримінаційних практик.

Лідерський компонент: (1) просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок; (2) спонукання клієнтів до побудови егалітарної моделі взаємовідносин; (3) залучення інших соціальних працівників до впровадження гендерно чутливої соціальної роботи [15].

Гендерна компетентність виступає однією з ключових професійних компетентностей, яка дозволяє соціальним працівникам ефективно інтегрувати гендерні питання у свою практичну діяльність. На реалізацію гендерної перспективи в освіті соціальних працівників впливають феміністичні рамки, за допомогою яких у фахівців відпрацьовуються навички розпізнавання і протидії сексизму та гендерним стереотипам [16].

Гендерний підхід як сутнісно новий, прогресивний напрям теоретичного пізнання та інтерпретації практичної дійсності, за характеристикою О. Ільченко (2011), передбачає насамперед «ламання» традиційних стереотипів ієрархічності, дискримінації та гендерної асиметрії в процесі навчання і міжособистісної взаємодії. На її думку, у вітчизняному освітньому просторі постала необхідність опертя на таку наукову парадигму теоретичних пошуків, яка б могла не тільки збалансувати гендерну дискримінацію та асиметрію в педагогічному соціумі, але й досліджувати дійсність із позицій толерантності, гармонізації статево-рольової взаємодії, паритетних і

збалансованих відносин між статтями, їх конструктивного і консенсусного співіснування [8].

Формування гендерної компетентності фахівців соціальної роботи, як указує О. Остапчук (2008), повинно відбуватися у контексті професійної діяльності, де тісно переплітаються гендерна і професійна компетентності. Аналізуючи можливості навчальних дисциплін з циклу підготовки соціальних педагогів щодо висвітлення гендерної проблематики, дослідниця доходить висновку, що гендерну складову можна включити практично до всіх предметів. Водночас для неї стає очевидним, що, за умови невикористання ресурсів навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки у напрямку гендерної просвіти, створюються передумови для подальшого культивування гендерних стереотипів або нівелювання ролі гендерного фактору у суспільному поступі [12].

У табл. 1 представлено виокремлені дослідниками [3, 9-11] етапи, умови та чинники процесу формування гендерної компетентності, який розглядається як цілеспрямована діяльність із засвоєння гендерних знань, умінь і моделей поведінки, в результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою [11].

Таблиця 1

Формування гендерної компетентності

Етапи	<p><i>1 етап</i> – формування системи гендерних знань, засвоєння базових ідей гендерної теорії.</p> <p><i>2 етап</i> – формування умінь аналізувати явища і ситуації гендерної нерівності; усвідомлення ситуацій, коли людина є об’єктом або суб’єктом гендерних упереджень.</p> <p><i>3 етап</i> – відпрацювання навичок гендерно компетентної поведінки, опанування такої моделі поведінки, коли гендерні упередження не проявляються в міжособистісній взаємодії, під час професійної діяльності та не впливають на процес ухвалення рішень.</p>
Умови	<p><i>1. Організаційні умови:</i> співвіднесення ресурсів зайнятості фахівців, що навчаються, і аудиторного фонду освітньої установи з метою вибору найбільш оптимального місця і часу занять, складання зручного розкладу та ін.</p> <p><i>2. Мотиваційні умови:</i> суспільне визнання досягнень фахівців як рушійна сила.</p> <p><i>3. Психолого-педагогічні умови:</i> створення сприятливої психологічної атмосфери під час навчання, врахування андрагогічних принципів, наявність адекватного цілям підготовки навчально-методичного забезпечення.</p>

Чинники	<p>1. <i>Екзогенні чинники</i>: розвиток теорій гендерної педагогіки, феміністичної соціальної роботи та відповідних інтервенцій, поширеність гендерних досліджень і гендерного аналізу; впровадження політики гендерної рівності; наявність соціальних норм, гендерних упереджень і владних відносин, які формуються внаслідок певних соціально-культурних традицій; інституціоналізація гендерно чутливих підходів у соціальних закладах, формування недискримінаційної фахової культури соціальних працівників.</p> <p>2. <i>Ендогенні чинники</i>: наявність виразної гендерної політики й загальної корпоративної культури (гендерний мейнстримінг), відстеження дотримання гендерної рівності (гендерний аудит).</p>
Рівні чинників	<p><i>Мезорівень</i> – гендерні прояви в галузі соціальної роботи;</p> <p><i>мікрорівень</i> – гендерні особливості особистості соціального працівника;</p> <p><i>макрорівень</i> – гендерні перешкоди в суспільстві.</p>

Сучасні програми навчання соціальних працівників включають гендерні та жіночі студії, спираються на ідеї феміністичної педагогіки, що віддзеркалюється в організації навчального процесу, змісті програм, гендерній стратифікації викладацького складу і стилі викладання. Підготовка соціальних працівників до висвітлення гендерних питань передбачає їхню обізнаність з таких питань: базові положення та результати емпіричних досліджень основних теорій гендеру, психологічні аспекти гендеру, гендерні питання у політиці й соціальній роботі; дослідження гендерної проблематики у формі проєкту чи магістерського дослідження з соціальної роботи [4]. Важливими видається залучення майбутніх фахівців у діяльність громадських об'єднань, створених з метою просування ідей гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та дівчаток.

Аналіз досліджень і власний досвід розробки освітніх програм для закладів вищої освіти дав підстави О. Карагодіній і Т. Семигіній (2020) виокремити три напрями гендерної підготовки соціальних працівників: включення гендерного компоненту до різних дисциплін, які формують загальні компетентності; включення до навчальних програм підготовки бакалаврів та магістрів соціальної роботи гендерно тематичних курсів; розробка та впровадження спеціалізованих курсів, що спрямовані на посилення гендерної чутливості практики соціальної роботи [10].

Дослідниці наголошують, що на гендерну підготовку студентів спеціальності «Соціальна робота» у закладах вищої освіти впливають

інституціоналізованість політики гендерної рівності, баланс гендерних теорій і теорій гендерного виховання, розвиток гендерно чутливої та антидискримінаційної практики, соціально-культурні традиції та норми. Така підготовка також пов'язана із якістю навчальних матеріалів, педагогічними технологіями, гендерною корпоративною політикою у закладі вищої освіти [10].

Розробка проєктів і втручань у соціальній роботі вимагає гендерно чутливого балансування, тому навчальні матеріали повинні підтримувати внутрішню переконаність фахівців у тому, що гендерна нерівність слугує одним із пускових механізмів процесів, що лімітують доступ жінок і дівчаток до економічних і соціальних ресурсів. Під час навчання матеріал може здатися соціальним працівникам альтернативним, незвичним і навіть таким, що суперечить їхнім поглядам, якщо вони формувалися під впливом традиційних гендерних норм. Тому ефективним є використання інтерактивних методик навчання, які відрізняються від конвенційних і дозволяють проаналізувати соціальним працівникам власний досвід, пов'язаний із різноманітними формами утиску за гендерними ознаками, дискримінацією, соціальним виключенням і стигматизацією.

Наприклад, інноваційний метод навчання кейс-стаді дозволяє залучити вивчений теоретичний матеріал, зробити діагностичний зріз для виявлення прогалин у знаннях із теорії та практики гендерно чутливої соціальної роботи, а також відіграє роль проєктивного стимулу, який оголює гендерно забарвлені страхи, фантазії та упередження соціальних працівників, що потребують подальшого рефлексивного осмислення. Використання кейсів у процесі навчання соціальної роботи сприяє набуттю необхідних спеціальних навичок та підштовхує до зміни поглядів на гендерні відносини, якими соціальні працівники керуються у своїй практичній діяльності [14].

Для того, щоб усвідомлене ставлення було учасниками навчання вербалізовано, стало «видимим», необхідно використання таких інтерактивних методів навчання, як гендерний аналіз, дискусії та дебати, творчі завдання, перегляд і обговорення відеоматеріалів на гендерну тематику, «мозковий штурм» тощо. Використання таких інноваційних інтерактивних технологій гендерної освіти, як гендерні кемпи, квести, флешмоби, форум-театри, «відкритий простір», гендерне спортивне орієнтування, дозволяє завдяки алгоритмізованості, цілісності, результативності та можливості

відтворення підвищити рівень гендерної чутливості студентів шляхом їхньої активної взаємодії [2].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проведений аналіз дає підстави для твердження, що формування гендерної компетентності та здатності ефективно впроваджувати гендерну рівність відбувається у соціальних працівників через відповідне навчання, що включає розвиток навичок розпізнавання дискримінації, встановлення егалітарних відносин із людьми, а також рефлексію власної практики. Процес формування гендерної компетентності соціальних працівників розглядається як цілеспрямована діяльність із засвоєння гендерних знань, умінь і моделей поведінки та відбувається в контексті професійної діяльності фахівців.

Включення гендерної складової у програми підготовки фахівців відбувається у вигляді додавання гендерного компоненту до різних дисциплін, які формують загальні компетентності, включення до навчальних програм гендерно тематичних курсів або розробки окремих спеціалізованих курсів. Інноваційні інтерактивні технології підвищують рівень гендерної чутливості соціальних працівників, що в перспективі дозволить сформувати недискримінаційну фахову культуру. Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у розробці альтернативних технологій навчання, ефективних інструментів, які поєднують ігрову ситуацію та практичну діяльність соціальних працівників і спрямовані на розвиток рефлексивності, критичного мислення та стимулювання дискусії.

Список використаних джерел:

1. Альтернативна доповідь по виконанню Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (VIII періодична доповідь) / за ред. М.М. Скорик. Київ: БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень». 2017. 60 с.

2. Байдюк Н.В. Використання інноваційних інтерактивних технологій гендерної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1. С. 59-62.

3. Бондарчук О.І., Нежинська О.О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 180 с.

4. Горішна Н.М. Гендерна освіта соціальних працівників у США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. 2011. Вип. 20. С. 20-23.

5. Гришак С.М. Бар'єри легітимації гендерної проблематики в академічному дискурсі вищої школи пострадянських країн. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: мат-ли VIII міжн. наук.-практ. конф.*, м. Одеса, 17 травня 2017 р. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2017. С. 274-276.

6. День знань: чому потрібна гендерна освіта в Україні? *Український жіночий конгрес*. 1 вересня 2020 р. URL: <http://womenua.today/den-znan-chomu-potribna-genderna-osvita-v-ukrayini> (дата звернення: 28.10.2021).

7. Дороніна Т.О. Проблема визначення поняття «гендерний підхід» у сучасній науці та освіті. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Педагогіка, психологія і соціологія*. 2009. № 3(145). С. 22-26.

8. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: генеза розвитку. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 3. С. 22-30.

9. Каменская Е.Н. Гендерная компетентность педагога. *Известия Южного федерального университета. Педагогические науки*. 2009. № 2. С. 106-111.

10. Карагодіна О., Семигіна Т. Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук: колективна монографія*. Вид. 1. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. С. 25-37.

11. Клецина И.С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования. *Женщина в российском обществе*. 2007. № 3 (44). С. 60-65.

12. Остапчук О.Л. Формування гендерної компетентності соціальних педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності. *Педагогіка і психологія*. 2008. Вип. 363. С. 146-152.

13. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. Рада Європи. 2018. URL: <http://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> (дата звернення: 28.10.2022).

14. Ярошенко А.А. Соціальна робота і вивчення гендерних питань у просторі рефлексивних практик. *Збірник наукових праць*

Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2019. № 18. С. 160-165.

15. Ярошенко А., Семигіна Т. Гендерна компетентність у соціальній роботі: Як інвестувати феміністичні погляди у гендерно трансформаційну практику: монографія. Dallas, USA: Primedia e-Launch LLC, 2022. 215 с.

16. Ярошенко А.А., Семигіна Т.В. Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 1. С. 13-29.

17. Global agenda for social work and social development: first report – promoting social and economic equalities. *International social work*. No. 57(S4). P. 3-16.

18. Global gender gap report 2020. Geneva: World economic forum, 2019. 370 p.

Yaroshenko A.A. GENDER APPROACH IN THE INTERPRETATION OF SOCIAL WORKERS' EDUCATION

Summary. The article highlights the issue of implementing a gender perspective in the education of social workers. The relevance of the research is attributable to the fact that gender issues have recently become increasingly prevalent in social work and educational sphere. Gender equality is considered not just as one of the basic human rights but also as an essential foundation for attaining sustainable development goals, which contributes to the economic growth and has a significant influence in all spheres. The definition and structure of social workers' gender competence have been clarified; gender competence is viewed as the ability to act as agents of change in clients' life towards gender equality; the specificity of the formation of social workers' gender competence has been characterized. The approaches to improvement learning pathways for social workers' professional advancement, the types of innovative learning technologies used in gender education have been further developed in the context of implementing the gender equality ideas and gender-sensitive practice.

Key words: gender analysis, gender competence, gender approach, gender stereotypes, education of social workers.

Наукове видання

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

Випуск 37

Матеріали подані мовою оригіналу.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 11.12.2022 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк. арк. 9,53. Тираж 50. Зам. 079

Видавець Ковальчук О.В.
32315, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Васильєва, 13, корп. А, 37.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7057 від 25.05.2020 р.